

**KONFLIK PSIKIS PARAGATAMA WIRADI WONTEN ING TRILOGI
NOVEL KELANGAN SATANG ANGGITANIPUN SUPARTO BRATA
(Tinjauan Psikologi Sastra)**

SKRIPSI

Dipunaturaken dhumateng Fakultas Bahasa Dan Seni
Universitas Negeri Yogyakarta
Minangka Jejangkeping Sarat *Pendadaran*
kangge anggayuh gelar *Sarjana Pendidikan*

dening :

Laeli Nur Hidayatunnikmah

10205244043

**PROGRAM STUDI PENDIDIKAN BAHASA JAWA
JURUSAN PENDIDIKAN BAHASA DAERAH
FAKULTAS BAHASA DAN SENI
UNIVERSITAS NEGERI YOGYAKARTA**

2014

PASARUJUKAN

Skripsi kanthi irah-irahan *Konflik Psikis Paragatama Wiradi Wonten Ing Trilogi Novel Kelangan Satang Anggitanipun Suparto Brata (Tinjauan Psikologi Sastra)* menika sampun pikantuk palilah dening *pembimbing* kangge dipunujekaken wonten ing pendadaran.

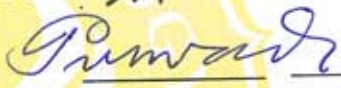
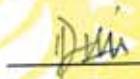

Sri Harti Widyastuti M. Hum
NIP 19621008 198803 2 001

PANGESAHAN

Skripsi kanthi irah-irahan *Konflik Psikis Paragatama Wiradi Wonten Ing Trilogi Novel Kelangan Satang* Anggitanipun Suparto Brata (Tinjauan Psikologi Sastra) punika sampun dipunandharaken wonten ing *pendadaran* sangajenging Dewan Penguji wonten ing tanggal 17 Juli 2014 saha dipuntetepaken lulus.

DEWAN PENGUJI

Asma	Jabatan	Tapak Asma	Tanggal
Dr. Suwardi, M.Hum	Ketua Penguji		21.07.2014
Venny Indria E, S.Pd., M.Litt	Sekretaris Penguji		21.07.2014
Dr. Purwadi, M.Hum	Penguji I		21.07.2014
Dra. Sri Harti W, M.Hum	Penguji II		21.07.2014

Yogyakarta, 27 Juli 2014

Fakultas Bahasa dan Seni

Universitas Negeri Yogyakarta

Dekan,

Prof. Dr. Zamzani, M.Pd.

NIP. 19550505 198011 1 001

WEDHARAN

Ingkang tapak asma wonten ngandhap menika, kula.

Nama : **Laeli Nur Hidayatunnikmah**

NIM : 10205244043

Program Studi : Pendidikan Bahasa Jawa

Fakultas : Bahasa dan Seni Universitas Negeri Yogyakarta

Ngandharaken bilih *karya ilmiah* ingkang kula damel punika saestu damelanipun kula piyambak. Samangertos kula, *karya ilmiah* punika wosipun dereng dipunserat dening tiyang sanes, kajawi babagan tartamtu ingkang kula pundhut minangka *acuan* kanthi adhedhasar tata cara saha *etika* panyeratan *karya ilmiah*.

Seratan wonten wedharan punika dipunserat kanthi saestu, manawi kasunyatanipun kabukten bilih wedharan punika boten leres, bab punika dados tanggeljawab kula piyambak.

Yogyakarta, 17 Juli 2014

Panyerat,

Laeli Nur Hidayatunnikmah

SESANTI

Ajining mangsa ngungkuli ajining raja brana.

Sapa temen bakal tinemu.

(panyerat)

PISUNGSUNG

Kanthi raos puji sukur dhumateng Gusti Allah SWT, *karya ilmiah* punika dipunpisungsungaken dhateng tiyang sepuh kula, Bapak Sobari saha Ibu Athiqurrokhaniatun ingkang sampun paring pandonga saha panyengkuyung.

PRAWACANA

Puji sukur konjuk dhumateng ngarsanipun Gusti Allah SWT ingkang sampun paring rahmat saha hidayah dhateng panyerat satemah panaliten kanthi irah-irahan “*Konflik Psikis Paraga Wiradi Wonten Ing Trilogi Novel Kelangan Satang* Anggitanipun Suparto Brata (*Tinjauan Psikologi Sastra*) saged kaimpun kangge jangkepi satunggaling sarat minangka kangge pikantuk gelar sarjana pendidikan. Salawat sarta salam mugè konjuk dhumateng Nabi Muhammad SAW ingkang sampun paring safangatipun.

Saguning panuwun kaaturaken dhumateng panjenenganipun Bapak Prof. Dr. Suwarna, M.Pd. Minangka pembimbing skripsi ingkang sampun kersa paring bimbingan dhateng panyerat kanthi raos sabar wiwit purwa dumugi ing pungkasan. Satemah tugas akhir skripsi menika saged purna anggenipun nyerat. Kajawi menika, panaliti ugi ngaturaken panuwun dhumateng :

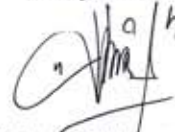
1. Bapak Prof. Dr. Rochmat Wahab, M.Pd., M.A minangka Rektor Universitas Negeri Yogyakarta.
2. Bapak Prof. Dr. Zamzani, M.Hum minangka Dekan Fakultas Bahasa dan Seni Universitas Negeri Yogyakarta ingkang sampun paring kalodhangan anggen kula nyerat skripsi punika.
3. Bapak Dr. Suwardi, M.Hum minangka Pangarsa Jurusan Pendidikan Bahasa Daerah ingkang sampun paring pandom anggen kula sinau wonten ing Jurusan Pendidikan Bahasa Daerah.
4. Bapak Hardiyanto, M.Hum minangka Penasehat Akademik kula ingkang kanthi sabar anggenipun paring bimbingan dhateng kula salebeting sinau wonten Jurusan Pendidikan Bahasa Daerah.
5. Bapak saha Ibu dosen Jurusan Pendidikan Bahasa Daerah ingkang sampun paring kawruh ingkang mawarni-warni.
6. Tiyang sepuh kula, Bapak Sobari saha Ibu Athiqurrokhaniatun sarta rayi kula Eska Khikmatuz Zahro ingkang sampun paring panyengkuyung saha pandonga dhateng panyerat.

7. Kanca-kanca kula Mba Wening, Mba Estri, Mba Riris, Mba Wiji, Mba Aulia Ratna Sari, Mba Endika, saha Mas Nur Rochim ingkang kula tresnani sanget, matur nuwun awit sedaya pandonga saha panyengkuyungipun nalika kula nyerat skripsi menika.
8. Kanca-kanca Pendidikan Bahasa Daerah mliginipun kanca-kanca kelas G angkatan 2010 sarta sedayanipun ingkang boten saged kula sebutaken setunggal-setunggal ingkang sampun paring pambiyantu satemah skripsi punika saged kaimpun.

Tamtu kemawon panyeratan skripsi punika dereng saged kawastanan kanthi sampurna. Pramila sedaya panyaruwe sarta pamrayogi dipuntampi kanthi jembaring manah supados panaliten punika saged langkung sae, jangkep saha saged sampurna. Mugi-mugi panaliten punika gadhah paedah kangge sedayanipun ingkang maos skripsi punika.

Yogyakarta, 17 Juli 2014

Panyerat,

Laeli Nur Hidayatunnikmah

WOSING ISI

IRAH-IRAHAN	i
PASARUJUKAN	ii
PANGESAHAN	iii
WEDHARAN	iv
SESANTI	v
PISUNGSUNG	vi
PRAWACANA	vii
WOSING ISI	ix
DHAFTAR <i>TABEL</i>	xi
DHAFTAR GAMBAR	xii
DHAFTAR <i>LAMPIRAN</i>	xiii
DHAFTAR CEKAKAN	xiv
SARINING PANALITEN.....	xv
BAB I PURWAKA	
A. Dhasaring Panaliten	1
B. Underaning Perkawis	7
C. Watesaning Perkawis	7
D. Wosing Perkawis	8
E. Ancasing Panaliten	9
F. Paedahing Panaliten	9
G. Pangertosan	10
BAB II GEGARAN TEORI	
A. Deskripsi Teori	
1. Karya Sastra Jawa.....	12
a. Definisi Sastra	12
b. Jinis Karya Sastra	13
2. Novel.....	14
3. <i>Pendekatan Psikologi Sastra</i>	16
4. <i>Psikologi Sigmund Freud</i>	18

<i>a. Id</i>	20
<i>b. Ego</i>	21
<i>c. Super Ego</i>	22
5. <i>Perwatakan Wonten Ing Novel</i>	22
6. <i>Konflik Wonten ing Novel</i>	24
B. <i>Panaliten ingkang Jumbuh</i>	26
BAB III CARA PANALITEN	
A. <i>Jinising Panaliten</i>	34
B. <i>Data Panaliten</i>	35
C. <i>Sumbering Data</i>	35
D. <i>Piranti Panaliten</i>	36
E. <i>Cara Ngempalaken Data</i>	39
F. <i>Cara Analisis Data</i>	41
G. <i>Cara Ngesahaken Data</i>	42
BAB IV ASILING PANALITEN SAHA PIREMBAGAN	
A. <i>Deskripsi Penganggit</i>	44
B. <i>Asiling Panaliten</i>	45
C. <i>Pirembagan</i>	109
BAB V PANUTUP	
A. <i>Dudutan</i>	206
B. <i>Implikasi</i>	210
C. <i>Pamrayogi</i>	210
KAPUSTAKAN	212
LAMPIRAN.....	214

DHAFTAR TABEL

	Kaca
Table 1 Data wujud <i>perwatakan</i> saha <i>struktur kepribadian</i> paraga utama Wiradi wonten ing <i>trilogy novel Kelangan Satang</i>	61
Table 2 Data wujud <i>konflik psikis</i> saha <i>struktur kepribadian</i> paraga utama Wiradi wonten ing <i>trilogy novel Kelangan Satang</i>	69
Table 3 Data <i>Penyebab Konflik Psikis</i> Paragatama Wiradi wonten ing <i>Trilogi novel Kelangan Satang</i> anggitanipun Suparto Brata	86
Table 4 Data kupiya ngudhari <i>konflik psikis</i> ingkang dipunalami dening paragatama Wiradi wonten ing <i>trilogy novel Kelangan Satang</i> anggitanipun Suparto Brata	102

DHAFTAR GAMBAR

	Kaca
<p>Gambar 1: <i>Kartu Data</i> wujud <i>perwatakan</i> paraga Wiradi ingkang wonten ing <i>trilogi novel Kelangan Satang anggitanipun</i> Suparto</p> <p style="padding-left: 100px;">Brata.....</p>	36
<p>Gambar 2: <i>Kartu Data</i> wujud <i>konflik psikis</i> paraga Wiradi wonten ing <i>trilogi novel Kelangan Satang anggitanipun</i> Suparto</p> <p style="padding-left: 100px;">Brata.....</p>	38

DHAFTAR LAMPIRAN

	Kaca
<i>Tabel 1. Data wujud perwatakan paraga Wiradi ingkang wonten ing trilogi novel Kelangan Satang anggitanipun Suparto Brata.....</i>	215
<i>Tabel 2. Data wujud konflik psikis, penyebab konflik Psikis, lan kupiya ngudhari konflik psikis paraga Wiradi wonten ing trilogi novel Kelangan Satang anggitanipun Suparto Brata .....</i>	247

DHAFTAR CEKAKAN

KS: *Kelangan Satang*

**KONFLIK PSIKIS PARAGA WIRADI WONTEN ING TRILOGI NOVEL
KELANGAN SATANG ANGGITANIPUN SUPARTO BRATA
(Tinjauan Psikologi Sastra)**

**Dening Laeli Nur Hidayatunnikmah
NIM 10205244043**

SARINING PANALITEN

Panaliten punika katindakaken supados mangertos kadospundi *konflik psikis* paraga Wiradi wonten ing *trilogi novel Kelangan Satang* anggitanipun Suparto Brata. Panaliten punika ngandharaken *perwatakan* paragatama, wujud *konflik psikis* ingkang dipunalami dening paragatama, *penyebab konflik psikis* saking paraga utama Wiradi, saha cara ngudhari *konflik psikis* ingkang dipunalami dening paragatama Wiradi wonten ing *trilogi novel Kelangan Satang* anggitanipun Suparto Brata.

Panaliten punika kalebet panaliten kanthi jinis *deskriptif*. Sumber data wonten ing panaliten punika *trilogi novel Kelangan Satang* anggitanipun Suparto Brata. Data wonten ing panaliten punika awujud wujud *perwatakan*, wujud *konflik psikis*, *penyebab konflik psikis*, saha kupiya ngudhari *konflik psikis* ingkang dipunalami dening paragatama Wiradi wonten ing *trilogi novel Kelangan Satang* anggitanipun Suparto Brata. Panaliten menika dipuntliti kanthi pendekatan *psikologi sastra*. Cara anggenipun ngempalaken data inggih punika kanthi cara maos saha nyathet. Data ingkang sampun kapanggihaken dipunanalisis kanthi cara *deskriptif*. Panaliti migunakaken *validitas semantik* kangge manggihaken data ingkang *valid*, lajeng kangge manggihaken *reliabilitas*, panaliti migunakaken *reliabilitas intraratter* lan *interater*.

Asiling panaliten punika ngandharaken: 1) wujud *perwatakan* paragatama Wiradi inggih menika *prasangka buruk*, *keras kepala*, boten tega, duka, isin, meri, ramah, boten sabar, pangerten, wicaksana, sabar, saged madeg piyambak, apikan, bingung utawi boten mantep, keantepan tekad, lan sopan; 2) wujud *konflik psikis* ingkang dipunalami dening Wiradi inggih menika *ajrih*, isin, *kepuasan batin*, *emosi*, *pertentangan batin*, *keterpaksaan*, kuciwa, was sumelang, *kekaguman*, kanepson, *penyesalan*, lan bimbang; 3) *penyebab konflik psikis* paragatama Wiradi antawisipun wedi kaliyan memedi, wedi konangan Landa, kekudangannipun kasembadan, Wiranta ngrebut manahipun Elok, pepenginan boten trep kaliyan kasunyatan, kasoran tiyang sanes, remen kaliyan kawanitaannipun Elok, lan boten dawa pikiripun; saha 4) cara ngudhari *konflik psikis* ingkang dipunalami dening paraga Wiradi wonten ing *trilogi novel Kelangan Satang* anggitanipun Suparto Brata inggih menika *represi*, *projeksi*, *pembentukan reaksi*, *pemindahan obyek*, *fiksasi*, *regresi*, *rasionalisasi*, lan *sublimasi*.

Pamijining tembung: Konflik Psikis, *Trilogi Novel Kelangan Satang*

BAB I PURWAKA

A. Dhasaring Panaliten

Karya sastra minangka *potret* pagesanganing manungsa wonten ing masarakat. Karya sastra menika boten namung babagan seratan ananging ingkang wigati menika babagan basa ingkang dipun-ginakaken. Basa wonten ing karya sastra boten kados basa ingkang dipunginakaken wonten ing pacelathon padintenan. Basa *komunikatif* menika basa ingkang wonten ing karya sastra. Karya sastra tuwuh saking pamikiran utawi *imajinasi* panganggit ingkang mirsani saking kahanan sakiwa tengenipun lan boten wonten *ujungipun*. Pramila karya sastra menika gadhah sipat *fiktif*.

Nurgiyantoro (2005: 2) ngandharaken bilih *fiktif* utawi *fiksi* inggih menika cariyos *rekaan* utawi cariyos *khayalan*. Karya *fiksi* menika karya *naratif* ingkang isinipun nggambaraken perkawis ingkang asipat *khayalan* boten wonten ing kasunyatan lan boten nate kedadosan sanes nggambaraken kasunyatan saking *sejarah*. Wonten ing karya *fiksi*, paraga, kedadosan, lan papan menika namung asipat *imajinatif*. Beda kaliyan karya *nonfiksi* ingkang asipat *factual*. Saking pamanggihipun Nurgiyantoro menika ngandharaken bilih karya *fiksi* minangka karya *naratif* ingkang asipat khayalan satemah cariyosipun menika ngewrat ancas kangge paring hiburan tumrap pamaos. Pamaos saged rumaos remen dhateng karya sastra menika, ugi saged ngraosaken bilih cariyos menika sami kaliyan kasunyatan amargi cariyos *fiktif* mendhet perkawis saking pagesanganing

manungsa gayut kaliyan *interaksi* manungsa kaliyan lingkungan, dhiri piyambak, saha kaliyan Gustinipun.

Karya sastra jawa menika wonten jinisipun ingkang biasanipun dipusebut *genre* inggih menika *puisi* utawi geguritan kaliyan *prosa*. *Prosa* menika saged awujud cerkak, *roman*, *cerbung*, dongeng, lan *novel*. *Novel* menika satunggaling karya sastra ingkang biasanipun mendhet cariyos saking kasunyatan wonten ing dunya kadosta saking pagesanganing manungsa utawi bendha-bendha ingkang wonten ing sakiwa tengenipun manungsa ananging biasanipun sampun dipuncampur kaliyan *imajinasi* saking panganggitipun. Kasunyatan ingkang wonten ing *novel* menika kasunyatan sosial ingkang ngemot perkawis sosial.

Perkawis sosial ingkang dipunandharaken wonten ing *novel* menika kalebet wonten ing *unsur* penyurung karya sastra. *Unsur-unsur* ingkang mangun *novel* wonten kalih inggih menika *unsur intrinsik* lan *unsur ekstrinsik* (Nurdiyanto, 2005: 23). *Unsur instrinsik* kadosta *tema*, *tokoh*, *penokohan*, *alur* lan sapanunggalanipun. *Unsur instrinsik* ingkang dipunginakaken wonten ing panaliten menika namung *perwatakan* amargi perwatakan menika gayut kaliyan kahanan *psikologis* saking paraganipun. Boten namung *unsur intrinsik* kemawon ananging *unsur ekstrinsik* ugi kedah wonten ing salebeting *novel*. *Unsur ekstrinsik* wonten ing karya sastra temtunipun gayut kaliyan *psikis* saking paraganipun. Pramila kangge nliti menika dipunbetahaken *pendekatan psikologi sastra*.

Karya sastra menika gadhah ancas supados saged dipunraos, dipunpenggalih, dipunmanfangataken ananging boten pikantuk dipun-lalekaken amargi karya sastra menika satunggaling perkawis ingkang tuwuh wonten ing

pagesangan, *filsafat* lan ngelmu jiwa. Pramila saking karya sastra menika, masarakat utawi pamaos menika saged sinau babagan *filsafat hidup, bertindak, bertingkah laku, bersosialisasi* kaliyan tiyang sanes, Gusti, lan alam. Pamaos menika sinau ngelmu jiwa biasanipun saking paraga ingkang wonten ing karya sastra.

Anggenipun nyinau babagan ngelmu jiwa menika mbetahaken ngelmu-ngelmu sanes ingkang gayut kaliyan *psikologi*. *Psikologi* menika gadhah makna satunggaling ngelmu ingkang nyinau babagan ngelmu jiwa (Ratna, 2004: 343). Kangge mangertos karya sastra menika mbetahaken pendekatan ingkang boten namung saking aspek sastra ananging ugi saking *psikoanalisis*. Konsep psikoanalisis menika manungsa minangka obyekipun, saking kapribaden utawi badannipun. Konsep psikoanalisis dipunandharaken dening Sigmund Freud. Psikoanalisis menika satunggaling cabang saking ngelmu jiwa sanes sedaya saking ngelmu jiwa.

Analisis psikologis dipunbetahaken rikala jaman sampun milai majeng. Ingkang nuwuhaken gangguan psikologis menika boten namung *perkembangan teknologi*, ananging ingkang utama menika saking lingkungan sakiwa tengenipun (Ratna, 2004: 342). Kahanan sosial ingkang mekaten menika saged ndadosaken manungsa gadhah pepenginan kangge nggayuh kasenangan ingkang sawetawis kraos kasep anggenipun pikantuk kasampurnan *hidup, kepuasan hidup*, lan raos tentrem.

Sedaya ingkang dipunkasilaken dening manungsa menika estunipun namung upiya kangge *memperjuangkan id* supados *hasrat* pepenginan minangka

akibat saking tekanan social saged dipunjabahi. Pramila perkawis-perkawis ingkang wonten ing kasunyatan pagesanganing manungsa menika kagambar wonten ing *trilogi novel Kelangan Satang*.

Ratna (2004: 342) ngandharaken bilih ancasing *psikologi sastra* menika kangge mangertos aspek *kejiwaan* ingkang wonten ing karya sastra. *Aspek kejiwaan* wonten ing karya sastra saged dipunpirsani wonten ing masarakat satemah saged mangertos ewah-ewahaning jaman, *kontradiksi lan penyimpangan* ingkang wonten ing masarakat gayut kaliyan kahanan psike lan ancasing analisis inggih menika *unsur kejiwaan* ingkang wonten ing karya sastra. Menika ingkang dadosaken panaliti ngginakaken *trilogi novel Kelangan Satang* kangge njlentrehaken *psikologi sastra*.

Suparto Brata menika satunggaling panganggit ingkang taksih *produktif* wonten ing tlatah Indonesia. Kathah karyanipun ingkang arupi *novel* ingkang ngginakaken basa Jawa. Dumugi sakmenika, Suparto Brata sampun damel utawi nyerat *novel* ingkang cacahipun sampun boten tamtu. *Novel-novel* anggitanipun Suparto Brata kadosta *Ser! Randha Cocak, Sanja Sangu Trebela, Nona Sekretaris, Garudha Putih, Emprit Abuntut Bedhug, Tretes Trinrim, Kunarpa Tan Bisa Obah, Pawestri Tanpa Identiti, Kelangan Satang*, lan sapanunggalanipun. Biasanipun *novel* ingkang dipundamel menika ngemot tema katresnan, *perjuangan, sosial-budaya, kesetaraan gender* lan sapanunggalanipun. Temtunipun *novel-novel* menika karantam supados saged paring piwulang dhateng pamaos wonten ing bebrayan kaliyan tiyang sanes.

Novel Kelangan Satang inggih menika salah satunggaling jinis *kumpulan novel* utawi *trilogi novel* ingkang dipunserat dening Suparto Brata taun 2012. Wonten ing *novel* kasebut wonten tiga cariyos utawi *novel* ingkang gegayutan. *Trilogi novel Kelangan Satang* menika isinipun pepak saking jaman perjuwangan nglawan penjajah, katresnan, ugi perjuwanangan hidup saking paraga utamanipun. Buku setunggal menika kanthi irah-irahan *Lara Lapane Kaum Republik* ingkang sampun nate dipunpacak sinambung wonten ing *majalah Panjekar Semangat* No.4 23 Januari 1960 – No. 14 2 April 1960, lajeng buku ingkang angka kalih inggih menika *Kaduk Wani* ugi sampun nate dipunpacak sinambung wonten ing *majalah Djaja Baja* No. 11 10 November 1963 – No. 16 15 Desember 1963. Ingkang buku angka tiga inggih menika *Ketanggor* ugi sampun nate dipunpacak sinambung wonten ing *majalah Djaja Baja* No. 17 22 Desember 1963 – No.22 9 Februari 1964. *Trilogi novel Kelangan Satang* menika dipuncithak dening Penerbit Narasi ingkang wonten ing *Jl. Cempaka Putih No. 8 Deresan, Gejayan, Yogyakarta*. Cacahing kaca *Kelangan Satang* menika wonten 266 kaca. Ukuran bukunipun menika 14x20 cm. samak wonten ing *novel Kelangan Satang* menika werni kuning kanthi plisir ijem.

Trilogi novel Kelangan Satang menika nyariosaken paraga utama ingkang nama Wiradi. Wonten ing buku setunggal, Wiradi minangka pemudha wonten ing Sala. Rikala semanten kutha Sala saweg wonten *pemberontakan*, Wiradi lan kanca-kanca pemudha sanes menika saweg *berjuang* mbela *Tanah Air* saking tentara Walandi. Wonten ing mriku dipuncariyosaken perjuwangan Wiradi sakanca ingkang akhiripun tetep dipuntahan dening tentara Walandi. Buku

ingkang angka kalih menika nyariosaken Wiradi sasampunipun medal saking tahanan Walandi lan kutha Sala ingkang kahanipun sampun tentrem boten wonten Walandi wonten mriku. Wiradi ingkang jaman samanten dereng nyepeng gawe ananging yuswanipun sampun radi tuwa lan betahaken Kenya kangge sisihanipun. Cekak aosipun, buku kalih menika nyariosaken katresnanipun Wiradi marang kenya ingkang rumiyin nate manggen wonten dalemipun Wiradi rikala jaman perang. Kenya menika namanipun Elok. Lajeng buku tiga menika isinipun Wiradi ingkang sampun pikantuk pedamelan gadhah pepenginan kangge nyuwun Elok dados sisihanipun, ananging sejatosipun sampun wonten tiyang ingkang tresna kaliyan Elok, semanten ugi Elok. Tiyang menika estunipun adhinipun Wiradi inggih menika Wiranta. Kadospundi raosipun Wiradi rikala pirs babagan menika. Ananging Wiradi tetep nggayuh pepenginannipun kangge nyuwun Elok dados sisihanipun, lajeng wonten kasilipun.

Saking gambaran ingkang wonten ing nginggil menika *novel Kelangan Satang* menika gadhah cariyos ingkang sae amargi nyariosaken *perjuangan* paraga utama ingkang werni-werni lan kathah nandang *tekanan psikis*. Kahanan *psikis* ingkang ngayelaken saking paraga utama menika dadosaken tuwuhipun perkawis wonten ing pagesanganing paraga. Lajeng *Kelangan Satang* menika saged paring kawruh babagan kahanan *psikologi* paraga ingkang sami kaliyan kahanan *psikologi* manungsa wonten ing kasunyatan pagesangan. Pramila panaliti gadhah pepenginan kangge nganalisis *trilogi novel Kelangan Satang* kanthi ngginakaken *tinjauan Psikologi sastra* minangka landhesaning teori.

B. Underaning Perkawis

Adhedhasar saking dhasaring panaliten wonten ing nginggil menika, pramila wonten pinten-pinten perkawis ingkang dipuntemtokaken inggih menika.

1. Wontenipun *unsur struktural* wonten ing *trilogi novel Kelangan Satang* anggitanipun Suparto Brata.
2. *Perwatakan* paraga utama wonten ing *trilogi novel Kelangan Satang* anggitanipun Suparto Brata.
3. Wujud *konflik psikis* ingkang dipunalami dening paraga utama wonten ing *trilogi novel Kelangan Satang* anggitanipun Suparto Brata.
4. Perkawis ingkang nuwuhaken *konflik psikis* paraga utama wonten ing *trilogi novel Kelangan Satang* anggitanipun Suparto Brata.
5. Sinten kemawon ingkang paring pengaruh wontenipun *konflik psikis* dhateng paraga utama wonten ing *trilogi novel Kelangan Satang* anggitanipun Suparto Brata.
6. *Solusi* saking paraga utama kangge mungkasi *konflik psikis* ingkang dipunalami.
7. Piwulang ingkang saged dipundudut saking *trilogi novel Kelangan Satang* anggitanipun Suparto Brata.

C. Watesaning Perkawis

Adhedhasar underaning perkawis pramila saged dipundudut watesaning perkawis inggih menika.

1. *Perwatakan saha struktur kepribadian* paraga utama wonten ing *trilogi novel Kelangan Satang anggitanipun Suparto Brata*.
2. Wujud *konflik psikis saha struktur kepribadian* ingkang dipunalami dening paraga utama wonten ing *trilogi novel Kelangan Satang anggitanipun Suparto Brata*.
3. *Penyebab konflik psikis* saking paraga utama Wiradi ingkang wonten ing *trilogi novel Kelangan Satang anggitanipun Suparto Brata*.
4. Kupu ngudhari *konflik psikis* ingkang dipunalami dening paragatama Wiradi wonten ing *trilogi novel Kelangan Satang anggitanipun Suparto Brata*.

D. Wosing Perkawis

1. Kadospundi *Perwatakan saha struktur kepribadian* paraga utama wonten ing *trilogi novel Kelangan Satang anggitanipun Suparto Brata*?
2. Kadospundi wujud *konflik psikis saha struktur kepribadian* ingkang dipunalami dening paraga utama wonten ing *trilogi novel Kelangan Satang anggitanipun Suparto Brata*?
3. Menapa kemawon *penyebab konflik psikis* saking paraga utama Wiradi ingkang wonten ing *trilogi novel Kelangan Satang anggitanipun Suparto Brata*?
4. Kadospundi kupiya kangge ngudhari *konflik psikis* ingkang dipunalami dening paragatama Wiradi wonten ing *trilogi novel Kelangan Satang anggitanipun Suparto Brata*?

E. Ancasing Panaliten

Ancasing panaliten ingkang trep kaliyan underaning panaliten inggih menika.

1. Ngandharaken *Perwatakan* paraga utama wonten ing *trilogi novel Kelangan Satang* anggitanipun Suparto Brata.
2. Ngandharaken wujud *konflik psikis* ingkang dipunalami dening paraga utama wonten ing *trilogi novel Kelangan Satang* anggitanipun Suparto Brata.
3. Ngandharaken *penyebab konflik psikis* saking paraga utama Wiradi ingkang wonten ing *trilogi novel Kelangan Satang* anggitanipun Suparto Brata.
4. Ngandharaken cara ngudhari *konflik psikis* ingkang dipunalami dening paragatama Wiradi wonten ing *trilogi novel Kelangan Satang* anggitanipun Suparto Brata

F. Paedah Panaliten

Wonten ing panaliten menika, panaliti gadhah kekajengan supados panaliten menika gadhah paedah teoritis lan praktis.

1. Paedah *Teoritis*

Paedah *teoritis* wonten ing panaliten menika dipunajab saged paring *sumbangan* tumrap pangrembakaning ngelmu sastra Jawa, mliginipun kanthi *tinjauan psikoanalisis* ingkang dipunrembakakaken dening Sigmund Freud.

2. Paedah *Praktis*

Panaliten menika saged paring paedah praktis kangge masarakat wiyar, kadosta:

a. Kangge Pamaos

Nambah *wawasan* babagan *faktor-faktor* psikologis ingkang saged paring pangaribawa tumrap pangrembakaning jiwa manungsa.

b. Kangge Panganggit sanes

Nambah *pengetahuan* kadospundi anggenipun jabaraken *novel* ingkang ngemu kajian *psikologi sastra*.

c. Kangge masarakat

Saged dipun-ginakaken minangka *pengetahuan* anggenipun mangertos pitutur-pitutur wonten ing pagesangan ingkang gayut kaliyan *psikologis* manungsa.

G. Pangertosan

1. Aspek psikologis

Pangertosan psikologis miturut Ensiklopedi Nasional Jilid 3 (1990) inggih menika ilmu ingkang nyinaoni babagan perilaku manungsa lan kewan ingkang saged dipunpirsani langsung lan boten saged dipunpirsani langsung.

2. Konflik

Konflik menika satunggaling kedadosan ingkang asipat boten ngremenaken ingkang kedadosan utawi dipunalami dening paraga wonten ing cariyos

3. Paraga

Abrams wonten ing Burhan Nurgiyantoro (2005: 165) ngandharaken bilih paraga inggih menika tiyang ingkang dipuntampilaken wonten ing drama

ingkang biasanipun paraga menika gadhah watak ingkang ngemu moral lan dipunjlentrehaken wonten ing pocapan nalika drama menika kalajengaken.

4. *Novel*

Novel inggih menika salah satunggaling jinis cariyos *fiksi* ingkang medalipun kagolong pungkasan tinimbang cariyos *fiksi* sanesipun. *Novel* menika isinipun babagan pagesanganing para paraganipun kanthi alus. Sanesipun paraga, prastawa lan lataripun dipundamel tersusun satemah wujudipun langkung dawa saking prosa rekaan sanesipun.

5. *Perwatakan*

Perwatakan menika kangge nunjukaken sipat lan sikap paraga ingkang dipuntafsiraken dening pamaos ugi kangge nemtokaken paraga lan watakipun wonten ing cariyos.

BAB II GEGARAN TEORI

A. Deskripsi Teori

1. Karya Sastra Jawa

a. Definisi Sastra

Rikala pamaos mireng tembung karya sastra pesthinipun pamaos langsung kengetan kaliyan tembung panganggit. Saben karya sastra temtunipun wonten panganggitipun. Amargi karya sastra menika tuwuh saking pamikiran panganggit ingkang dipunjlentrehaken wonten ing *novel*, *cerkak*, *dongeng* lan sapanunggalanipun. Karya sastra piyambak menika salahsatunggaling seratan ingkang gadhah makna tartamtu.

Sastra inggih menika salah satunggaling wujud *karya seni kreatif* ingkang ngginakaken manungsa minangka *obyek* lan basa piranti ingkang dipunginakaken wonten ing pagesangan (Semi, 1988: 8). Sastra minangka karya lisan utawi seratan ingkang gadhah titikan kadosta kaendahan wonten ing babagan isi lan pocapanipun, asipat *artistik*, lan asipat asli (Sudjiman, 1986: 68). Pramila wonten ing *kasusasteraan*, sastra menika saged dipunperang dados sastra seratan lan sastra lisan. Wonten ing karya sastra menika boten kathah gegayutanipun kaliyan seratan ananging langkung kathah wonten ing basa minangka piranti kangge *ngekspresikaken* pamikiran.

Saking pamanggih para ahli menika pramila *definisi* sastra inggih menika salahsatunggaling wujud *karya seni* ingkang ngginakaken manungsa minangka *obyek* lan basa ingkang dipunginakaken kangge *komunikasi* wonten ing

pagesangananing manungsa ingkang dipunpendhet saking kasunyatan sosial masarakat kanthi lisan utawi seratan.

b. Jinising Karya Sastra

Miturut Plato lan Aristoteles (Budianta, 1990: 300) ngandharaken bilih jinising karya sastra menika dipunperang dados tiga (3) inggih menika: a) *puisi lirik* inggih menika *ide* saking panganggit piyambak; b) *puisi epik* utawi *prosa* inggih menika panganggit minangka awakipun piyambak, minangka *narator*, lan saged damel para paraganipun matur; c) *drama*, wonten ing *drama* menika panganggit boten ketingal ananging wonten ing sawingkingipun paraga.

Saking jinising karya sastra menika saged dipunperang malih dados *subgenre*. Saking *puisi lirik* utawi *puisi* menika dipunperang miturut wujudipun, miturut wosipun, miturut *penafsiran* utawi miturut temanipun. Menawi *prosa* menika dipunperang dados *novel*, *novelet*, *roman*, *cerpen* utawi cerkak lan *cerbung* (*cerita bersambung*). Dene menawi *drama* menika biasanipun awujud *operet*, *sendratari*, *pantomim* lan sanesipun.

Ananging miturut Nurgiyantoro (2005: 1-2) bilih karya sastra menika wonten kalih jinis inggih menika *prosa* kaliyan *puisi*. Pambeda antawisipun *prosa* kaliyan *puisi* menika taksih *kabur* amargi menawi dipuntingali saking *unsur* basa menika basa *puisi* wonten ingkang mirip kaliyan basa ingkang dipunginakaken wonten ing *prosa*, menapa dene sewalikipun. Lajeng saking wujud panyeratanipun menika wonten *puisi* ingkang dipunserat mirip kaliyan *prosa*. Ananging sejatosipun *prosa* menika langkung wiyar tinimbang *puisi*. *Prosa*

menika boten namung seratan ingkang asipat *fiksi* ananging saged asipat *nonfiksi* kadosta panyeratan pawarta wonten ing kalawarti.

2. *Novel*

Miturut Wellek dan Warren salebeting Nurgiyantoro (2005: 15) *novel* menika asipat realistis utawi kasunyatan, ngrembaka saking wujud *naratif nonfiksi* kadosta *surat, biografi, kronik* utawi sejarah. Pamanggih Wallek dan Warren menika sejalan kaliyan pamanggih Nurgiyantoro (2005: 30-31) ingkang ngandharaken bilih *novel* menika dipunwangun saking *unsur-unsur* ingkang magayutan ingkang sami-sami nemtokaken. Perkawis menika dadosaken *novel* menika dados karya sastra ingkang gesang.

Novel panci gadhah cariyos ingkang dawanipun tartamtu lan kalebet cariyos *prosa* ingkang asipat *fiktif*. Perkawis menika trep kaliyan pamanggihipun Nurgiyantoro (2005: 9) ingkang paring pamanggih bilih “*Novel adalah sebuah prosa fiksi yang panjangnya cukup, artinya tidak terlalu panjang, namun juga tidak terlalu pendek*”. *Konflik* lan *pertikaian* ingkang nemtokaken nasib paraganipun wonten ing *novel* menika kedah wonten, ananging *novel* ugi gadhah *unsur* ingkang mangun. *Unsur* ingkang mangun *novel* menika dipunperang dados kalih inggih menika *unsur instrinsik* lan *ekstrinsik*.

Unsur instrinsik menika *unsur* ingkang mangun karya sastra piyambak. Wonten ing *novel*, *unsur instrinsik* menika *unsur* ingkang langsung nderek wonten ing cariyos. *Unsur intrinsik* menika wonten rikala *novel* dipunwaos. *Unsur* menika kadosta *alur, tema, tokoh, penokohan* lan sapanunggalanipun.

Dene *unsur ekstrinsik* menika *unsur ingkang wonten ing njawi karya sastra* ananging kanthi boten langsung paring pangaribawa dhateng karya sastra. *Unsur ekstrinsik* biasanipun arupi pamanggih saking panganggit tumrap lingkungan sakiwa tengenipun kadosta kahanan *ekonomi, politik, sosial*. *Unsur biografi* pengarang ugi saged nemtokaken corak karya sastra ingkang dipunasilaken (Wallek & Warren 2007: 24). *Unsur ekstrinsik* salajengipun inggih menika *aspek psikologi*, *aspek psikologi* menika wonten tiga inggih saking *psikologi pengarang, psikologi pamaos, lan unsur psikologi ingkang dipunlebetaken wonten ing salebeting novel*. Saking pamanggih Wallek & Warren menika ngandharaken bilih *novel* menika kedah wonten *unsur* utawi perkawis ingkang mangun. Wonten ing *trilogi novel Kelangan Satang unsur* menika dipunperang dados kalih inggih menika *unsur intrinsik ingkang arupi perwatakan saha unsur ekstrinsik ingkang awujud konflik psikis saking paragatama Wiradi*.

Saking pamanggih-pamanggih para ahli menika, panaliti mendhet dudutan bilih *novel* inggih menika salah satunggaling jinis cariyos *fiksi* ingkang kagolong enggal tinimbang cariyos *fiksi* sanesipun. *Novel* menika isinipun babagan pagesanganing para paraganipun kanthi alus. Sanesipun paraga, prastawa lan lataripun dipundamel tersusun satemah wujudipun langkung dawa saking *prosa rekaan* sanesipun. *Novel* menika gadhah *fungsi lan peranan sentral* kanthi paring raos seneng marang pamaosipun kanthi *nilai-nilai edukasi ingkang wonten ing salebeting novel*.

3. Pendekatan Psikologi Sastra

Sastra inggih menika *intuisi* sosial ingkang ngginakaken basa minangka medium. Sastra minangka sarana kangge njlentrehaken *ide, gagasan, lan imajinasi* saking panganggit ingkang dipunjlentrehaken kanthi nuwuhaken paraga kadosta manungsa wonten ing kasunyatan. Kajian manungsa wonten ing karya sastra menika saged dipunlajengaken kanthi ngelmu-ngelmu sanes inggih menika ngelmu psikologi. Psikologi inggih menika satunggaling cabang ngelmu ingkang ngginakaken manungsa minangka obyek. Wonten ing karya sastra dipunsebut psikologi sastra, obyek kajiannipun inggih menika paraga wonten ing cariyos. Paraga wonten ing *novel* biasanipun arupi manungsa, wonten ing cariyos sanes ngginakaken paraga saking kewan. Ananging paraga manungsa menika ingkang kathah dipunginakaken amargi panganggit langkung mangertos kahanan psikologi manungsa.

Endraswara (2003: 96) ngandharaken bilih psikologi sastra inggih menika kajian sastra ingkang ngandharaken karya sastra minangka *aktivitas kejiwaan*. Anggenipun nyipta karya sastra menika, panganggit ngginakaken cipta, rasa, lan karyanipun. Dene saking pamaos menika anggenipun paring tanggapan boten uwal saking kejiwaan tiyang menika. Miturut Roekhan (salebeting Endraswara, 2003: 97) paring pamanggih bilih psikologi sastra menika dipunbiyantu dening tiga pendekatan inggih menika pendekatan *tekstual* ingkang ngaji psikologis saking paraga wonten ing karya sastra, pendekatan *reseptif-pragmatik* menika ngaji psikologis saking pamaos minangka pangaribawa saking karya sastra ingkang dipunwaos, lan pendekatan *ekspresif* menika ngaji aspek

psikologis panganggit anggenipun ngripta karya sastra. Saking tiga *pendekatan* menika wonten ing panaliten menika ngrembag *pendekatan tekstual* kanthi *mendalam* amargi ingkang dipunrembag menika bab para paraganipun saking karya sastra gayut kaliyan kahanan *psikologis* saking paraga wonten ing novel.

Miturut Endraswara (salebeting Minderop, 2010:59) ngandharaken bilih psikologi sastra inggih menika satunggaling *interdisiplin* ngelmu antawisipun psikologi kaliyan sastra. Nyinau psikologi karya sastra sami kaliyan menawi sinau babagan manungsa kanthi *mendalam*. Sinau psikologi sastra menika kraos endah amargi saged mangertos jiwaning manungsa kanthi jero lan wiyar. Psikologi sastra menika paring kawigaten wonten ing perkawis manungsa ingkang dipungambaraken kanthi *potret jiwa*, boten namung jiwa saking paraga ananging saged ugi mangertos jiwaniipun tiyang sanes.

Endraswara (Minderop, 2010: 59) ngandharaken bilih kangge mangertos teori psikologi sastra saged kanthi tiga cara inggih menika 1) kanthi cara *pemahaman* teori psikologi inggih menika cara nganalisis karya sastra, 2) nemtokaken karya sastra ingkang badhe dipuntliti inggih kanthi nemtokaken teori-teori ingkang jumbuh kaliyan psikologi sastra, lan 3) *simultan* kangge mangertos teori lan obyek panaliten.

Pendekatan psikologi sastra inggih menika pendekatan ingkang njlentrehaken psikologi ingkang wonten ing karya sastra. Psikologi sastra menika saged nuwuhaken pamanggih bilih karya sastra pesthi ngandharaken kahanan wonten ing pagesanganing manungsa. Manungsa asring paring gambaran tingkah

laku ingkang werni-werni. Pramila menawi gadhah pepenginan kangge mangertos manungsa kanthi wiyar menika betahaken ngelmu psikologi.

Pendekatan psikologi sastra kathah migunakaken teori psikoanalisis ingkang dipunrembakakaken dening Sigmund Freud sasampunipun damel panaliten bilih manungsa menika kathah ngginakaken *alam batinnipun* piyambak (Endraswara, 2008: 197). Anggenipun nglampahaken psikologi wonten ing panaliten sastra menika namung mendhet *bagian* tartamtu ingkang saking psikoanalisis ingkang gayut kaliyan sifat lan *perwatakan* paraga lan *konflik* ingkang damel kuating *perwatakan* saking paraga.

Dados saged dipunpendhet dudutan bilih psikologi sastra menika satunggaling disiplin ngelmu ingkang nyinau bab manungsa kanthi mendalam ingkang ateges kangge mangertos gambaran jiwa manungsa ingkang wonten ing karya sastra.

4. *Psikologi Sigmund Freud*

Sigmund Freud inggih menika satunggaling psikolog ingkang nliti babagan *aspek ketidaksadaran* wonten ing manungsa. Fokus perkawisipun Sigmund Freud inggih menika psikologi sastra. Lodge (Endraswara, 2008: 47) ugi gadhah pamanggih bilih ingkang gadhah ide babagan psikologi sastra inggih menika Freud.

Freud menika satunggaling tokoh ingkang gadhah pamanggih teori psikoanalisis ingkang utama. Wonten kathah tokoh sanes ingkang gadhah pamanggih teori psikoanalisis ananing konsep ingkang wonten ing teori menika taksih kathat cabangipun. Teori psikoanalisis ingkang dipunjlentrehaken dening

Freud menika cekap sae. Saking teori psikoanalisis Freud, saged bikak wacana panaliten psikologi sastra.

Teori ingkang kathah dipunrujuk pendekatan psikologis inggih menika determinasi psikologi Freud wonten ing taun 1856-1939 ingkang ngandharaken bilih “*Semua gejala bersifat mental, ketidaksadaran tertutup oleh alam kesadaran (Schellenberg dalam Endraswara, 2008: 199)*”. Saking menika, Sigmund Freud ngandharaken teori kapribaden menika dipunperang dados tiga, inggih menika : 1) *Id* utawi *Das Es* inggih menika *dorongan primitif* ingkang kedah dipunlampahaken kadosta libido utawi kanikmatan. Dorongan primitif menika kasunyatan ingkang asipat subyektif primer, dunya batin ingkang wonten saderengipun manungsa gadhah pengalaman saking njawi. 2) *Ego* utawi *Das Ich* menika gadhah ancas kangge ngontrol *id*. *Ego* ingkang asipat *narsistik* menika saged damel raos nyaman kaliyan awakipun piyambak. Kanthi menika, *ego* gadhah ancas kangge bedani kasunyatan ing *alam bawah sadar* (Ryan, 2011: 136). Lan 3) *Super ego* menika ngandharaken kata hati manungsa.

Tiga perkawis menika dados dhasaring panaliten psikologi sastra. Dados Freud menika saged dados titikan kangge ngandharaken genesis karya sastra. Konsepipun inggih menika namung tiga perkawis menika, relevansi saking Freud menika kalebet wonten watesanipun minangka kangge nliti karya sastra.

Manungsa wonten ing psikoanalisis menika satunggaling gegambaran ingkang sae menawi dipuntliti inggih menika saking proses psikososial lan psikoseksual saking wiyos dumugi diwasa. Miturut teorinipun Freud, saben

manungsa menika kedah ngliwati pinten-pinten cara tumuju diwasa. Cara-cara menika wigati sanget kangge dadosaken kapribaden ingkang tetep.

Struktur kapribaden manungsa menika dipunpilah dados tiga inggih menika *id*, *ego*, lan *super ego*. Ketiga-tiganipun menika boten saged mlampah piyambak, kedah sareng-sareng.

a. *Id*

Id inggih menika sistem kapribaden manungsa ingkang dhasar. Miturut Endraswara (2003: 101) *id* menika sistem kapribaden ingkang peteng wonten ing bawah sadharing manungsa ingkang isinipun insting lan nepsu ingkang boten ngertos piwulang lan kadosipun kalebet budi. *Id* saged kasebut “*gudang penyimpanan*” ingkang kangge nyimpen kabetahan manungsa ingkang dhasar kadosta dhaharan, unjukan, ngaso, *rangsangan seksualitas*. Kapribaden dhasaring manungsa rikala manungsa dereng saged bedakaken perkawis ingkang leres menapa boten menawi badhe dipunlampahaken.

Dene miturut Semiun (2006: 16) *id* mlampah wonten ing *alam bawah sadar* lan boten dipunukur dening wekdal, papan, lan *logika*. Isi saking *id* menika sedaya ingkang asipat psikologis ingkang dipunwarisaken lan sampun wonten rikala manungsa menika wiyos kadosta insting. Freud salebeting Yusuf (2007: 45) ngandharaken karakteristik sistem kepribadian *id* inggih menika sistem asli ingkang asipat subjektif, lan arupi insting.

Minderop (2010: 21) ngandharaken bilih *id* menika *energi psikis* lan *naluri* manungsa supados pados kabetahan dhasar. *Id* menika gayut kaliyan *prinsip kesenangan* inggih menika pados kanikmatan lan mbucal perkawis

ingkang damel boten sakeca. Saking menika, *definisi id* inggih menika pepenginan dhasar ingkang dadosaken manungsa nglampahaken perkawis miturut *prinsip kesenangan* ingkang arupi *insting* lan nepsu ingkang boten ngertos piwulang.

b. *Ego utawi Das Ich*

Ego menika aspek psikologis saking kapribaden manungsa ingkang tuwuh amargi kabetahan individu kangge mangertos kasunyatan ing dunya. Endraswara (2003: 101) njlentrehaken bilih ego menika kapribaden ingkang gadhah pangaribawa tumrap individu dhateng dunyaning obyek saking kasunyatan lan nglampahaken fungsipun miturut kasunyatan. Sistem ego menika saged bedakaken antawisipun ingkang sae lan awrat.

Beda kaliyan *id* ingkang mlampah miturut *prinsip kesenangan*, ego mlampah miturut kasunyatan. Ateges ego menika saged nunda *kepuasan diri* utawi pados sanesipun ingkang jumbuh kaliyan lingkungan fisik utawi sosial. Ego menika ngginakaken proses sekunder, ateges, ego ngginakaken kaprigelan mikir kanthi *rasional* kangge ngrampungaken perkawis. Karakteristik *ego* miturut Freud salebeting Yusuf (2007: 45) *ego* menika ngrembaka kangge netepi kabetahan saking *id* ingkang gayut kaliyan kasunyatan, lajeng pikantuk *energi* saking *id*, lan kangge mangertos donya subjektif lan objektif.

Semiun (2006: 64) gadhah pamanggih babagan *ego* inggih menika ‘aku’ utawi ‘diri’ ingkang tuwuh saking *id* rikala manungsa menika taksih bayi lan saged dados *sumber komunikasi* wonten ing kasunyatan. *Ego* gadhah tugas kangge ngontrol *id*. Moesono (2003:4) gadhah pamanggih sanes inggih menika

ego kalebet segi kapribaden ingkang sampun saged milah-milah antawisipun *khayalan* kaliyan kasunyatan.

c. *Super Ego* utawi *Das Iber Ich*

Freud (Semiun, 2006: 66) ngandharaken bilih *super ego* menika kalebet *moral* utawi *etis* saking kapribaden ingkang ngemot piwulang ingkang asipat *evaluatif* lan lumampah kanthi *prinsip* kasampurnan. Dene Moesono (2003: 4) gadhah pamanggih bilih *super ego* menika satunggaling piwulang lan norma ingkang wonten ing masarakat sakiwa tengennipun manungsa.

Super ego inggih menika aspek psikologis kapribaden ingkang gadhah ancas kangge nemtokaken perkawis menika leres utawi lepat. *Super ego* ugi saged dipunwastani minangka aspek moral kapribaden ingkang gadhah ancas kangge nemtokaken leres utawi lepat, sae menapa boten, trep utawi boten trep manut kaliyan moralitas ingkang wonten ing masarakat.

Super ego wonten ing sastra menika awujud pembatasan tingkah laku paraga ingkang dipunpangaribawani dening *id*. Ancasing *super ego* menika kangge nuntun paraga supados saged ngendalikaken *ego* rikala nglampahaken perkawis ingkang sae utawi boten tumrap paraga. Amargi *super ego* menika miturut norma utawi hati nurani ingkang saged ngontrol paraga. Sanesipun saged ngontrol paraga, ugi dipunmanpangataken dening panganggit kangge paring gambaran amanat saking prilaku paraga.

5. *Perwatakan* wonten ing *novel*

Wonten ing fiksi, asring mireng tembung *tokoh* lan *penokohan*, *watak* lan *perwatakan*, *karakter* lan *karakterisasi* kanthi gantosan kangge paring kawruh

pangertosan ingkang sami. Tembung *tokoh* menika kangge nunjukaken tiyang utawi paraga wonten ing cariyos. *Watak* utawi *perwatakan* lan *karakter* menika kangge nunjukaken sipat lan sikap paraga ingkang dipuntafsiraken dening pamaos. *Penokohan* lan *karakteristik* asring dipunsebut *karakter* lan *perwatakan* menika tumuju wonten ing nemtokaken paraga lan watakipun wonten ing cariyos.

Nurgiyantoro (2005: 172) ngandharaken bilih *penokohan* gadhah peran ingkang wigati kangge nemtokaken karya fiksi menika wetah lan *artistik*. *Penokohan* minangka satunggaling unsur ingkang mangun karya fiksi saged dipunkaji lan dipunanalisis gegayutanipun kaliyan unsur sanes. Menawi fiksi menika karya sastra ingkang kasil, pramila *penokohan* saged mlampah sesarengan kaliyan unsur sanesipun, kadosta kaliyan *tema*, *latar*, *plot*, *amanat*, lan sapanunggalanipun.

Miturut Semi (1988: 37-38) wonten ing karya sastra, paraga ingkang dipunginakaken menika manungsa. Manungsa gadhah watak ingkang werni-werni satemah panganggit saged paring perwatakan tartamtu dhateng paraga wonten ing cariyos. Kangge mangertos wujud perwatakan menika saged dipunpirsani saking pernyataan langsung, kedadosan, *dialog*, *monolog batin*, lan *sindiran*.

Sami kaliyan manungsa, paraga wonten ing novel ugi gadhah watak. Miturut Wiyatmi (2009: 32) wonten kalih cara kangge nggambaraken watak paraga wonten ing novel inggih menika saged dipungambaraken kanthi cara langsung menapa dene boten langsung.

Panaliten menika ugi badhe ngandharaken konflik ingkang kedadosan wonten ing *trilogy novel Kelangan Satang* anggitanipun Suparto Brata. Konflik

gayutanipun kaliyan *perwatakan*. Kangge nganalisis konflik, kedah mengertos konflik ingkang kedadosan dhateng paraganipun piyambak utawi antawisipun paraga lan paraga sanesipun. Panaliten menika ngandharaken konflik psikis ingkang kedadosan dening paraga utama inggih menika saking *perwatakan* paraga Wiradi wonten ing *trilogy novel Kelangan Satang*.

6. *Konflik* wonten ing *novel*

Meredith & Fitzgerald (salebeting Nurgiyantoro, 2005: 122) ngandharaken konflik menika satunggaling kedadosan ingkang asipat boten ngremenaken ingkang kedadosan utawi dipunalami dening paraga wonten ing cariyos. Menawi paraga gadhah *kebebasan*, piyambakipun boten badhe milih menawi kedadosan tumrap piyambakipun. Saking pamanggih Meredith & Fitzgerald *konflik* menika dipungambaraken mawi padudon antawisipun kalih perkawis utawi tiyang ingkang sami-sami gadhah pamanggih nanging boten saged dipunbantah. *Konflik* ugi nedahaken perkawis ingkang asipat boten sae satemah tiyang menika langkung remen kangge ngindhari *konflik* supados anggenipun gesang kraos tentrem.

Paraga wonten ing novel menika badhe ngalami konflik kanthi psikologis. Konflik wonten ing novel kanthi psikologis menika saged paring pangaribawa tumrap tata krama lan watak paraga. Konflik batin ingkang dipunalami dening paraga dadosaken gangguan psikis. Gangguan menika kedadosan amargi wonten sabab eksternal lan internal. Kathah-kathahipun konflik psikis menika kedadosan amargi faktor internal, nanging ugi saged saking faktor eksternal.

Konflik internal menika kedadosan antawisipun paraga kaliyan awakipun piyambak. *Konflik internal* utawi *konflik kejiwaan* kedadosan wonten ing manah, kadosta *pertentangan* antawisipun kalih perkawis, harapan, pilihan ingkang beda lan sanesipun. Dene *konflik eksternal* inggih menika konflik ingkang kedadosan antawisipun paraga kaliyan faktor saking njawi kadosta kaliyan lingkungan alam utawi manungsa sakiwa tengenipun (Nurgiyantoro 2005: 124). Saking pamanggih Nurgiyantoro menika dipunpendhet dudutan bilih antawisipun *konflik internal* kaliyan *konflik eksternal* gadhah gegayutan, saged dadosaken perkawis kanthi sesarengan. Ateges *konflik* menika saged kalampahan lan dipunalami dening setungga paraga wonten ing cariyos wonten ing wekdal ingkang sami.

Dene Staton (Nurgiyantoro, 2005: 124) ngandharaken bilih wujud *konflik* minangka kedadosan menika dipunperang dados kalih, inggih menika *konflik fisik* lan batin, ugi *konflik internal* lan *eksternal*. *Konflik eksternal* menika *konflik* ingkang kedadosan tumrap paraga kaliyan menapa ingkang wonten ing njawi paraga. *Konflik eksternal* dipunperang malih dados kalih *kategori* inggih menika *fisik* lan *sosial*. *Konflik fisik* menika amargi wontenipun pambada antawisipun paraga kaliyan lingkungan alam, dene *konflik sosial* menika amargi wonten gegayutanipun paraga kaliyan sosial manungsa lan kedadosan ingkang tuwuh saking gegayutan antawisipun paraga. *Konflik internal* menika *konflik* wonten ing hati nurani.

Wonten ing kasunyatan, konflik menika kalebet perkawis ingkang boten ngremenaken pramila tiyang langkung remen menawi pengin gadhah pagesangan ingkang ayem tentrem. Ananging wonten ing sastra, panganggit panci

ngawontenaken konflik kanthi imajinatif, kamangka pagesangan paraga wonten ing sastra menika ayem, ananging saking mriku tetep saged nuwuhaken konflik.

B. Panaliten ingkang Jumbuh

Panaliten ingkang jumbuh kaliyan panaliten menika kanthi irah-irahan “*Konflik Psikis Paraga Wiradi wonten ing Trilogi Novel Kelangan Satang Anggitanipun Suparto Brata*” ingkang ngginakaken pendekatan psikologi sastra inggih menika:

1. Panaliten kanthi irah-irahan “*Konflik Batin Tokoh Utama dalam Novel Katrenan Lingsir Sore Karya Yunani*” ingkang dipunserat dening Ani Dessy Arifanie mahasiswa Pendidikan Bahasa Daerah (Jawa) menika *terbit* taun 2012. Ancasing panaliten wonten ing panalitenipun Mila menika kangge (1) deskripsikaken watak paragatama Saraswati, (2) deskripsikaken wujud konflik batos ingkang dipunalami dening paragatama Saraswati wonten ing novel Katresnan Lingsir Sore anggitanipun Yunani mawi teori psikoanalisis Sigmund Freud.

Panaliten menika ngginakaken pendekatan psikologi sastra kanthi teori psikoanalisis Sigmund Freud. Sumbering data saking panalitenipun Ani inggih menika wujud novel Katresnan Lingsir Sore anggitanipun Yunani. Watesaning perkawis saking panaliten inggih menika perwatakan paragatama Saraswati, konflik batos ingkang dipunalami dening paragatama Saraswati wonten ing novel Katrenan Lingsir Sore anggitanipun Yunani. Cara ngempalaken data ingkang dipunlampahaken kanthi cara maos lan nyerat.

Supados data ingkang pikantuk menika valid, kamangka ngginakaken validitas semantis, reliabilitas ingkang dipunginakaken inggih menika reliabilitas intrarater lan reliabilitas interrater. Cara nganalisis data saking panaliten kasebut awujud cara deskriptif.

Asiling panaliten saking panalitennipun Ani menika antawisipun (1) perwatakan paragatama Saraswati, (2) wujud konflik batos ingkang dipunalami dening paragatama Saraswati wonten ing novel Katrenan Lingsir Sore anggitanipun Yunani. Perwatakan paraga Saraswati ingkang wonten ing novel Katresnan Lingsir Sore anggitanipun Yunani inggih menika *ramah, tidak tegaan, tabah, pengertian, baik hati, mandiri, teguh pendirian*. Dene perwatakan ingkang boten sae kadosta *judes, sentimental, pemarah, lan keras kepala*. Konflik batin ingkang dipunalami dening paraga Saraswati kadosta *kecemasan, kebimbangan menentukan pilihan, kemarahan, kekecewaan, lan penyesalan*.

Saking asiling panaliten dipunpadosi bilih *ego* ingkang asring kelakon saged dadosaken paraga Saraswati minangka wanita ingkang gadhah penggalih kanthi cara obyektif. *Id* wonten ing dhiri Saraswati ingkang lumampah adhedhasar naluri dhasar ugi gadhah pangaribawa tumrap kahanan psikis saking Saraswati. *Super ego* kelakon kangge matesi tumindak wonten ing dhiri Saraswati ingkang dipunpangaribawani dening *id, super ego* kangge panuntun tumrap paraga Saraswati kangge ngendhaleni *ego* nalika badhe nglampahaken satunggaling tumindak, amargi tugas saking *super ego* menika minangka piranti kangge ngendhalekaken perkawis saking paraga.

Panalitennipun Ani menika saged dados landhesaning panaliten menika amargi panaliten menika sami-sami ngginakaken pendekatan psikologi sastra mawi teori psikoanalisis Sigmund freud, fokus panalitennipun sami-sami ngrembag babagan konflik psikis paragatama. Cara ngempalaken data sami-sami ngginakaken validitas semantis, reliabilitas ngginakaken reliabilitas intrarater lan interrater. Dene cara nganalisis data ugi ngginakaken cara deskriptif.

Beda antawisipun panaliten menika kaliyan panalitennipunipun Ani menika wonten ing obyek panalitennipun. Obyek panaliten Ani ngginakaken novel Katresnan Lingsir Sore, dene obyek panaliten ing panaliten menika ngginakaken *trilogi novel Kelangan Satang*. Ancasing panaliten wonten ing panaliten Ani inggih menika (1) perwatakan paragatama Saraswati, (2) wujud konflik batos ingkang dipunalami dening paragatama Saraswati wonten ing novel Katrenan Lingsir Sore anggitanipun Yunani, ananging ancasing panaliten menika (1) wujud perwatakan paragatama Wiradi lan *struktur kepribadian*, (2) *wujud konflik psikis* lan *struktur kepribadian* ingkang dipunalami dening Wiradi, (3) *penyebab konflik psikis* saking paraga Wiradi, lan (4) cara ngudhari *konflik psikis* ingkang dipunalami dening paragatama Wiradi wonten ing *trilogi novel Kelangan Satang* anggitanipun Suparto Brata.

2. Panaliten angka kalih ingkang jumbuh inggih menika kagunganipun Mila Puspitaningrum kanthi irah-irahan “*Perwatakan Tokoh Ermawati dalam Novel Emprit Abuntut BEdhug Karya Suparto Brata*”. Ancasing panaliten

wonten ing panalitenipun Mila menika kangge (1) deskripsikaken watak paraga Ermawati, (2) deskripsikaken wujud konflik psikis ingkang dipunalami dening paraga Ermawati, lan (3) perkembangan kepribadian ingkang dipunalami paraga Ermawati wonten ing novel Emprit Abuntut Bedhug anggitanipun Suparto Brata mawi teori psikoanalisis Sigmund Freud.

Wonten ing panaliten menika ugi ngginakaken pendekatan psikologi sastra kanthi teori psikoanalisis. Sumbering data saking panalitenipun Mila inggih menika wujud novel Emprit Abuntut Bedhug anggitanipun Suparto Brata. Watesaning perkawis saking panaliten inggih menika perwatakan paraga Ermawati, konflik psikis lan perkembangan kepribadian ingkang dipunalami dening paraga Ermawati wonten ing novel Emprit Abuntut Bedhug anggitanipun Suparto Brata. Cara ngempalaken data ingkang dipunlampahaken kanthi cara maos lan nyerat. Supados data ingkang pikantuk menika valid, kamangka ngginakaken validitas semantis, reliabilitas ingkang dipunginakaken inggih menika reliabilitas intrarater. Cara nganalisis data saking panaliten kasebut awujud cara deskriptif.

Asiling panaliten saking panalitennipun Mila menika antawisipun (1) perwatakan paraga Ermawati, (2) wujud konflik psikis ingkang dipunalami dening Ermawati, lan (3) perkembangan kepribadian ingkang dipunalami dening paraga Ermawati wonten ing novel Emprit Abuntut BEDhug anggitanipun Suparto Brata. Wujud perwatakan paraga Ermawati wonten ing novel Emprit Abuntut Bedhug anggitanipun Suparto Brata inggih menika *berprasangka buruk, pemaarah, sombong, menutup diri, pemalu,*

pemberontak, bimbang, lan sopan. Dene wujud konflik psikis saking paraga Ermawati wonten ing novel Emprit Abuntut Bedhug anggitanipun Suparto Brata kadosta kecemasan, pertentangan batin, kekecewaan, ketakutan, emosi, kebencian, keterpaksaan, kekaguman, lan kepuasan batin. Dene perkembangan kepribadian dipunwiwiti saking tahap anal, tahap falik, tahap laten, lan tahap genital. Dorongan id, ego, lan super ego sami-sami dominan wonten ing saben tahap perkembangan kepribadian.

Panaliten Mila menika saged dados landhesaning panaliten menika amargi panaliten menika sami-sami ngginakaken pendekatan psikologi sastra mawi teori psikoanalisis Sigmund freud, fokus panalitennipun sami-sami ngrembag babagan konflik psikis paragatama. Cara ngempalaken data sami-sami ngginakaken validitas semantis, reliabilitas ngginakaken reliabilitas intrarater. Dene cara nganalisis data ugi ngginakaken cara deskriptif.

Beda antawisipun panaliten menika kaliyan panalitennipun Mila menika wonten ing obyek panalitennipun. Obyek panaliten Mila menika ngginakaken novel Emprit Abuntut Bedhug, dene obyek panaliten ing panaliten menika ngginakaken *trilogi novel Kelangan Satang*. Ancasing panaliten wonten ing panaliten Mila inggih menika (1) perwatakan paraga Ermawati, (2) wujud konflik psikis ingkang dipunalami dening Ermawati, lan (3) perkembangan kepribadian ingkang dipunalami dening paraga Ermawati wonten ing novel Emprit Abuntut Bedhug anggitanipun Suparto Brata, ananging ancasing panaliten menika (1) wujud perwatakan paragatama Wiradi lan *struktur kepribadian*, (2) wujud *konflik psikis* lan *struktur*

kepribadian ingkang dipunalami dening Wiradi, (3) *penyebab konflik psikis* saking paraga Wiradi, lan (4) cara ngudhari *konflik psikis* ingkang dipunalami dening paragatama Wiradi wonten ing *trilogi novel Kelangan Satang anggitanipun* Suparto Brata.

3. Panaliten ingkang kaping tiga ingkang jumbuh inggih menika kagunganipun Murniatun Hidayah kanthi irah-irahan “*Konflik Psikologis Paragatama Wanita wonten salebeting Cerbung Ara-Ara Cengkar Tanpa Pinggir anggitanipun Adinda AS ing Kalawarti Djaka Lodhang edisi 31 Juli-20 November 2010*”. Ancasing panaliten wonten ing panalitenipun Mila menika kangge (1) ngandharaken *konflik psikologis* paragatama wanita salebeting cerbung *Ara-Ara Cengkar Tanpa Pinggir*, (2) ngandharaken wujud konflik psikologis, (3) ngandharaken penyebab konflik psikologis, (4) usaha kangge ngrampungaken konflik psikologis, lan (5) perkembangan kepribadian ingkang dipunalami paraga Yuyun wonten ing cerbung *Ara-Ara Cengkar Tanpa Pinggir anggitanipun* Adinda AS mawi teori psikoanalisis Sigmund Freud.

Wonten ing panaliten menika ugi ngginakaken pendekatan psikologi sastra kanthi teori psikoanalisis. Sumbering data saking panalitenipun Murni inggih menika wujud cerbung *Ara-Ara Cengkar Tanpa Pinggir anggitanipun* Adinda AS. Watesaning perkawis saking panaliten inggih menika konflik psikologis paragatama wanita, wujud konflik psikologis, penyebab konflik psikologis, usaha kangge ngrampungaken konflik psikologis lan perkembangan kepribadian ingkang dipunalami dening paraga Yuyun wonten ing cerbung *Ara-Ara Cengkar Tanpa Pinggir anggitanipun* Adinda AS. Cara

ngempalaken data ingkang dipunlampahaken kanthi cara maos lan nyerat. Supados data ingkang pikantuk menika valid, kamangka ngginakaken validitas semantik, reliabilitas ingkang dipunginakaken inggih menika reliabilitas intrarater lan interrater. Cara nganalisis data saking panaliten kasebut awujud cara deskriptif kanthi tindak kategorisasi.

Asiling panaliten saking panalitennipun Murni menika antawisipun (1) wujud konflik psikologis kadosta was sumelang, duka, bingung, sedhih, kaduwung, meri, cubriya, dhendham, lan ngapusi ingkang nuwuhaken kemareman, (2) penyebab konflik psikologis ingkang dipunalami dening paraga Yuyun inggih menika ngraos nate dipunkhianati dening Heru, kepanggih kaliyan Heru, boten mangertos tumrap luput ingkang sampun dipuntindakaken, dipunsembranani Hari, ngraos boten gadhah katentreman, ngraos dipunasraken, nampik pitulungan Heru, kemutan masa lalunipun, kanyatan ingkang boten jumbuh kaliyan pangajeng-ajeng, lan nate nglampahaken dosa kaliyan Heru, (3) usaha kangge ngrampungaken konflik psikologis menika wonten *represi, rasionalisasi, pengalihan, regresi, fantasi, apatis, sublimasi, proyeksi, reaksi formasi, agresi, lan stereotype* , lan (4) perkembangan kepribadian ingkang dipunalami paraga Yuyun wonten ing cerbung *Ara-Ara Cengkar Tanpa Pinggir* anggitanipun Adinda AS inggih menika *super ego* nuntun Yuyun kangge ngrenungaken sedaya ingkang sampun dipunlampahaken saengga piyambakipun manggihi jati dhirinipun minangka wanita ingkang diwasa.

Panaliten Murni menika saged dados landhesaning panaliten menika amargi panaliten menika sami-sami ngginakaken pendekatan psikologi sastra mawi teori psikoanalisis Sigmund Freud, fokus panalitennipun sami-sami ngrembag babagan konflik psikologis paragatama. Cara ngempalaken data sami-sami ngginakaken validitas semantik, reliabilitas ngginakaken reliabilitas intrarater lan interrater. Dene cara nganalisis data ugi ngginakaken cara deskriptif.

Beda antawisipun panaliten menika kaliyan panalitennipun Murni menika wonten ing obyek panalitennipun. Obyek panaliten Murni menika ngginakaken cerbung *Ara-Ara Cengkar Tanpa Pinggir* anggitanipun Adinda AS, dene obyek panaliten ing panaliten menika ngginakaken *trilogi novel Kelangan Satang*. Ancasing panaliten wonten ing panaliten Murni inggih menika (1) ngandharaken *konflik psikologis* paragatama wanita salebeting cerbung *Ara-Ara Cengkar Tanpa Pinggir*, (2) ngandharaken wujud konflik psikologis, (3) ngandharaken penyebab konflik psikologis, (4) usaha kangge ngrampungaken konflik psikologis, lan (5) perkembangan kepribadian ingkang dipunalami paraga Yuyun wonten ing cerbung *Ara-Ara Cengkar Tanpa Pinggir* anggitanipun Adinda AS. Ananging ancasing panaliten menika (1) wujud perwatakan paragatama Wiradi lan *struktur kepribadian*, (2) wujud *konflik psikis* lan *struktur kepribadian* ingkang dipunalami dening Wiradi, (3) *penyebab konflik psikis* saking paraga Wiradi, lan (4) cara ngudhari *konflik psikis* ingkang dipunalami dening paragatama Wiradi wonten ing *trilogi novel Kelangan Satang* anggitanipun Suparto Brata.

BAB III

CARA PANALITEN

A. Pendekatan Panaliten

Ancasing panaliten menika kangge nggambaraken *perwatakan*, konflik psikis, perkawis ingkang dadosaken konflik, lan kupiya ngudhari konflik psikis ingkang dipunalami dening paraga Wiradi ingkang wonten ing *trilogi novel Kelangan Satang* anggitanipun Suparto Brata ingkang dipunpirsani saking teori psikologi Sigmund Freud. Panaliten menika betahaken metode utawi cara supados ancasing panaliten menika saged kalaksanan kanthi jumbuh. Metode panaliten ingkang dipunginakaken wonten ing panaliten menika inggih ngginakaken metode panaliten deskriptif.

Metode deskriptif ateges data ingkang dipunpanggihaken dipunandharaken awujud tetembungan utawi gambar, sanes awujud angka. Biasanipun data menika awujud seratan, gambar, *rekaman, dokumentasi, foto-foto, utawi seratan resmi* sanesipun (Semi, 1993: 24). Metode deskriptif dipunginakaken kangge njlentrehaken *perwatakan*, konflik psikis, perkawis ingkang dadosaken konflik, lan kupiya ngudhari konflik psikis saking paraga Wiradi ingkang wonten ing *trilogi novel Kelangan Satang* anggitanipun Suparto Brata.

Pendekatan ingkang dipunginakaken wonten ing panaliten inggih menika pendekatan psikologi sastra. Pendekatan psikologi sastra ingkang dipunginakaken menika kanthi *pendekatan tekstual* dhateng *perwatakan* paraga kanthi teori

pendekatan psikologi Sigmund Freud inggih menika kajian sastra ingkang paring pamanggih bilih karya sastra minangka *aktivitas kejiwaan*.

B. Data Panaliten

Data wonten ing panaliten menika awujud tetembungan, ukara, lan wacana ingkang wonten ing *trilogi novel Kelangan Satang* anggitanipun Suparto Brata. Panaliten dipunlajengaken kanthi cara mendhet lan nganalisis data jumbuh kaliyan watesaning perkawis. Paraga menika dipunpendhet saking data *narasi, monolog, dialog* ingkang gayut kaliyan paraga Wiradi ingkang wonten ing *trilogi novel Kelangan Satang* anggitanipun Suparto Brata.

C. Sumbering Data

Sumber data panaliten menika *trilogi novel* kanthi irah-irahan *Kelangan Satang* Seri Wiradi anggitanipun Suparto Brata minangka subyek panaliten. *Trilogi novel* menika dipuncithak dening *Penerbit Narasi* taun 2012 ingkang cacahipun kaca wonten 266 kaca. *Trilogi novel Kelangan Satang* menika karantam saking tiga cariyos novel ingkang sejatosipun menika dados tiga buku inggih menika kanthi irah-irahan *Lara Lapane Kaum Republik, Kaduk Wani*, lan *Ketanggor*. Sumber data menika dipunginakaken kangge pados *perwatakan* saking paraga utama, wujud *konflik psikis*, perkawis ingkang dadosaken *konflik psikis*, lan kupiya paragatama kangge ngudhari *konflik psikis* ingkang dipunalami dening paraga utama inggih menika Wiradi ingkang wonten ing *trilogi novel*

Kelangan Satang anggitanipun Suparto Brata dipunpirsani saking teori psikoanalisis Sigmund Freud.

D. Piranti Panaliten

Piranti panaliten menika minangka sarana panaliten ingkang arupi alat ingkang dipunginakaken kangge ngempalaken data minangka sumber panaliten. Piranti ingkang diunginakaken minangka sarana kangge nganalisis data ingkang wonten ing salebeting *trilogi novel Kelangan Satang* inggih menika kartu data ingkang awujud *tabel*. Kartu data dipunginakaken kangge nyerat kutipan ingkang arupi tetembungan, ukara, wacana ingkang jumbuh kaliyan kasiling maos, kategori, analisis, lan deskripsi babagan 1) *perwatakan* paraga utama inggih menika Wiradi, 2) wujud konflik psikis ingkang dipunalami dening Wiradi, (3) perkawis ingkang dadosaken konflik psikis paragatama Wiradi, lan (4) kupiya kangge ngudhari konflik psikis ingkang dipunalami dening paragatama Wiradi wonten ing *trilogi novel Kelangan Satang* anggitanipun Suparto Brata. Ing ngandhap menika tabel ingkang arupi kartu data ingkang dipunginakaken kangge nyerat data saking kutipan ingkang wonten ing *trilogi novel Kelangan Satang* anggitanipun Suparto Brata.

Tabel 1. *Kartu Data* wujud *perwatakan* paraga Wiradi ingkang wonten ing *trilogi novel Kelangan Satang* anggitanipun Suparto Brata.

No. Data	Nukilan data	Kaca	Wujud perwatakan paraga Wiradi	Struktur kepribadian perwatakan		
				Id	Ego	Super ego
1.	“Kepriye Dhimas, apa	1	Wicaksana		√	

	ora prayoga yen kita ngaton ing ngarsane sibu sedhela, supaya sibu tentrem penggalihe?” pitakone Wiradi marang adhine.					
2.	“La yen tanpa layang tulisane kene, apa ya sibu bapak percaya? Karo maneh gerah maras kaya ngana ora gampang percaya menyang kabar angina, apa maneh sing ngabarake wong tani ala kaya Pak Lodhang. Elinga lo, Dhi, sibu kita ki mung siji. Yen ilang ora bias ditemu maneh.”	3	Boten tega	√		

Katrangan Tabel:

No. data : Nomer urut data ingkang dipunpendhet.

Nukilan data : Kutipan data ingkang dipunpendhet saking *trilogi novel* Kelangan Satang anggitanipun Suparto Brata ingkang dipunginakaken wonten ing panaliten.

Kaca : Nomer kaca saking kutipan ingkang dipunpendhet saking *trilogi novel* Kelangan Satang anggitanipun Suparto Brata.

Wujud perwatakan : Isinipun spesifikasi perwatakan saking paraga Wiradi wonten ing *trilogi novel* Kelangan Satang anggitanipun Suparto Brata.

Struktur kapribaden : *Kategori* jinising perwatakan miturut teori psikoanalisis Sigmund Freud inggih menika *Id*, *ego*, lan *super ego*.

Tabel 2. *Kartu Data* wujud konflik psikis paraga Wiradi wonten ing *trilogi novel*

Kelangan Satang anggitanipun Suparto Brata.

No. Data	Nukilan data	Kaca	Wujud konflik psikis	Sebab konflik	Paraga ingkang dadosaken konflik	Kupiya ngudhari konflik	Struktur kepribadian ingkang konflik		
							Id	Ego	Super ego
1.	Wiradi sing keplepeg critane Marija manti-manti banget marang adhine, “Sing prayitna, lo, Dhi. Yen ana bebaya ndang sentilen wae karabenmu, ben kene padha ngreti.”	11	Was sumel ang	Mbo k men awi keng ing beba ya	Wiradi, Wiranta		√	√	

Katrangan Table

No. data : Nomer urut data ingkang dipunpendhet.

Nukilan data : Kutipan data ingkang dipunpendhet saking *trilogi novel* Kelangan Satang anggitanipun Suparto Brata ingkang dipunginakaken wonten ing panaliten.

Kaca : Nomer kaca saking kutipan ingkang dipunpendhet saking *trilogi novel* Kelangan Satang anggitanipun Suparto

Brata.

Wujud konflik : Isinipun spesifikasi konflik psikis ingkang dipunalami psikis dening paraga Wiradi wonten ing *trilogi novel Kelangan Satang anggitanipun Suparto Brata*.

Sebab konflik : Isinipun sebab konflik miturut spesifikasi konflik psikis ingkang dipunalami dening paraga Wiradi wonten ing *trilogi novel Kelangan Satang anggitanipun Suparto Brata*.

Paraga ingkang : Paraga ingkang ngalami lan dadosaken tuwuhipun dadosaken konflik konflik psikis saking paragatama Wiradi wonten ing *trilogi novel Kelangan Satang anggitanipun Suparto Brata*.

Kupiya ngudhari : Isinipun babagan kupiya-kupiya ingkang konflik psikis dipunlampahaken dening paraga kangge ngudhari perkawis ingkang nuwuhaken konflik psikis.

Struktur : *Kategori* konflik psikis miturut teori psikoanalisis. kapribaden Sigmund Freud inggih menika *Id, ego*, lan *super ego*

E. Cara Ngempalaken Data

Cara anggenipun ngempalaken data wonten ing panaliten menika ngginakaken cara maos lan nyerat. Maos dipunlajengaken kanthi patitis lan makaping-kaping miturut data ingkang arupi data *tertulis*. Cara maos menika saged dipunlajengaken kanthi 1) maos kanthi patitis sedaya *isi novel* ingkang

sampun dipunpilah minangka obyek panaliten inggih menika *perwatakan* saking paraga utama, wujud *konflik psikis*, perkawis ingkang dadosaken *konflik psikis*, lan kupiya paragatama kangge ngudhari *konflik psikis* ingkang dipunalami dening paraga utama inggih menika Wiradi ingkang wonten ing *trilogi novel Kelangan Satang* anggitanipun Suparto Brata, 2) paring tanda wonten ing kutipan tartamtu ingkang wonten unsur *perwatakan* saking paraga utama, wujud *konflik psikis*, perkawis ingkang dadosaken *konflik psikis*, lan kupiya paragatama kangge ngudhari *konflik psikis* ingkang dipunalami dening paraga utama inggih menika Wiradi ingkang wonten ing *trilogi novel Kelangan Satang* anggitanipun Suparto Brata, 3) *interpretasi perwatakan* saking paraga utama, wujud *konflik psikis*, perkawis ingkang dadosaken *konflik psikis*, lan kupiya paragatama kangge ngudhari *konflik psikis* ingkang dipunalami dening paraga utama inggih menika Wiradi ingkang wonten ing *trilogi novel Kelangan Satang* anggitanipun Suparto Brata, lan 4) nggambaraken sedaya data ingkang wonten saking cara menika.

Sasampunipun maos kanthi patitis, dipunlajengaken kanthi cara nyerat data wonten ing kartu data. Ingkang kedah dipunlampahaken inggih menika nyerat kasiling deskripsi babagan *perwatakan* saking paraga utama, wujud *konflik psikis*, perkawis ingkang dadosaken *konflik psikis*, lan kupiya paragatama kangge ngudhari *konflik psikis* ingkang dipunalami dening paraga utama inggih menika Wiradi ingkang wonten ing *trilogi novel Kelangan Satang* anggitanipun Suparto Brata, dipunlajengaken kanthi nyerat nukilan-nukilan data wonten ing *trilogi novel Kelangan Satang* anggitanipun Suparto Brata ingkang arupi ukara utawi wacana.

F. Cara Nganalisis Data

Cara anggenipun nganalisis data menika gadhah ancas kangge ngringkes data wonten ing wujud ingkang langkung gampil dipunwaos lan dipun-*interpretasi*-aken. Analisis data menika minangka proses kangge ngatur urutaning data, dadosaken data menika dados pola, kategori, lan sanesipun. Data menika biasanipun awujud tetembungan sanes angka. Data-data menika sampun dipunkempalaken kanthi werni-werni cara lan sampun dipunolah saederengipun dipunginakaken mawi *pencatatan*, *pengetikan*, *penyuntingan* utawi alih tulis ananging data ingkang wujud tetembungan menika dipurembakakaken mawi wujud teks.

Cara nganalisis data wonte ing panaliten menika ngginakaken cara deskriptif. Teknik utawi cara deskriptif menika dipunginakaken kangge paring gambaran babagan *perwatakan* saking paraga utama, wujud *konflik psikis*, perkawis ingkang dadosaken *konflik psikis*, lan kupiya paragatama kangge ngudhari *konflik psikis* ingkang dipunalami dening paraga utama inggih menika Wiradi ingkang wonten ing *trilogi novel Kelangan Satang* anggitanipun Suparto Brata. Teknik analisis data dipunlajengaken mawi cara: 1) deskripsi babagan *perwatakan* saking paraga utama, wujud *konflik psikis*, perkawis ingkang dadosaken *konflik psikis*, lan kupiya paragatama kangge ngudhari *konflik psikis* ingkang dipunalami dening paraga utama inggih menika Wiradi ingkang wonten ing *trilogi novel Kelangan Satang* anggitanipun Suparto Brata kanthi teori psikoanalisis Sigmund Freud, 2) *tabulasi*, analisis data ingkang dipundadosaken *tabel* miturut *identifikasi unsur* jumbuh kaliyan ancasing panaliten, 3)

interpretasi, migunakaken pendekatan psikologi sastra kanthi teori psikoanalisis Sigmund Freud inggih menika miturut *id*, *ego*, lan *super ego*, 4) *inferensi*, cara ingkang pungkasan rikala nganalisis data. Analisis data menika saking alihbasa saking basa Jawa dhateng basa Indonesia. Saking kasiling panaliten menika, data ingkang sampun dipunandharaken menika lajeng dipundamel dudutan miturut kasiling panaliten lan andharan. *Inferensi* panaliten menika kalebet *perwatakan* saking paraga utama, wujud *konflik psikis*, perkawis ingkang dadosaken *konflik psikis*, lan kupiya paragatama kangge ngudhari *konflik psikis* ingkang dipunalami dening paraga utama inggih menika Wiradi ingkang wonten ing *trilogi novel Kelangan Satang* anggitanipun Suparto Brata

G. Cara Ngesahaken Data

Kangge mangertos data wonten ing panaliten menika absah ngginakaken validitas lan reliabilitas. Kasiling panaliten menika valid menawi dipundhukung kanthi *factor* ingkang leres, lan saged dipunginakaken minangka piranti ingkang kiyat kan ajeng menawi dipunjumbuhaken kaliyan teori ingkang relevan.

Wonten ing panaliten menika ngginakaken validitas semantis. Validitas semantis menika dipunlajengaken mawi cara jabaraken data ingkang jumbuh kaliyan konteks ukara, wacana, *dialog*, *monolog*, *interaksi antar tokoh* ingkang wonten kangge mangertos data menika sampun dipuntegesi mawi konteksipun. Kangge pados data ingkang valid, kasiling panaliten dipunsuwunaken pirsu kaliyan ahli wonten ing bidang psikologi sastra inggih menika dosen pembimbing.

Reliabilitas ingkang dipunginakaken wonten ing panaliten inggih menika kangge mangertos data menika sampun *akurat* ingkang dipunjumbuhaken kaliyan sumber data kanthi cara maos lan *pengamatan* makaping-kaping wonten ing *novel* menika. Reliabilitas ingkang dipunginakaken inggih menika *reliabilitas interrater* lan *reliabilitas intrarater*. *Reliabilitas interrater* inggih menika kanthi cara diskusi kasiling panaliten mawi *tanya jawab* kaliyan dosen pembimbing lan kanca sanes ingkang mangertos babagan psikologi sastra. Dene *reliabilitas intrarater* menika kanthi cara maos *novel* makaping-kaping supados pikantuk data ingkang ajeg.

BAB IV

ASILING PANALITEN LAN PIREMBAGAN

A. Deskripsi Panganggit

Suparto Brata menika nama jangkepipun inggih menika Raden Mas Suparto Brata. Piyambakipun wiyos dinten Setu legi 27 februari 1932. Suparto Brata wiyos saking bapak ingkang nama Raden Suratman saking Surakarta saha ibu Bandara Raden Ajeng Jembawati, ndara canggah keturunan Paku Buwana V. Rikala Suparto Brata umuripun taksih 6 sasi, dipunbekta ibu dhateng Surakarta amargi bapakipun boten gadhah pedamelan.

Suparto Brata dipunboyong ibu wonten ing Sragen ing dalemipun budhenipun kangge nunjukaken raos tresna saking RA Jembawati marang keluarga sakini garwanipun. Wonten ing Sragen menika Suparto Brata lan ibunipun gesang kanthi kahanan ingkang boten mranani. Ibunipun dados reang wonten ing dalemipun Bupati Sragen. Amargi betahaken ragad kangge nyambung gesang. Sasampunipun Jepang mlebet Indonesia, ibu Suparto Brata boten krasan manggen ing Sragen. Satemah ibu ngajak Suparto Brata kangge pindah ing Surabaya kanthi ancas supados langkung caket kaliyan keluarga bapak. Ananging bapak boten narima amargi sampun palakrama kaliyan tiyang sanes. Satemah ibu kedah pados pedamelan inggih menika ngasuh putranipun asisten Bupati Surabaya.

Saking menika Suparto Brata terus kemawon usaha kangge nyambung gesang lan supados saged sekolah. Cara menapa kemawon dipunlampahaken

kadosta dados looper koran. Cekak aosipun cariyos gesang Suparto Brata menika kathah rintangannipun dumugi sukses.

B. Asiling Panaliten

Bab sekawan (IV) menika ngandharaken asiling panaliten ingkang sampun dipunlajengaken. Asiling panaliten menika awujud *perwatakan* saking paraga utama, wujud *konflik psikis*, perkawis ingkang dadosaken *konflik psikis*, lan kupiya paragatama kangge ngudhari *konflik psikis* ingkang dipunalami dening paraga utama inggih menika Wiradi ingkang wonten ing *trilogi novel Kelangan Satang* anggitanipun Suparto Brata. Anggenipun niti menika mawi pendekatan. Pendekatan ingkang dipun-ginakaken wonten ing panaliten inggih menika pendekatan psikologi sastra.

Asiling panaliten menika awujud *perwatakan* saking paraga utama, wujud *konflik psikis*, perkawis ingkang dadosaken *konflik psikis*, lan kupiya paragatama kangge ngudhari *konflik psikis* ingkang dipunalami dening paraga utama inggih menika Wiradi ingkang wonten ing *trilogi novel Kelangan Satang* anggitanipun Suparto Brata. Wiradi kalebet paraga utama amargi Wiradi menika paraga ingkang kompleks. Paraga ingkang gadhah watak ingkang asring owah-owah lan paraga ingkang asring nandhang konflik psikis. Wonten ing *trilogi novel Kelangan Satang* ugi wonten paraga tambahan kadosta Elok, Wiranta, Pak Wiradad, Bu Wiradad, Pak Naya, Suhebat, Kusnarna, Marija, Gatot, Manik, Pak Likipun Gatot, Pak Lodhang, Sukardiman, lan tentara Landa.

Wedharan saking asiling panaliten menika dipuntrepaken kaliyan rumusan lan ancasing panaliten. Anggenipun ngandharaken asiling panaliten

menika dipunserat wonten ing table lan dipunjlentrehaken kanthi rinci wonten ing wedharan lan data ingkang lengkap wonten ing bagian lampiran. Supados langkung cetha lan gamblang, data dipunandharaken wonten ing ngandhap menika.

1. *Sinopsis*

a. Sinopsis Buku I: *Lara Lapane Kaum Republik*

Buku I wonten ing *trilogi novel Kelangan Satang* menika kanthi irah-irahan “*Lara Lapane Kaum Republik*”. *Lara Lapane Kaum Republik* menika nyariosaken pagesangan masarakat Sala rikala dipunjajah dening Landa. *Sinopsis* saking buku I inggih menika rikala semanten, saweg wonten peperangan wonten ing Kitha Sala antawisipun Landa lan pribumi. Kahanan menika dadosaken para pemudha sami ngungsi wonten ing dhusun. Wiradi ingkang saweg wonten dhusun mireng warta menawi Bapak ibunipun sampun kondur saking pangungsen lan manggen malih wonten dalemipun ing Widuran. Ananging warta ingkang kepireng menika ibunipun Wiradi, Bu Wiradad saweg gerah maras. Gerah maras boten amargi kahanan sakmenika ingkang sampun boten gadhah bandha nanging amargi putra-putranipun boten wonten.

Mireng kados mekaten, Wiradi gadhah pepenginan sowan bapak ibunipun wonten ing kitha Sala, ananging Wiranta adhinipun boten sarujuk kaliyan pepenginannipun Wiradi. Boten sarujukipun amargi kahanan kitha sakmenika dereng aman. Banjur Wiradi ngajak kanca sanes kangge mlebet kitha. Mlebet kitha menika dipunpandhegani dening Narna, kanca saperjuwangan ingkang sampun nate mlebet kitha lan slamet. Sakduginipun wonten kitha, saweg

wonten serangan Landa. Rikala umpetan saking Landa, kaleresan wonten swara pistol nanging boten ngertos gadhah sinten. Barang sami ndelik, jebul Wiranta ketaton.

Ananging amargi niyatipun Wiradi sowan sibu sampun mantep dadosaken Wiradi nilar Wiranta ingkang ketatn kaliyan kancanipun. Wiradi dipunkancani dening Kusnanrna lan Sukardiman anggenipun sowan sibu. Saduginipun wonten dalem Widuran, Wiradi kaget tur wedi kaliyan tiyang ingkang mbikak kori. Tiyang menika blebedan sirahipun lan kahanan dalem ingkang peteng amargi namung ngginakaken lampu senthir kemawon. Panci kahanan kitha rikala semanten boten wonten dalem ingkang padhang ing wayah dalu. Barang sampun mlebet dalem lan nepungaken nama marang tiyang ingkang blebedan, Wiradi kepanggih kaliyan bapak ibunipun.

Ananging ibunipun ketingal boten remen kaliyan Wiradi. Sikepipun sibu ingkang mekaten menika amargi sibu ngira Wiradi ingkang damel Wirastuti ical rikala Landa nyerbu kitha.wonten dalem Widuran, Wiradi kathah guneman kaliyan bapakipun babagan dhaharan rikala peperangan, pedamelannipun bapak saben dintenipun lan sanesipun. Enjingipun Wiradi pirsawonten kenya saweg nimba wonten plataran wingking. Larenipun boten ayu, boten elik nanging ngremenaken menawi dipunsawang. Kenya menika namanipun Elok, putranipun Pak Naya tiyang ingkang blebedan. Pak Naya gadhah kalih putra, Elok lan Suhebat adhinipun Elok.

Salebeting wonten dalem Widuran, Wiradi remen guneman kaliyan Elok, satemah tuwuh raos tresna marang Elok. Elok menika kenya ingkang saged

cepeng pedamelan omah. Wiradi boten pareng dangu wonten ing dalem Widuran. Siang menika Pak Wiradad kondur saking makarya, ngasta roti lan gadhah warta ingkang radi gegirisi. Warta menika babagan Landa ingkang mangke dalu badhe ngawontenaken serangan serangan. Nanging warta menika dadosaken Pak Naya lan Bapakipun beda kekajengan. Tuwuh pamikirana bilih bapak lan Pak Naya menika mata-mata mungsuh.

Pungkasan Wiradi tetep wonten dalem. Enjingipun wonten tiyang madosi Wiradi ing Widuran. Elok wedi menawi tiyang menika mata-mata mungsuh. Piyambakipun sadayan pohung ing kitha. Barang Wiradi ngertos piyantunipun, menika Pak Lodhang tanggi wonten dhusun panggenan ngungsi. Rawuhipun Pak Lodhang menika ngasta warta kahanannipun Wiranta. Wiranta sampun dipunupakara dening mantri dhusun lan sakmenika taksih adhem panas badannipun. Nalika Pak Lodhang badhe kondur, Elok nitipaken layang kangge Wiranta ingkang ngabaraken bilih Wiradi lan keluwargi ing Widuran sami sugeng sedaya.

Anggenipun titip layang menika boten dipunmangertosi dening Wiradi. Saben tiyang ingkang mlebet medal kitha dipungledhah Landa wonten ing perbatasan. Kaleresan wonten ing perbatasan saweg wonten penggledhahan. Suhebat ingkang saweg dolan caket mriku pirsaa menawi tiyang ingkang sadayan pohung saweg dipungledhah Landa. Wiradi lan sedaya tiyang ing dalem sami bingung kedah kadospundi caranipun Wiradi oncat saking dalem. Wonten ing dalem, sedaya sami ngrembag papan kangge ndelik Wiradi menawi wonten Landa

ingkang dhateng. Dugi ndalu boten wonten menapa-menapa. Nanging kedah tetep waspada.

Siyang candhakupun rikala Suhebat saweg dolan aliyan kanca-kancanipun wonten ing langgar caket omah, pirsawonten jip landa lan ing lebetipun wonten Pak Lodhang. Menawiwonten tiyang ingkang boten kersajujur saged ugi boten sugeng dugi dalem. Suhebat mlayuwangsul, banjur matur kaliyan mbakyunipun. Nanging Landa sampun dugi ng ngajeng dalem rikala tiyang-tiyang saweg rembugan papan kangge ndelik. Wiradi ingkang wonten ing bilik ageng radi ketar-ketir.

Bu Wiradad lenggah ing kursi mendel kemawon tanpa ngendika menapa-menapa rikala Wiradi bingung pados papan ndelik. Wiradi ngrungkep dengkulipun sibu kanthi nyuwun ngapunten nanging sibu tetep mendel kanthi mripat mencereng mirsani cendhela. Saking cendhela Wiradi mireng wonten tiyang ingkang saweg guneman kaliyan basa sanes. Wiradi boten ngingetke cendhela nanging sejatosipun Wiradi ngertos yen sampun wonten Landa ing njawi cendhela. Wiradi pasrah rikala kori dipunbikak. Wonten gangsal tiyang ageng-ageng ngangge rasukan blonthang-blantheng kados macan.

Wonten mriku Pak Lodhang namung matur kaliyan Elok bilih piyambakupun boten ngaken wiwit wingi amargi mesthinipun Wiradi taksih wonten ing dalem. Kahanan Pak Lodhang sampun boten rupi, praupanipun bengep, alisipun abuh. Saking menika, Elok kraos lepat amargi ingkang dadosaken sedaya wau amargi Elok ingkang nyerat layang kangge Wiranta.

b. Sinopsis Buku II: Kaduk Wani

Nalika Pak POS rawuh, Wiradi enggal nampani layang. Wiradi panci ngarep-arep balesan layang lamaran pedamelan amargi sampun kathah layang ingkang dipunkintun marang kantor jawatan ananging wangsulanipun boten kados ingkang dipunajeng-ajeng. Layang ingkang dipuntampi Wiradi sakmenika sajak beda boten kados layang ingkang saking kantor lan ngginakaken seratan asta. Layang saking Elok ingkang ngandharaken bilih Elok lan keluwarga sami waras. Wonten ing layang Elok matur menawi benjing enjing badhe sowan ing dalem Widuran amargi wonten acara ing kantor Pengajaran ing Sala. Amargi Elok boten ngertos dunungipun kantor menika badhe nyuwun tulung Wiradi kangge ngeteraken lan badhe nyipeng ing dalem Widuran. Bareng layang saking Elok dipunwaos, Wiradi enggal matur kaliyan bu Wiradad menawi Elok badhe sowan Widuran lan sare ing mriku.

Bu Wiradad marengaken Elok sare wonten Widuran. Wiradi rumaos seneng lan enggal-enggal reresik omah supados boten ngisin-isini. Dalunipun, bapak lan ibu Wiradad saha Wiradi rembugan bab Elok benjing. Nanging ibu mesthi kemawon ngendika bab pedamelan. Wiradi sampun ageng dereng cepeng gawe, taksih nderek bapak ibunipun. Nanging Wiradi sampun kintun layang panglamar dhateng kantor jawatan, ananging dereng wonten ingkang nampi piyamakipun.

Wiradi anyel taksih dipunwaoni ibu bilih Wiradi taksih lare alit. Rumaosipun Wiradi menika sampun diwasa. Nanging ingkang nedahaken Wiradi taksih alit amargi dereng cepeng gawe. Wiradi kepengin kepanggih Elok nanging

rumaos isin menawi dipunwalehaken ibu wonten ngajengipun Elok. Bu Wiradad sok kebacut ngendikan. Wiradi kancilen boten saged sare amargi mikiraken ngenjang kepanggih kaliyan Elok.

Elok sampun dugi ing Widuran enjang mruput saderengipun Wiradi wungu. Pirsu Elok ingkang semanak dadosaken Wiradi kesengsem kaliyan Kenya ingkang nate sareng nalika jaman perjuwangan rumiyin. Jaman revolusi mekaten Elok taksih kersa nginakaken jarit. Miturut Elok tiyang estri menawi kesah tebih boten dandan menika saru. Dandan ingkang dipunkajengaken menika jaritan.

Enjang menika Wiradi kaliyan Elok kesah kangge nonton kitha. Elok lajeng ngajak Wiradi supados ngeteraken Elok tuwin Wiranta ingkang taksih wonten griya sakit amargi ketaton nalika perang rumiyin. Nalika Wiradi lan Elok dugi ing rumah sakit, Wiranta saweg maos layang ingkang nembe dipuntampi. Ing bilik menika, tiyang tiga sami gegojegan bab nalika jaman perang rumiyin. Boten kraos wayah sampun awan, Elok ngajak wangsul Wiradi. Kekalihipun kondur ing dalem Widuran malih.

Kalih sasi salajengipun kedadosan menika, Wiradi sowan ibu. Sakmenika sikapipun ibu sampun semanak boten kados kalih taun kepungkur nalika jaman perang. Wiradi sampun makarya ing Sragen wonten bagian Pekerjaan Umum. Wiradi rumaos sakeca wonten Sragen. Kathah ingkang dipuncariyosaken Wiradi marang bapak ibunipun, bab pedamelan, pondhokan, kitha Sragen, lan kanca-kancanipun. Wiradi seneng sanget sampun saged uwal saking tiyang sepuhipun.

Wiradi taken bab adhinipun, Wiranta ingkang dereng makarya. Ing pikiripun Wiradi, benjang enjang mruput piyambakipun badhe menyang Klaten,

dalemipun Elok. Wiradi kepengin enggal dadosaken Elok sisihanipun. Mikir ngambra-ambra Wiradi kaliyan Elok samangke badhe manggen ing dalemipun bu Harjasemita, ingkang samangke dados pondhokanipun Wiradi ing Sragen.

Sadalu Wiranta boten kondur, manahipun Wiradi wiwit sumelang. Wiranta menika sanes lare ingkang remen kluyuran, nanging kok dereng wangsul. Wiradi mikir Wiranta kacilakan. Lajeng Wiradi mikir mangke ingkang pisanan, piyambakipun badhe pados Wiranta ing markas tentara, amargi Wiranta menika tilas pejuwang. Utawi pados ing panggenan wartawan sami kempal.

Enjang mruput Wiradi sampun dandan, lajeng taken ibunipun bab Wiranta ingkang boten mantuk sedalu. Ibunipun mangsuli kanthi ayem bilih Wiranta sampun biyasa kados mekaten. Wiradi dados nalangsa kengetan rumiyin menawi Wiradi ingkang mekaten, boten cepeng gawe, mblayang boten cetha mesthi kemawon dipundukani dening ibu. Dene Wiranta ingkang mekaten boten dados dukanipun ibu. Wiradi rumaos sarwa cilaka, tirosipun lepat, boten cetha, asring dipunwaoni ibu ‘kesed’.

Sios anggenipun Wiradi sowan Elok ing Klaten. Dalem menika sami kaliyan dalemipun tangga tepalih ing dhusun, boten wonten bedanipun. Nanging tata cara ingkang dipunginakaken dening Elok lan Pak Naya ingkang beda. Pramila Wiradi krasan wonten mriku. Gojag-gajeng Wiradi badhe medharaken kekajenganipun marang Elok menapa Pak Naya. Kekalihipun sami-sami bakal narima rembug ingkang dipunwedharaken Wiradi. Wonten ing sela guneman, Wiradi matur menawi sowanipun wonten dalemipun Pak Naya sanesipun bekta

warta bab keluwaranipun, Wiradi ugi kepengin nyuwun Elok dados garwanipun. Nanging Elok lan Pak Naya boten mangsuli kanthi cetha.

Pak Naya masrahaken babagan kala wau marang Elok. Elok boten mangertos menawi Wiradi gadhah pepenginan kados mekaten amargi wonten tiyang sanes ingkang ugi tresna kaliyan Elok. Kekalihipun sampun rumaket, asring kintun layang. Pikiripun Wiradi tiyang menika Letnan ingkang nate saba dalemipun Elok, ananging estunipun tiyang ingkang tresna kaliyan Elok menika Wiranta, adhinipun Wiradi piyambak. Manahipun Wiradi saya nepsu. Elok nampik bilih piyambakipun lan Letnan menika boten wonten raos ingkang mekaten, raos tresna. Raos duka Wiradi dadosaken Elok bingung, bingung menapa ingkang kedah dipunlampahaken.

Elok matur tiyang ingkang kasmaran marang piyambakipun menika sanes Letnan ananging Wiranta, adhinipun Wiradi. Miring perkawis menika, Wiradi kaget lan emosi kok adhinipun piyambak ingkang dados tandhinganipun ngrebat Elok. Wiradi amblas saking dalemipun Elok tanpa matur menapa-menapa. Saduginipun wonten griya, Wiradi duka kaliyan Wiranta kanthi matur Wiranta sampun ngrebat pacangannipun. Ibu Wiradad nderek ngendika bab menika nanging Wiradi ingkang sampun kebacut duka, ngira menawi ibunipun langkung mbela Wiranta.

Kangge mbucal muringipun manah, Wiradi enggal budhal menyang Sragen. Dugi ing Sragen, Wiradi langsung kemawon nyerat layang kangge Elok lan Wiranta bab kekajenganipun kangge ngrengkuh Elok dados garwanipun. Sampun seminggu boten wonten wangsulan layang saking Elok lan Wiranta.

Manahipun Wiradi sansaya muring. Dinten ahad enjang Wiradi enggal-enggal budhal menyang Sala kangge nyuwun kejelasan marang adhinipun. Dugi ing griya Wiradi bingung kaliyan kahanan griyanipun. Ingkang sliwar-sliwer menika sanes keluwarginipun nanging lare jaler ingkang ketingalipun sampun nate tepang. Lare jaler menika Suhebat, adhinipun Elok ingkang paring warta bilih bapakipun, Pak Naya seda. Sedanipun Pak Naya amargi dipuntembak dening mungsuh.

Sasampunipun pakurmatan ingkang pungkasan kangge Pak Naya lajeng Elok lan Suhebat dipunbekta ing dalem Widuran saprelu ngrembag bab Elok lan Suhebat samangke badhe manggen kaliyan sinten. Dipunpendhet keputusan bilih Suhebat manggen kaliyan Pak Gedhenipun wonten Yogya dene Elok palakrama kaliyan Wiradi. Cekak aosipun Wiradi lan Elok dipundhaupaken dados manten. Bibar kemantenan, Elok dipunboyong Wiradi wonten Sragen nengga garwanipun makarya wonten mrika. Ing Sragen Elok lan Wiradi manggen ing pondhokaipun Ibu Harjasemita ingkang gesang piyambakan.

c. Sinopsis Buku III: Ketanggor

Surabaya, kiha ageng ing Jawa sisih wetan. Saben sonen, Wiradi ngenggarenggar kiha supados gampil apal panggenaning mriku. Ing Surabaya Wiradi dipunsekolahaken dening jawatan ing Sragen. Saduginipun ing Surabaya trep kaliyatn kahanan manahipun ingkang saweg kisruh kaliyan garwanipun, Elok. Kangge ngenggar-enggar nepsuning manah, Wiradi muter-muter kitha Surabaya. Wonten ing satunggaling pinggiran Surabaya, kahanannipun beda kaliyan kahanan ing sisih asramanipun Wiradi.

Ing margi jembar menika wonten becak liwat ingkang nitih menika lare nem jaler estri. Lare estri menika ningali Wiradi kanthi adreng. Wiradi ugi kesengsem kaliyan Kenya menika, kenya klambi abang. Sinambi jumangkah, Wiradi gadhah pikiran bilih Elok manggen mawon wonten Widuran kaliyan bapak-ibu Wiradad supados langkung gampil menawi dipunkintun wesel dening Wiradi.

Nanging Wiradi kelingan Wiranta ingkang nate tresna kaliyan Elok. Menawi Elok dipuntitipake wonten ing Sala bakal saomah kaliyan Wiranta. Tiyang nate ketaton tresna menawi kesenggol malih bakal mremen. Boten kraos lampahipun Wiradi sampun dugi pucuking margi. Ing mriku Wiradi kaget pirsakahanipun, omah loji, bangunan-bangunan ageng sami rebutan papan kaliyan omah gedheg, omah alit.

Sampun surup srengenge, wiradi pirsak wonten abang-abang medal saking sawenhipun omah gedheg menika. Kenya klambi abang kang resik panganggenipun dipunkancani dening tiyang jaler ingkang pinuju becak ingkang liwat caket mriku. Ketingalipun tiyang menika saweg sami padudon. Wiradi mlampah langkung caket tiyang-tiyang menika. Barang dipuntingali kanthi temen, Kenya menika Kenya ingkang wau dipunsumerepi nitih becak.

Tiyang estri menika ketingal resik kuning wondene srengenge sampun surup. Wiradi boten ngertos menapa ingkang saweg dipunrembug dening kekalihipun. Wiradi terus kemawon lumampah ngliwati omah gedheg menika. Wiradi noleh wingking pirsak Kenya menika saweg nangis sinambi lenggah ing

bangku kang sumanding ing ngajeng omah. Kedadosan menika damel Wiradi mikir neka-neka.

Dinten saya peteng, Wiradi lumampah mangiwa kangge pados margi trem. Dugi ing taman ngilak-ilak, sepi boten kathah tiyang ingkang lumampah ing mriku. Ing pinggir taman menika wonten tanggul lepen ageng, Kali Brantas. Wiradi gadhah niyatan kangge lenggah ing pinggir lepen menika, nanging sampun wonten tiyang ingkang lenggah ing mriku riya. Lajeng Wiradi tetep nerasaken kajengipun lenggah ing pinggir lepen menika, jebul tiyang menika Kenya klambi abang ingkang dipunsumerepi wau ing omah gedheg.

Cekak aosipun, kenya menika cariyos kedadosan ing omah gedheg menika. Kenya menika cariyos bilih piyambakipun sampun pasrah awak marang tiyang jaler wau. Piyambakipun sanes tiyang ingkang sae, sampun asor ajinipun. Boten pantes gesang malih. Kenya menika ketingal *putus asa* kaliyan wadi ingkang dipuntandang. Pirsani Kenya menika nglokro, Wiradi nyobi ngarih-arih, paring panyaruwe marang Kenya menika, bilih ajining tiyang menika boten naming dipunpirsani saking badannipun nanging saking sikap, tata karma lan sanesipun.

Sasampunipun kenya menika sareh, lajeng dipunkancani wangsul ing dalemipun. Wiradi ugi ngeteraken kenya menika. Dugi ing asrama, Wiradi kepengin langsung mlebet kamar ananging dening kanca nunggal kamar, Gatot ingkang nalika semanten saweg nemoni dhayohipun nyegat Wiradi supados nemoni dhayohipun gatot. Sejatosisipun wiradi boten kersa pitepangan kaliyan

tiyang sugih, gadhah sekuter. Ananging kangge ngrapyaki kancanipun, Wiradi kapeksa nemoni dhayohipun Gatot.

Sampun pinten-pinten dinten patrapipun Gatot beda, boten nate nderek dhahar sesarengan. Ing wayah ndalu nalika Gatot lan Wiradi sampun mapan sare, Gatot ujug-ujug taken marang Wiradi bab katresnanipun. Lajeng Gatot cariyos bab pacanganipun ingkang beda sikapipun marang Gatot. Wiradi ingkang sampun gadhah pengalaman mangun bale wisma paring panyaruwe bab raos katresnan. Sasampunipun cariyos kathah, lajeng Gatot nyuwun pambiyantu Wiradi kangge matur kaliyan Manik, pacanganipun Gatot. Wiradi sarujuk.

Malem minggu Gatot lan Wiradi sowan ing dalemipun Manik. Dugi ngajeng dalem, Wiradi kaget lajeng mikir dalem menika dalemipun kenya ingkang nate dipuntulung lan dipunteraken saking pinggir Kali Brantas. Wiradi boten kersa nderek mlebet dalem, nanging Gatot meksa, Wiradi boten gadhah pilihan sanes lan kapeksa nderek kajengipun Gatot. Nalika Manik medal saking dalem ugi kaget pirsa Wiradi. Manik mlayu mlebet kamaripun kanthi nangis. Ibunipun Manik, Gatot lan Wiradi bingung kaliyan sikepipun Manik.

Ing kamar Manik, tiyang-tiyang menika sami ngarih-arih Manik. Ing mriku ugi Manik matur menawi sampun tepang kaliyan Wiradi, matur menawi Manik sampun boten prawan, Manik ngira Wiradi sampun matur sedayanipun marang Gatot. Mireng perkawis menika, Gatot duka marang Wiradi, Gatot salah panampa kaliyan Gatot. Wiradi bingung kedah kadospundi, badhe nderek Gatot medal nanging sejatosipun Gatot saweg betahaken wekdal kangge piyambakan. Tetep wonten kamar nanging rumaos asing kaliyan kamaripun.

Nalika Wiradi badhe medal saking kamar, Manik ngalang-alangi Wiradi kanthi nangis ngguguk lan ngekep jengkunipun Wiradi. Dadosaken Wiradi gupuh lan ngarih-arih kenya menika. Sasampunipun Manik tenang, Wiradi wangsul ing asrama. Dugi kamar, Gatot sampun mapag Wiradi kanthi ulat padhang. Gatot ngajak Wiradi dhahar sareng. Nalika dhahar, Gatot milai guneman bab Manik. Lajeng Wiradi matur kawontenan ingkang estunipun kedadosan kaliyan Manik. Nanging Gatot sejatosipun duka sanget marang Manik. Lan Gatot ugi mendhet keputusan kangge mungkasi pacangan kaliyan Manik. Gatot boten remen tiyang ingkang sampun ngregeti katresnan kanthi tumindak serong.

Sasampunipun kedadosan menika, Manik gerah. Bapakipun nyuwun Gatot kangge dhateng nemoni Manik, nanging Gatot boten kersa. Wiradi paring panyaruwe marang Gatot bilih sakduka-dukanipun marang Manik, kedah tetep mbiyantu tiyang ingkang betahaken. Lajeng Gatot kersa nuweni Manik, nanging ingkang dipunkajengaken dening Manik sanes Gatot nanging Wiradi. Wiradi ugi kersa nuweni Manik kanthi kapeksa.

Cekak aosipun, Manik sampun sehat malih. Ing gang kampung Kedungklinter, Wiradi nyewa omah alit ingkang dereng pepak perkakasipun. Manik dugi griya menika mbekta dhaharan kangge Wiradi. Manik nyuwun Wiradi manggen sakomah ananging Wiradi wedi dipunwaoni dening tangga tepalih amargi kekalihipun dereng sah. Wiradi ugi sampun gadhah garwa lan putra ingkang sakmenika mapan ing Widuran kaliyan keluarga Wiradad.

Manik ketalipun sampun pasrah gesangipun kaliyan Wiradi. Wiradi kengetan Elok ingkang manggen ing Widuran sareng kaliyan Wiranta. Elok

lan Wiranta nate katresnan. Kekalihipun manggen dados sakomah, saged kemawon menawi tuwuh malih raos tresna, amargi tiyang ingkang sampun nate ketaton tresna bakal getihen malih menawi kesenggol malanipun.

Wiradi ngintun layang talak marang elok. Nanging manahipun saya boten karuwan sabibaripun kintun layang menika. Wiradi rumaos tiyang ingkang boten gadhah pendirian. Wiradi ugi rumaos dosa sampun mitenah Elok mekaten. Barang sampun manggen saomah kaliyan Manik, Wiradi rumaos Manik menika boten saged mangertos kahanan. Manik boten nate ngopeni omah, barang-barang wonten pundi kemawon boten dipunresiki. Beda kaliyan Elok ingkang remen peprenah omah. Wiradi anyel kaliyan patrapipun Manik, nanging kedah dipunempet piyambak.

Nalika dhahar, Wiradi mireng tiyang ingkang uluk salam. Elok namung taken. Rumaosipun Wiradi, Manik menika boten ngertos tata cara, tata karma, ngertos wonten dhayoh nanging namung nginguk boten dipunsumanggakaken. Wiradi radi duka lan nyentak Manik, nanging enggal-enggal dipunempet amargi Manik boten saged dipunkasari. Dhayoh menika kancanipun Wiradi ing kantor. Rawhipun dhayoh menika ngasta warta bilih Wiranta seda amargi kacilakan JIP.

Wiradi lemes mireng warta menika. Wiranta ingkang dipunkajengaken saged nulungi Elok sakmenika sampun seda. Enjang gasik, Wiradi tindak menyak Sragen kangge pados Elok kanthi nitih sepur. Amargi miturut Pak Wiradad, bibar nampi layang talak lan sasampunipun sekawandasa dintenipun Wiranta, Elok pamit menyang Sragen mbekta Sri Perbani.

Sampun tigang taun Wiradi gesang bebrayan kaliyan Manik. Sakdangunipun bebrayan, Wiradi tansah momong Manik, tiyang gerah, ringkih. Gerahipun Manik sampun nelasaken yatra ingkang kathah kangge tumbas obat. Nepsunipun Wiradi saya muntab kanthi dukani Manik. Dukanipun Wiradi dadosaken Manik gerah malih lan pungkasan nalika Wiradi nyuwun ngapura Manik sampun seda.

Dereng genep selangkung dinten Manik seda, Wiradi angsal warta ibunipun seda. Wiradi kedandapan kelangan ibu, lajeng Wiradi menyang Sala. kedandapanipun Wiradi ugi amargi boten kepanggih ibunipun ingkang pungkasan ingkang sampun dados jisim. Duginipun ing Sala, Wiradi kepengin kepanggih Elok lan putranipun. Wiradi nitih sepur menyang Sragen pados Elok. Nalika dugi Sragen, wonten krumunan tiyang ingkang nonton peresmian kampung enggal ing mriku Wiradi nderek nonton, penasaran. Sakpinten kagetipun Wiradi pirsia Elok wonten ing panggung kangge ngresmekaken kampung menika. Sakmenika Elok sampun dados garwanipun Bapak Saparas ingkang estunipun menika Pak likipun Gatot. Wiradi sempoyongan nerasaken kondur menyang stasiun, Wiradi anyel marang dhirinipun piyambak ingkang boten gadhah pendirian kados dene prau ingkang kelangan satang.

2. Perwatakan Paraga Utama

Wujud perwatakan paraga utama dipungambaraken dening panganggit saking tata karma, celathu ingkang dipunpirsani saking *narasi*, *dialog*, lan *monolog*. Kangge nemtokaken perwatakan, panaliti migunakaken *teori psikoanalisis* saking Sigmund Freud kaliyan struktur kapribaden inggih menika *id*,

ego, lan *super ego*. *Id* inggih menika *energy psikis* lan naluri ingkang dadosaken manungsa supados saged netepi kabetahan dhasar. *Id* menika panggenanipun wonten ing *alam bawah sadar* lan boten wonten gegayutanipun kaliyan kasunyatan. *Ego* menika system kapribaden ingkang gadhah *tugas* kangge ngontrol *id*, dene *super ego* inggih menika system kapribaden ingkang ngemu nilai-nilai moral lan wosipun kata hati.

Ing ngandhap menika kasiling panaliten *perwatakan* praga utama Wiradi wonten ing *trilogy novel Kelangan Satang*.

Table 1 Data wujud *perwatakan* saha *struktur* kapribaden paraga utama Wiradi wonten ing *trilogy novel Kelangan Satang*.

No.	Perwatakan	Struktur Kapribaden	Indikator	No. data
1.	<i>Prasangka buruk</i>	<i>Id</i>	Antawisipun Wiradi marang Ibu babagan kahanannipun Ibu	1
			Wiradi marang Pak Naya, ngira Pak Naya memedi	11
			Wiradi marang Pak Naya, kraos dipunusir dening Pak Naya saking dalemipun piyambak	13
			Wiradi marang Pak Naya, ngira Pak Naya mata-mata mungsuh	15, 17
			Wiradi marang Bapak, ngira Bapakipun mata-mata mungsuh	18, 20
			Wiradi marang Marija, ngira Marija mata-mata Landa	19
			Wiradi marang tangga tepalih, kraos tangga tepalih ingkang saweg mirengaken radio sami geguyu piyambakipun	30

No.	Perwatakan	Struktur Kapribaden	Indikator	No. data
1.	<i>Prasangka buruk</i>	<i>Id</i>	Wiradi marang Wiranta, dugi ndalu Wiranta dereng kondur	37
			Wiradi marang Pak Naya, ngira Pak Naya ngaken Elok supados nolak dados sisihanipun Wiradi	39
			Wiradi marang Elok, ngira Elok sanes wanita ingkang sae	40
			Wiradi marang Elok lan Wiranta, Elok lan Wiranta sami sesidheman kangge ngremehaken Wiradi	46
			Wiradi marang Elok lan Wiranta, menawi Elok lan Wiranta dados saomah saged tuwuh malih katresnanipun	49, 68
2.	<i>Keras kepala</i>		Wiradi marang Wiranta, Wiradi kekeh kedah sowan sibu ewadene boten angsal dening Wiranta	3, 4, 7
			Wiradi kekeh kedah ngangsalaken Elok dados sisihannipun	45
			Wiradi marang Pak Wiradad, kedah ngangsalaken Elok dados sisihannipun	48
3.	Boten tega		Wiradi marang Ibu, babagan kahanannipun Ibu ingkang saweg gerah	5
			Wiradi marang Wiranta, kaliyan kahanannipun Wiranta	23
4.	Duka		Wiradi marang ibu, ibu nganggep Wiradi	28

No.	Perwatakan	Strutur Kapribaden	Indikator	No. data
4.	Duka	Id	taksih lare amargi dereng cepeng gawe	
			Wiradi marang Wiranta, Wiranta ngrebat Elok saking Wiradi	41, 42
			Wiradi marang ibu, ibu langkung mbela Wiranta	44
5.	Isin		Wiradi marang Elok, Elok ngertos menapa ingkang saweg dipunngendikakaken dening Wiradi lan Pak Wiradad	22
			Wiradi isin menawi ibu miyak-miyak bab pedamelan	27
			Wiradi marang Elok, ibu ngelokaken Wiradi sangajengipun Elok	31
6.	Meri		Wiradi marang Wiranta, meri ibunipun langkung mbela Wiranta tinimbang Wiradi	35, 38
7.	Ramah		Wiradi marang Elok, nyapa tamu kangge ngormati	32
			Wiradi marang Pak Murakap, ngaturi pinarak kaliyan tamunipun	63
8.	Boten sabar		Wiradi marang Pak Naya, Wiradi kepengin sowan ibu bapakipun	9
			Wiradi marang Pak Naya, pengin ngertos kedadosannipun Pak Naya seda	47

No.	Perwatakan	Strutur Kapribaden	Indikator	No. data
9.	Pangerten	<i>Ego</i>	Wiradi marang Wiranta, kaliyan kahanannipun Wiranta	8
			Wiradi marang Bapak, pengin mangertos kahanannipun Bapak salebeting peperangan	12
			Wiradi marang Wiranta, pangerten kaliyan kahanan ibu	33
			Wiradi marang Wiranta, nengga konduripun Wiranta	36
			Wiradi marang Manik, nyarujuki panyuwunipun Manik kangge ngancani	55
10.	Wicaksana		Wiradi marang Wiranta, amargi kepengin sowan ibu supados penggalhipun ibi tentrem	2
11.	Sabar		Wiradi sabar nengga wonten jawatan ingkang kersa nampi piyambakipun makarya	29
			Wiradi marang Manik, ngempet muring penggalhipun saking Manik	51
			Wiradi marang Gatot, paring katrangan babagan kaleresan saking kedadosan wau, wewadinipun Manik	61
			Wiradi marang Manik, sikepipun Manik ingkang isin kaliyan wewadinipun piyambak	67

No.	Perwatakan	Struktur Kapribaden	Indikator	No. data
11.	Sabar	<i>Ego</i>	Wiradi marang Manik, Manik boten saged mangertos kaliyan kahanan	70
			Wiradi marang Manik, gesang bebrayan kaliyan Manik sejatosipun sampun boten kiyat amargi kahanan Manik ingkang beda kaliyan tyang sanes	71
12.	Saged madeg piyambak/ <i>mandiri</i>		Wiradi kraos menawi piyambakipun sampun gadhah cegak urip	43
13.	Apikan/ <i>baik hati</i>		Wiradi marang Manik, ngancani Manik	54
			Wiradi marang Gatot, paring panyaruwe supados sampun nyepelekaken gerah	57
			Wiradi marang Gatot, paring masukan babagan Manik ingkang taksih saged dipundandosi	62
14.	Boten mantep/ <i>bimbang</i>		Wiradi bimbang amargi kahanan kitha ingkang boten aman	14
15.	Keantepan Tekad		Wiradi marang Bapak, kekeh yen dhahar roti menika haram	21
			Wiradi marang Pak Lodhang, wiradi tetep antep njagi kamardikan kadospundi kahanannipun	24
16.	Sopan	<i>Super ego</i>	Wiradi marang Pak Naya, nyuwun pirsaa kaliyan tiyang ingkang dereng tepang ngginaaken basa krama	10

No.	Perwatakan	Strutur Kapribaden	Indikator	No. data
16.	Sopan	<i>Super ego</i>	Wiradi marang ibu, Wiradi paring hurmat kaliyan ibu saduginipun saking Sragen	34
17.	Duka		Wiradi marang Ibu, anyel marang ibu ingkang ngendika terus babagan pedamelan	26
18.	Pangerten		Wiradi marang Gatot, paring panyaruwe babagan katresnan marang Gatot	58
			Wiradi marang Pak Murakap, ngarih-arih Pak Murakap babagan sikepipun Gatot	64
			Wiradi marang Manik, boten sios duka marang Manik amargi kengetan kahanan Manik ingkang gerah aten	69
19.	<i>Apikan/baik hati</i>		Wiradi marang Manik, Wiradi pengin ngancani Manik ingkang saweg kapesan	53
			Wiradi marang Gatot, paring panyaruwe babagan katresnan marang Gatot	56
			Wiradi marang Manik, ngarih-arih Manik ingkang boten kiyat nandhang wewadinipun piyambakan	60
			Wiradi marang Gatot, paring panyaruwe supados Gatot kersa nderek	66

No.	Perwatakan	Struktur Kapribaden	Indikator	No. data
19.	Apikan/ <i>baik hati</i>	<i>Super Ego</i>	pepenginannipun Manik ewadene kapeksa	
20.	Boten Sabar		Wiradi marang Ibu, babagan kahanannipun Ibu ingkang saweg gerah	6
21.	Boten Tega		Wiradi marang Bu Wiradad, kahanan ibu ingkang saweg gerah dadosaken tuwuh raos welas asih	16
			Wiradi marang ibu, badhe cariyos kahanan Wiranta nanging kuwatir ibu salah pangerten	25
			Wiradi marang Manik, pirsia kenya kang mbetahaken pitulungan amargi kedadosan ingkang boten ngremenaken	50
			Wiradi marang Manik, tuwuh welas asih marang Manik amargi ical keprawanan	52
			Wiradi marang Manik, kahanan Manik ingkang boten gadhah daya amargi bikak wewadinipun piyambak marang Gatot	59
			Wiradi marang Manik, kahanannipun Manik	65

3. Konflik Psikis Paraga Utama

Gegayutan antawisipun perwatakan kaliyan konflik inggih menika perwatakan ingkang wonten ing paraga menika saged dadosaken utawi saged nuwuhaken konflik ingkang dipunalami dening paraga. Miturut *teori psikoanalisis* Freud ngecakaken wujud kapribaden menika dados tiga ingkang samangke dipunginakaken kangge nganalisis *konflik psikis* praga Wiradi wonten ing *trilogy novel Kelangan Satang* inggih menika *id*, *ego* lan *super ego*.

Id menika *energy psikis* lan naluri ingkang dadosaken manungsa supados saged netepi kabetahan dhasar. Cara kerja *id* menika gayut kaliyan *prinsip kesenangan* inggih menika pados kanikmatan lan sesagedipun ngindhari perkawis ingkang damel boten nyaman. *Ego* menika system kapribaden ingkang gadhah tugas kangge ngontrol *id*. *Ego* menika wonten ing antawisipun *alam sadar* lan *alam bawah sadar*. Tugasipun *ego* menika kangge ngontrol *id*, kadosta mendhet *keputusan, menyelesaikan masalah*, lan *penalaran*. Dene *super ego* menika system kapribaden ingkang isinipun kawruh lan *aturan* ingkang asipat *evaluative* inggih menika babagan perkawis ingkang sae menapa dene ingkang boten sae. Ancasing *super ego* menika wonten kalih inggih menika (1) *super eg* minangka *pengendali* saking dorongn *id* supados saged dados wujud ingkang sekeca dipuntampi dening masarakat, lan (2) kangge ngarahaken *ego* marang ancas ingkang trep kaliyan moral tinimbang kasunyatan.

Table 2. Data wujud *konflik psikis* saha *struktur kapribaden* paraga utama Wiradi wonten ing *trilogy novel Kelangan Satang*.

No.	Wujud konflik psikis	Paraga ingkang konflik	Struktur Kapribaden			Indikator	No. Data
			<i>Id</i>	<i>Ego</i>	<i>Super ego</i>		
1.	Ajrih	Wiradi, Sukardiman, memedi	√-	√		“Nanging bareng ngreti sing dikarepake Sukardiman wulu kalonge ya njegrig. Wiradi pancen ya tau krungu critane bab wadon ngisor wit sawone kuwi.”	5
		Wiradi, Pak Naya				“Ora tutug ukarane. Kaget, njenggirat! Klokak-klakep, gupuh!”	7
		Wiradi, tentara Landa				“Wiradi krenggosan ambegane, kringete dleweran. Atine giris, merga ngreti yen ora bakal kengguh nanggulangi kridhane mungsuhe, pasukan Landa.”	13
		Wiradi, tentara Landa				“Mboten ngaten. Keng rayi wau, mangke gek criyos yen kula wonten mriki?”	23
		Wiradi, Elok, layang				“Cilaka mencit!” Wiradi gumremeng dhewe.	35

No.	Wujud konflik psikis	Paraga ingkang konflik	Struktur Kapribaden			Indikator	No. Data
			<i>Id</i>	<i>Ego</i>	<i>Super ego</i>		
1.	Ajrih	Wiradi, tentara Landa	√ ⁻	√		“Saiki ki ndadak dheweke lumpuh atine, ora wani nyoba nglimpekake mungsuh nlusup mbobl barisan”	38
		Wiradi, tentara Landa				“Terus wae dheweke disoroti lampu lan diudani peluru. Wiradi mlayu slinthutan sipat kuping lan dadi buron.”	39
		Wiradi, tentara Landa				“Jenggirat! Wiradi menyat byayakan. Dheweke kedandapan golek dhelikan. Ora bisa! Ora nemu panggonan kang primpen.”	42
		Wiradi, tentara Landa				“Wiradi gemeter awake, luwih-luwih bareng weruh ibune sing cilik pucet lenggah anteng mandeng dheweke, sajak ora mbiyantu ndhrodhoge astane kaya wong kadhemen”	43
		Wiradi, tentara Landa	√	√ ⁻		“Nanging dheweke wedi yen sadurunge surup serdhadhu-serdhadhu Landa padha teka, kang ateges dheweke ilang kamardikane kang saiki iki.”	36

No.	Wujud konflik psikis	Paraga ingkang konflik	Struktur Kapribaden			<i>Indikator</i>	No. Data
			<i>Id</i>	<i>Ego</i>	<i>Super ego</i>		
1.	Ajrih	Wiradi, tentara Landa	√	√-		“Saiki playune kanthi niat yen dheweke kudu ditulungi, diupakara, dimesakake.”	40
2.	Isin	Wiradi, bu Wiradad, Elok	√	√-		“Ibune sok kebacut yen ngendikan. Wiradi dielokake wis gerang isih nyusu wongtuwane. Ngono iku sok dingendikakake ana ngarepe dhayoh.”	46
		Wiradi, bu Wiradad, Elok	√-	√		“Nanging sing paling dianyeli ki ngendikane ibune olehe ngetok-etokake yen dheweke kesed. “ <i>Jakane kerinan!</i> ” ngendikane mau.”	47
3.	<i>Kepuasan batin</i>	Wiradi, bu Wiradad	√-	√		“La yen ngono dhipane adhimu Wirastuti kae resikana.”	45
		Wiradi, Elok				“Marga sajake Elok ora kisenan apa-apa lan patrape marang Wiradi kaya mangkono semanake.”	55
4.	<i>Emosi</i>	Wiradi, Wiranta, Elok	√-	√		“Kaget dene kok adhine dhewe sing dadi tandhingane ngrebut kasmaraning kenya kang dadi cong-	58

No.	Wujud konflik psikis	Paragraf ingkang konflik	Struktur Kapribaden			Indikator	No. Data
			<i>Id</i>	<i>Ego</i>	<i>Super ego</i>		
4.	<i>Emosi</i>	Wiradi, Wiranta, Elok	√-	√		<p>congane atine! <i>"Hmm. Dhik Ranta! Dadi Dhik Ranta, ta, wonge!"</i></p> <p><i>"Ora! Dhik Elok ora bakal dakuculake! Dhik Elok mung bakal manut wae, dadi duweku ya gelem, dadi duweke Ranta....!"</i></p> <p><i>kurangajar! Ranta sing kudu diajari! Kudu dirangket wong kaya mengkono kuwi! Ya wis ben sanajan sibu ngrewangi Ranta, nanging bab Dhik Elok, aku ora wedi...."</i></p>	60
		Wiradi, Elok				<p><i>"Yen kelingan anggone diwaoni sing wadon bab olehe ndeleh sepatu ora pernah, utawa laline dheweke nglumbrukake pantalon ana kursi, anyele atine tuwuh maneh. Ngono wae kok dielokake dawa-dawa."</i></p>	62
5.	Kuciwa	Wiradi, Wiranta, bu Wiradad	√-	√		<p><i>"O, Dhik Ranta, kena apa kowe mau kok kacilakan? Kowe mesthi ngreti carane nyenengake sibu,</i></p>	12

No.	Wujud konflik psikis	Paraga ingkang konflik	Struktur Kapribaden			Indikator	No. Data
			<i>Id</i>	<i>Ego</i>	<i>Super ego</i>		
5.	Kuciwa	Wiradi, tiyang sepuh	√-	√		“Wiradi mangkel marang polahe wong tuwa-tuwa. Olehe padha ora ngajeni marang wong enom sing berjuwang kanggo Republik!”	19
		Wiradi, Elok, Letnan				“Wonten tiyang sanes ingkang kasmaran dhumateng kula.” Prepet, peteng pandelenge.	57
6.	<i>Pertentangan batin</i>	Wiradi, bu Wiradad, Wirastuti	√-	√		“Mulane dheweke ngrangkul-ngrangkul dhengkul supaya ketara katresnane. Nanging saiki dheweke ngreti yen dudu dheweke sing kecanthol atine ibune, nanging Wirastuti, adhine ragil.”	10
		Wiradi, bu Wiradad, Wirastuti				“Dheweke kepengin nyritakake kahanane pradesan anggone berjuwang bela nagara karo kanca-kancane marang ibune, nanging ibune sajak isih purik ra kersa ndangu apa-apa.”	16

No.	Wujud konflik psikis	Paraga ingkang konflik	Struktur Kapribaden			Indikator	No. Data
			<i>Id</i>	<i>Ego</i>	<i>Super ego</i>		
6.	<i>Pertentangan batin</i>	Wiradi, bu Wiradad, Wirastuti	√-	√		“Wiradi welas weruh ibune kaya mengkono, nanging uga kelara-lara dene ibune isih nggagas yen ilange Wirastuti kuwi Wiradi sing tanggung jawab.”	31
		Wiradi, Elok				“Weruh patrape Elok iku, atine Wiradi sumedhot.”	37
		Wiradi, Wiranta				“Wiradi sok-sok kepengin ngelehake ibune kang ora adil kuwi.”	49
		Wiradi, bu Wiradad	√	√-		“Wiradi arep ngleremake penggalihe ibune, nanging weruh ibune krengkang-krengkang ngunggahahi gerdin terus breg mapan sare, ora sida.”	18
		Wiradi, Pak Wiradad, Pak Naya				“Wiradi ora ngreti apa sing arep dibantahake, nanging dheweke sakjane wegah manut karepe bapake.”	24
		Wiradi, bu Wiradad				“Wiradi mung ngrujuki apa ngendikane ibune wae, sanajan ing batin rada nalangsa	41

No.	Wujud konflik psikis	Paraga ingkang konflik	Struktur Kapribaden			Indikator	No. Data
			<i>Id</i>	<i>Ego</i>	<i>Super ego</i>		
6.	<i>Pertentangan batin</i>		√	√-		bab olehe kasoran ajine dhuwit bangsa dhewe, dhuwit ORI.”	
7.	<i>Keterpaksaan</i>	Wiradi, Gatot, Paklik Gatot		√-	√	“Sakjane Wiradi rada wegah yen dikon tepungan karo wong sugih-sugih sing duwe sekuter barang ngono kuwi.”	66
		Wiradi, Elok, kahanan sepur				“Sejatine Wiradi wegah nyawang kahanan kang mengkono. Apa maneh dikon melu suk-sukan.”	79
		Wiradi, Elok, kahanan sepur				“Kepeksa numpak sepur. Saiki iki dheweke melu-melu dhesekan rebutan enggon. Kepeksa rebutan.”	80
		Wiradi, Manik				“Wiradi anyel karo bojone, nanging anyel iku kudu diempet, disamudana, dheweke kudu tetep ethok-ethok mbutuhake.”	82
8.	Was sumelang	Wiradi, bapak-ibu Wiradad	√	√-		“...ibune nandhang gerah maras, dheweke tansah tomtomen kepengin ketemu ibune wae.”	1

No.	Wujud konflik psikis	Paraga ingkang konflik	Struktur Kapribaden			Indikator	No. Data
			<i>Id</i>	<i>Ego</i>	<i>Super ego</i>		
8.	Was sumelang	Wiradi, Wiranta	√	√-		“Sing prayitna, lo, Dhi. Yen ana bebaya ndang sentilen wae karabenmu, ben kene padha ngreti.”	4
		Wiradi, pistol				“Saiki aku ora bisa polah, aku kecepit. É, ya talah, endi ta, ya, pistolku mau?”	14
		Wiradi, Wiranta, Marija				“Apa ya klakon dheweke ora bakal ketemu adhine?”	20
		Wiradi, Wiranta				“Saiki Wiradi krasa yen adhine mesthi kelaran banget wektu iku.	21
		Wiradi, Pak Wiradad				“Tiyang enem-enem kuwatos kemawon margi tetedhan roti ingkang eca menika bakal ngracuni gagasan bab kamardikaning Negara...”	25
		Wiradi, mata-mata				“Ah! Ketiwasan, menika mangke!”	33
		Wiradi, Elok				“Yen serat menika dipunsita, oh, rak bilai kula mangke. Wlandi ngretos menawi kula umpetan wonten ngriki.”	34

No.	Wujud konflik psikis	Paraga ingkang konflik	Struktur Kapribaden			Indikator	No. Data
			<i>Id</i>	<i>Ego</i>	<i>Super ego</i>		
8.	Was sumelang	Wiradi, Wiranta	√	√-		“Atine Wiradi wiwit sumelang. Apa adhine kena kacilakan?”	50
		Wiradi, Wirastuti				“Mulih menyang endi? Ilang! Sidane Wirastuti ilang nganti saprene! Wiradi tansah tutuhan marga ilange Wirastuti kuwi.”	51
		Wiradi, Wiranta				“Wiradi ndadak tratapan atine. Mengko gek adhine sing kari siji kuwi ya ilang?”	52
		Wiradi, Letnan				“Yen kurang prayitna kalah cepet, ora wurung Wiradi kadhisikan! Atine Wiradi kaya disereg wae!”	54
		Wiradi, Wiranta, Elok				“Yen Elok dititipake ing Sala, Wiranta bakal kumpul karo Elok. Iki ndrawasi.”	64
		Wiradi, Gatot, Manik				“Aku wedi, Dhik. Aku kuwatir yen marakake dadi bendrong iki mengko.”	68
		Wiradi, Wiranta, Elok				“Saiki wong loro mau kumpul saomah. Hm, ya	71

No.	Wujud konflik psikis	Paraga ingkang konflik	Struktur Kapribaden			Indikator	No. Data
			<i>Id</i>	<i>Ego</i>	<i>Super ego</i>		
8.	Was sumelang	Wiradi, Manik, tangga teparo	√	√-		gendheng banget yen dheweke – Wiradi – ngongkon bojone sandhing karo adhine!” “Tangga-tangga kampung mengko rak padha cluluk ala.”	72
9.	<i>Kekaguman</i>	Wiradi, Elok	√	√-		“...nanging adrenge Kenya kuwi lan niyate kang suci ngerem-erem kurdhaning nepsune Wiradi.”	27
		Wiradi, Elok				“Cah kuwi ora ayu. Nanging gedhe lelabuhanane, ngreti migunakake kawanitane. Bocah apik kuwi,”	29
		Wiradi, Elok				“Klabangane papag tekan pucuke, nengsemake sinawang dening Wiradi.”	32
		Wiradi, Elok				“...dheweke pancen wis krasa yen Elok ki bocah wadon kang merakati. Ora ayu, uga ora kemayu, ning atine becik, bekti lan gumati.”	44
		Wiradi, Elok				“Wiradi uga nduweni rasa seneng. Elok katon	48

No.	Wujud konflik psikis	Paraga ingkang konflik	Struktur Kapribaden			Indikator	No. Data
			<i>Id</i>	<i>Ego</i>	<i>Super ego</i>		
9.	<i>Kekaguman</i>	Wiradi, Manik	√	√-		manis, ulate padhang, grapyak-semanak ngresepake.” “....hm, mripate kuwi lo sing ngajak rembugan!” Wiradi mbatin.	63
		Wiradi, Manik				“.....Lambene tipis, pipine alus, rambute ireng ketel dikethok cendhak modhel anyar. Wiradi sumlengeren nonton kaelokane kenya kang merak ati iku.”	65
10.	<i>Kanepson</i>	Wiradi, Pak Wiradad	√-	√		“Pak, tiyang Jawi, tiyang Indonesia ingkang nedha roti menika namung mata-mata mengsah!” Wiradi setengah njerit muni mengkono mau.”	26
		Wiradi, Elok, Letnan				“Letnan! Letnan tepungane Elok dhek wingi mreng, menyang omah iki, sambang Elok sajak akrap rumaket!”	56
		Wiradi, Wiranta, Elok				“Saka rumangsane adhine ki saya suwe saya kurangajar. Dupeh	59

No.	Wujud konflik psikis	Paraga ingkang konflik	Struktur Kapribaden			Indikator	No. Data
			<i>Id</i>	<i>Ego</i>	<i>Super ego</i>		
10.	Kanepson		√-	√		wong pinter biyen dhek perang ngereh Wiradi.”	
		Wiradi, Wiranta, Elok				“Dhik Ranta! Kowe ki saiki kurangajarmu kok saya ndadra!”	61
		Wiradi, Manik				“Saka rumangsane, Manik pancen rada ora ngreti tata-cara. Ngreti tamu teka mung diinguk wae.”	76
		Wiradi, Manik				“Dhik Manik. Uwong ora bakal bisa ngajeni wong lara. Wong lara mung bakal ngrusuhi liyan kang kepengin urip seneng. Ngretia, aku ra bisa, Dhik, tansah ethok-ethok ngajeni kowe. Ora bisa!”	83
11.	Penyesalan	Wiradi, kahanan dalem	√-	√		“Nalar sing kaya ngono mau ndilalah kok ya kecandhak saiki, bareng dheweke wis rekasa nyabrang bebaya udan pelor...”	6
		Wiradi, Wirastuti, bu Wiradad				“O, iya, dhek sepisanan lunga menyang Biro Perjuwangan Putri, Wiradi sing ngeterake.”	11

No.	Wujud konflik psikis	Paraga ingkang konflik	Struktur Kapribaden			Indikator	No. Data
			<i>Id</i>	<i>Ego</i>	<i>Super ego</i>		
11.	<i>Penyesalan</i>	Wiradi, Pak Naya	√-	√		“Krungu bab iki Wiradi saya ngenes atine, marga krasa dheweke kang njalari sakabehe kasedhihan mau.”	30
		Wiradi, Elok				“Dheweke eling Elok kuwi wong saapik-apike wong wadon. Ngono kok Wiradi mentala duwe pokal megat bojone iku. Gek apa dosane Elok?”	74
		Wiradi, Wiranta, Elok				“Hm! Lelakon, lelakon! Kabeh mau lagi dadi lelakon! La mbok ya telegram iku katampan dhek wingi ngono wae, dheweke mesthi wurung ngirimake layang talak espres mau!”	77
		Wiradi, Elok				“O, Dhik Elok. Takparani kowe. Apuranen dosaku. Tampanen maneh wong kang kijenan ana ndonya iki! Dhik Elok. Idinana aku ngrungkepake raiku kang ora bisa nonton gambar kabecikan iki ing pangkonmu!”	81

No.	Wujud konflik psikis	Paraga ingkang konflik	Struktur Kapribaden			Indikator	No. Data
			<i>Id</i>	<i>Ego</i>	<i>Super ego</i>		
11.	<i>Penyesalan</i>	Wiradi, Manik	√-	√		“Dhik Manik, apuranen aku, ya,” Wiradi umak-umik kaya wong memuji.	84
		Wiradi, bu Wiradad				“Anggone kedandapan iku marga Wiradi ora gelem ketilapan nemoni ibune kang pungkasan. Ibune kang wis dadi jisim.”	85
		Wiradi, Wiranta	√	√-		“Saiki dheweke gela dene kok nganti tega ninggal adhine kang lagi ketaton ora bisa ngglawat.”	9
		Wiradi, keluarga				“Dheweke rumangsa dosa ngarani bapake dadi mata-mata mungsuh.”	28
		Wiradi, Elok				“Nanging yen mikir bab klakuwane dhewe olehe tega megat Elok kuwi, sir! Atine geter rumangsa dosa. Dosa tenan!”	75
		Wiradi, Wiranta, Elok				“Oh Dhik Elok. Aku njaluk pangapura!”	78
12.	<i>Bimbang</i>	Wiradi, kahanan kitha	√	√-		“Ora, Dhik Narna. Kahanane kutha priye? Upama aku	2

No.	Wujud konflik psikis	Paraga ingkang konflik	Struktur Kapribaden			Indikator	No. Data
			<i>Id</i>	<i>Ego</i>	<i>Super ego</i>		
12.	<i>Bimbang</i>	Wiradi, Gatot, Manik	√	√ ⁻		nlusup mulih ngendhang sibu ngono apa bias kira-kira?"	70
		Wiradi, Elok, Manik				"...Wiradi bingung. Arep menyang ngendi? Arep ngancani Gatot wong mitrane kuwi lagek peteng pikire. Arep kari ana njerone kamar dheweke wis ora ngreti maneh perlune."	73
		Wiradi, kahanan kitha		√	√ ⁻	"Ora apa-apa, Dhik. Anu, mung, sajatine aku ya kepengin sowan sibu. Kira-kira apa bias, ya?"	3
		Wiradi, Pak Naya, kahanan dalem				"...Apa dheweke iki saiki ya kalap? Nanging pandulune terang, omah genah omahe, ora lidok maneh..."	8

No.	Wujud konflik psikis	Paraga ingkang konflik	Struktur Kapribaden			Indikator	No. Data
			<i>Id</i>	<i>Ego</i>	<i>Super ego</i>		
12.	<i>Bimbang</i>	Wiradi, Pak Naya		√	√-	Nanging greg, mandheg mangu. “mengko gek pistulku mau wisana tangane Pak Naya? Wé, blaiane!” Apa saiki tindakane Wiradi?”	15
		Wiradi, Landa				“Apa dheweke mengko sedina ana ngomah, ta? Dheweke dhewe ora ngerti.”	17
		Wiradi, Elok, Pak Naya				“Dheweke gojag-gajeg marang sapa karepe mau diwedharake, marang bocahe dhisik, apa marang bapake?”	53
		Wiradi, Manik				“Wiradi njegreg. Arep jumangkah abot. Arep kumecap nulak diajak mlebu mokal.”	67
		Wiradi, Manik				“....arep kaya mesem, ethk-ethok lali, wong nyatane Manik kaya ngono pasemone. Arep terus terang yen dheweke isih kelingan kabeh kedadean kang uwis-uwis, uga ora wani...”	69

No.	Wujud konflik psikis	Paraga ingkang konflik	Struktur Kapribaden			Indikator	No. Data
			<i>Id</i>	<i>Ego</i>	<i>Super ego</i>		
12.	<i>Bimbang</i>	Wiradi, Wiranta	√		√ ⁻	“Nanging kepriye? Priye-priyea dheweke kudu sabar ngenteni wengi.”	22

Miturut table rangkuman 3.2 ngandharaken bilih paraga Wiradi wonten ing *trilogy novel Kelangan Satang* menika nandhang *konflik psikis*. Wonten ing table menika, *kolom struktur* kapribaden tandha (√⁻) ateges struktur kapribaden ingkang *dominan*, dene tandha (√) ingkang wonten ing *kolom struktur* kapribaden inggih menika *konteks psikologis* ingkang wonten ing sakiwa tengenipun.

4. Penyebab Konflik Psikis

Penyebab konflik inggih menika sedaya ingkang saged dadosaken wontenipun *ketegangan*, *ketegangan* ingkang wonten ing dhiri piyambak menapa dene *ketegangan* ingkang kedadosan antawisipun tiyang kaliyan perkawis ingkang wonten ing njawi tiyang menika. Ingkang dados penyebab konflik wonten ing *trilogy novel Kelangan Satang* anggitanipun Suparto Brata ing table inggih menika wedi kaliyan memedi, wedi kaliyan tiyang ingkang mbikak kori, wedi kaliyan serangan mungsuh, wedi konangan Landa, Pak Lodhang boten kepanggih, ical kamardikannipun menawi dipuncepeng Landa, dipunudani peluru dening Landa, menawi boten diupakara saged semaput, wadi dipunngendikakaken sengajengipun tiyang sanes, Ibu sarujuk kaliyan pepenginan wiradi, kekudangannipun kasembadan, Wiranta ngrebut manahipun Elok, dipunwaoni Elok, adikipun ketaton, tiyang sepuh ingkang boten ngormati tiyang enem,

wonten tiyang sanes ingkang kasmaran marang Elok, pepenginan boten trep kaliyan kasunyatan, sikapipun ibu, boten kersa manut dhawuhipun bapak, welas pirsu kahanan ibu Wiradad ananging kelara menawi mangertos sikekipun sibu marang Wiradad, boten purun pisah kaliyan Elok, Ibu ngasoraken ajining arta ORI, Ibu boten adil marang Wiradi, wegah kepanggih kaliyan tiyang sugih nanging tetep dipunlampahaken, Wiradi nitih sepur unyel-unyelan supados saged tindak Sragen pados Elok, kahanannipun Manik, Ibu gerah maras lan kahanan kutha ingkang boten aman, mbok menawi kenging bebaya, kelangan pistol rikala wonten mungsuh, boten kepanggih adhikipun malih, kuwatir kahanannipun Wiranta, roti saged ngracuni kamardikan, lan sanesipun. Data ingkang sampun jangkep menika wonten ing table *penyebab konflik psikis* paragatama Wiradi wonten ing *Trilogi novel Kelangan Satang* anggitanipun Suparto Brata ingkang dipunrujuk saking data *penyebab konflik psikis* wonten ing lampiran.

Table 3 *Data Penyebab Konflik Psikis Paragatama Wiradi wonten ing Trilogi novel Kelangan Satang* anggitanipun Suparto Brata.

No	Wujud konflik psikis	<i>Penyebab konflik</i>	Paraga/ Perkawis Ingkang dadosaken konflik	<i>Indikator</i>	<i>No. Data</i>
1.	Ajrih	Wedi kaliyan memedi	Wiradi, Sukardiman, memedi	Wiradi pancen ya tau krungu critane bab wedon ngisor wit sawone kuwi, mulane nganti gedhe dheweke ora tau wani liwat cedhak kono ijen bengi-bengi.	5
		Wedi kaliyan tiyang ingkang mbikak kori	Wiradi, Pak Naya	Wiradi agahan methukake wong sing ngengani lawang nganggo tembung, “Pak, kula...eh, kul-kul..!??”	7

No	Wujud konflik psikis	<i>Penyebab konflik</i>	Paraga/ Perkawis Ingkang dadosaken konflik	<i>Indikator</i>	<i>No. Data</i>
1.	Ajrih	Wedi kaliyan serangan mungsuh	Wiradi, tentara Landa	Atine giris, merga ngreti yen ora bakal kengguh nanggulangi kridhane mungsuhe, pasukan Landa.	13
		Wedi konangan Landa	Wiradi, Suhebat, tentara Landa	“Mboten ngaten. Keng rayi wau, mangke gek criyos yen kula wonten mriki?”	23
				“...Saiki ki ndadak dheweke lumpuh atine, ora wani nyoba nglimpekake mungsuh nlusup mbobol barisan.”	38
				“Nanging ya ora jenjem, banjur njranthal ngancing lawang gedhe.”	42
				“Wiradi gemeter awake, luwih-luwih bareng weruh ibune sing cilik pucet lenggah anteng mandeng dheweke..”	43
		Pak Lodhang boten kepanggih	Wiradi, Elok, layang	“Mboten kepanggih, Mas Wi.”	35
		Ical kamardikanipun menawi dipuncpe ng Landa	Wiradi, tentara Landa	“Nanging dheweke wedi yen sadurunge surup serdhadhu-serdhadhu Landa padha teka, kang ateges dheweke ilang kamardikane kang saiki iki.”	36
		Dipunuda ni peluru dening Landa	Wiradi, tentara Landa	“...ndadak konangan sagrombolan regu Landa kang lagi jaga-jaga. Terus wae dheweke disoroti lampu lan diudani peluru....”	39

No	Wujud konflik psikis	Penyebab konflik	Paraga/ Perkawis Ingkang dadosaken konflik	Indikator	No. Data
1.	Ajrih	Menawi boten diupakara saged semaput	Wiradi, tentara Landa	Playune Wiradi kanthi niat yen kedah ditulungi, diupakara, dimesakake saderengipun semaput.	40
2.	Isin	Wadi dipunngendikakaken sengajengipun tiyang sanes	Wiradi, bu Wiradad, Elok	“Dheweke kepengin ketemu Elok, nanging ya riuh, isin, yen diwalehake ibune ana ngarepe kenya iku. Ibune sok kebacut yen ngendikan. Wiradi dielokake wis gerang isih nyusu wongtuwane.” “Nanging sing paling dianyeli ki ngendikane ibune olehe ngetok-etokake yen dheweke kesed. “ <i>Jakane kerinan!</i> ” ngendikane mau. Ah! Rak onya, ta, kuwi?”	46 47
3.	Kepuasan batin	Ibu sarujuk kaliyan pepenginan wiradi	Wiradi, bu Wiradad	“La yen ngono dhipane adhimu Wirastuti kae resikana.”	45
		Kekudangannipun kasembadan	Wiradi, Elok	“Atine Wiradi wiwit angglong sangka sethithik. Lambene bisa mesem. Gagasane padhang. Yen jumurung marang Elok, sajake wis ora ana alangan maneh ngridhuhi karepe.”	55
4.	Emosi	Wiranta ngrebut manahipun Elok	Wiradi, Elok, Wiranta	“Kaget dene kok adhine dhewe sing dadi tandhingane ngrebut kasmaraning kenya kang dadi cong-congane atine!” “Ora! Dhik Elok ora bakal dakuculake! Dhik Elok mung bakal manut wae, dadi duwekku ya gelem, dadi	58 60

No	Wujud konflik psikis	Penyebab konflik	Paraga/ Perkawis Inggang dadosaken konflik	Indikator	No. Data
4.	<i>Emosi</i>	Wiranta ngrebut manahipun Elok	Wiradi, Elok, Wiranta	<i>duweke Ranta....! kurangajar!"</i>	
		Dipunwani Elok	Wiradi, Elok	"Yen kelingan anggone diwaoni sing wadon bab olehe ndeleh sepatu ora prenah, utawa laline dheweke nglumbrukake pantalon ana kursi,.."	62
5.	Kuciwa	Adikipun ketaton	Wiradi, Wiranta, bu Wiradad	"O, Dhik Ranta, kena apa kowe mau kok kacilakan? Kowe mesthi ngreti carane nyenengake sibu,"	12
		Tiyang sepuh ingkang boten ngormati tiyang enem	Wiradi, tiyang sepuh	"Wiradi mangkel marang polahe wong tuwa-tuwa. Olehe padha ora ngajeni marang wong enom sing berjuwang kanggo Republik!"	19
		Wonten tiyang sanes ingkang kasmaran marang Elok	Wiradi, Elok, Letnan	"Wonten tiyang sanes ingkang kasmaran dhumateng kula." Prepet, peteng pandelenge."	57
6.	<i>Pertentangan batin</i>	Pepenginan boten trep kaliyan kasunyatan	Wiradi, bu Wiradad, Wirastuti	"Mulane dheweke ngrangkul- ngrangkul dhengkul supaya ketara katresnane. Nanging saiki dheweke ngreti yen dudu dheweke sing kecanthol atine ibune, nanging Wirastuti, adhine ragil."	10
				"Wiradi kepengin mikir liyane. Dheweke kepengin nyritakake kahanane pradesan	16

No	Wujud konflik psikis	Penyebab konflik	Paraga/ Perkawis Ingkang dadosaken konflik	Indikator	No. Data
6.	<i>Pertentangan batin</i>	Pepengin an boten trep kaliyan kasunyatan	Wiradi, bu Wiradad, Wirastuti	anggone berjuwang bela nagara karo kanca-kancane marang ibune, nanging ibune sajak isih purik ra kersa ndangu apa-apa.”	
		Sikapipun ibu	Wiradi, bu Wiradad	“Wiradi arep ngleremake penggalihe ibune, nanging weruh ibune krengkang-krengkang ngunggahahi gerdin terus breg mapan sare, ora sida.”	18
		Boten kersa manut dhawuhipun bapak	Wiradi, Pak Wiradad, Pak Naya	“Wiradi ora ngreti apa sing arep dibantahake, nanging dheweke sakjane wegah manut karepe bapake.”	24
		Welas pirsakahanan ibu Wiradad ananging kelara menawi mangertos sikekipun sibu marang Wiradad	Wiradi, bu Wiradad, Wirastuti	Wiradi welas weruh ibune kaya mengkono, nanging uga kelara-lara dene ibune isih nggagas yen ilange Wirastuti kuwi Wiradi sing tanggung jawab. Wiradi sing marahi.	31
		Boten purun pisah kaliyan Elok	Wiradi, Elok	“Weruh patrape Elok iku, atine Wiradi sumedhot. Saiki dheweke krassa abot pisah karo Elok, pisah karo kasenangan kang dirasakake dhek wingi...”	37

No	Wujud konflik psikis	Penyebab konflik	Paraga/ Perkawis Ingkang dadosaken konflik	Indikator	No. Data
6.	<i>Pertentangan batin</i>	Ibu ngasorake n ajining arta ORI	Wiradi, bu Wiradad	“Wiradi mung ngrujuki apa ngendikane ibune wae, sanajan ing batin rada nalangsa bab olehe kasoran ajine dhuwit bangsa dhewe, dhuwit ORI.”	41
		Ibu boten adil marang Wiradi	Wiradi, bu Wiradad, Wiranta	“Wiradi sok-sok kepengin ngelehake ibune kang ora adil kuwi.”	49
7.	<i>Keterpaksaan</i>	Wegah kepanggi h kaliyan tiyang sugih nanging tetep dipunlam pahaken	Wiradi, Gatot, Pak Likipun Gatot	“Wiradi rada wegah yen dikon tepungan karo wong sugih-sugih sing duwe sekuter barang ngono kuwi. Nanging kanggo nggrapyaki karepe kancane nunggal kamar, Wiradi iya banjur melu njagongi dhayohe Gatot.”	66
		Wiradi nitih sepur unyel-unyelan supados saged tindak Sragen pados Elok	Wiradi, Elok, kahanan sepur	Wiradi wegah nyawang kahanan kang mengkono. Apa maneh dikon melu suk-sukan. Kepeksa numpak sepur. Dene anggone kepeksa kaya ngono mau uga merga adrenge atine sing wis ora kena ditata. Dheweke kesusu kepengin kepethuk Elok	79, 80
		Kahanannipun Manik	Wiradi, Manik	“Wiradi anyel karo bojone, nanging anyel iku kudu diempet, disamudana, dheweke kudu tetep ethok-ethok mbutuhake Manik lan ngajeni tindak tanduk lan kahanane wng ayu mau.”	82

No	Wujud konflik psikis	<i>Penyebab konflik</i>	Paraga/ Perkawis Ingkang dadosaken konflik	<i>Indikator</i>	<i>No. Data</i>
8.	Was sumelang	Ibu gerah maras lan kahanan kutha ingkang boten aman	Wiradi, bapak ibu	“..ibune nandhang gerah maras, dheweke tansah tomtomen kepengin ketemu ibune wae..”	1
		Mbok menawi kenging bebaya	Wiradi, Wiranta	“Sing prayitna, lo, Dhi. Yen ana bebaya ndang sentilen wae karabenmu, ben kene padha ngreti.”	4
		Kelangan pistol rikala wonten mungsuh	Wiradi, pistol	“Saiki aku ora bisa polah, aku kecepit. É, ya talah, endi ta, ya, pistolku mau?”	14
		Boten kepanggih adhikipun malih	Wiradi, Wiranta, Marija	“Apa ya klakon dheweke ora bakal ketemu adhine?”	20
		Kuwatir kahanannipun pun Wiranta	Wiradi, Wiranta	“Saiki Wiradi krasa yen adhine mesthi kelaran banget wektu iku.”	21
		Roti saged ngracuni kamardikan	Wiradi, Pak Wiradad	“...Tiyang enem-enem kuwatos kemawon margi tetedhan roti ingkang eca menika bakal ngracuni gagasan bab kamardikaning Negara...”	25
		Cemas wonten mata-mata	Wiradi, mata-mata	“Ah! Ketiwasan, menika mangke!”	33
		Layangipun dicepeng Landa	Wiradi, Elok	“Yen serat menika dipunsita, oh, rak bilai kula mangke.”	34

No	Wujud konflik psikis	<i>Penyebab konflik</i>	Paraga/ Perkawis Ingkang dadosaken konflik	<i>Indikator</i>	<i>No. Data</i>
8.	Was sumelang	Wiranta sampun dalu dereng kondur	Wiradi, Wiranta	“Atine Wiradi wiwit sumelang. Apa adhine kena kacilakan? Dhek isih	50
		Wiranta sampun dalu dereng kondur	Wiradi, Wiranta	padha kumpul sekolah jaman <i>Dai Tōo-A</i> (zaman Jepang) biyen adhine kuwi dudu bocah sing dhemen ngluyur.” “Wiranta. Wiranta ora mulih sawengi. Nginep ngendi? Wiradi ndadak tratapan atine.”	52
		Sumelang Wirastuti ical	Wiradi, Wirastuti	“Pranyata Wirastuti wis mulih, jarene wong sing keri ing Biro. Mulih menyang endi? Ilang! Sidane Wirastuti ilang nganti saprene!”	51
		Kasoran tiyang sanes	Wiradi, Letnan	“ <i>Eh, ana letnan saba omahe Elk, ya?</i> ” Yen kurang prayitna utawa kalah cepet, ora wurung Wiradi kadhisikan!”	54
		Tuwuh tresna antawisipun Elok lan Wiranta	Wiradi, Wiranta, Elok	“Yen Elok dititipake ing Sala, Wiranta bakal kumpul karo Elok. Iki ndrawasi. Wong tau ketaton mesthi godres getih maneh yen senggolan. Mengkono uga tatu-tresna.”	64
		Ndadosaken bendrong	Wiradi, Gatot, Manik	“Aku wedi, Dhik. Aku kuwati yen marakake dadi bendrong iki mengko.”	68
		Elok setunggal dalem kaliyan Wiranta	Wiradi, Wiranta, Elok	“Saiki wong lro mau kumpul saomah. Hm, ya gendheng banget yen dheweke – Wiradi – ngongkon bojone sandhing karo adhine!”	71

No	Wujud konflik psikis	<i>Penyebab konflik</i>	Paraga/ Perkawis Ingkang dadosaken konflik	<i>Indikator</i>	<i>No. Data</i>
8.	Wasumelang	Dipunwani ala dening tangga teparo	Wiradi, Manik, tangga teparo	“Tangga-tangga kampung mengko rak padha cluluk ala.”	72
9.	<i>Kekaguman</i>	Elok saged ngerem-erem dukanipun Wiradi	Wiradi, Elok	“...nanging adrenge Kenya kuwi lan niyate kang suci ngerem-erem kurdhaning nepsune Wiradi”	27
		Remen kaliyan kawanitaa nipun Elok	Wiradi, Elok	“Cah kuwi ora ayu. Nanging gedhe lelabuhanane, ngreti migunakake kawanitane. Bocah apik kuwi,”	29
		Danda nannipun Elok nengse maken	Wiradi, Elok	“Kenya iku saiki nganggo rok biru kembang-kembang ora anyar nanging wutuh, rambute diklabang loro tekan geger, kandel wiwit epok nganti pucuke, ateges rambute ketel wiwit bongkot tekan pucuke. Klabangane papag tekan pucuke, nengsemake sinawang dening Wiradi.”	32
		Kesengsem sikapipun Elok ingkang becik, bekti, gumati	Wiradi, Elok	“Elok ki bocah wadon kang merakati. Ora ayu, uga ora kemayu, ning atine becik, bekti lan gumati.”	44
		Sengsem kaliyan pawakaniipun Elok	Wiradi, Elok	“Wiradi uga nduweni rasa seneng. Elok katon manis, ulate padhang, grapyak-semanak ngresepake.”	48

No	Wujud konflik psikis	Penyebab konflik	Paraga/ Perkawis Ingkang dadosaken konflik	Indikator	No. Data
9.	Kekaguman	Kesengsem Kenya klambi abang	Wiradi, Manik	“Hem. Ayu. Roke abang mangar-mangar, kulite kuning mripate....hm, mripate kuwi lo sing ngajak rembugan!” Wiradi mbatin.	63
		Kaelokani pun Kenya klambi abang	Wiradi, Manik	“Wiradi sumlengeren nonton kaelokane kenya kang merak ati iku.”	65
10.	Kanepson	Tiyang ingkang dhahar roti naming mata-mata	Wiradi, Pak Wiradad	“Pak, tiyang Jawi, tiyang Indonesia ingkang nedha roti menika namung mata-mata mengsah!”	26
		Kalah kaliyan tiyang sanes anggenipun badhe nalenin janji kaliyan Elok	Wiradi, Elok, Letnan	“Dheweke kelingan letnan sing marahi Wiradi brangasan kesusu ngetokake rembug mau.”	56
		Wiranta ngrebut manahipun Elok	Wiradi, Wiranta, Elok	“Saiki ndadak wano-wani ngrebut kekasihe! Ora pakra! Apa kaya ngono kuwi wis ora mulang sarak jenenge?”	59
		Wiranta ngrebut manahipun Elok	Wiradi, Wiranta, Elok	“Dhik Ranta! Kowe ki saiki kurangajarmu kok saya ndadra!”	61

No	Wujud konflik psikis	<i>Penyebab konflik</i>	Paraga/ Perkawis Ingkang dadosaken konflik	<i>Indikator</i>	<i>No. Data</i>
10.	Kanepson	Manik boten ngertos tata cara panampaning tamu	Wiradi, Manik	“Saka rumangsane, Manik pancen rada ora ngreti tata-cara. Ngreti tamu teka mung diinguk wae.”	76
		Manik boten saged ngregani garwanipun	Wiradi, Manik	“Dhik Manik. Uwong ora bakal bisa ngajeni wong lara. Wong lara mung bakal ngrusuhi liyan kang kepengin urip seneng. Ngretia, aku ra bisa, Dhik, tansah ethok-ethok ngajeni kowe. Ora bisa!”	83
11.	<i>Penyesalan</i>	Boten dawa pikiripun	Wiradi, kahanan dalem	“Nalar sing kaya ngono mau ndilalah kok ya kecandhak saiki, bareng dheweke wis rekasa nyabrang bebaya udan pelor,....”	6
		Nilar adhikipun	Wiradi, Wiranta	“Saiki dheweke gela dene kok nganti tega ninggal adhine kang lagi ketaton ora bisa ngglawat.”	9
		Wiradi ngeterake n Wirastuti ing biro	Wiradi, Wirastuti, bu Wiradad	“O, iya, dhek sepisanan lunga menyang Biro Perjuwangan Putri, Wiradi sing ngeterake.”	11
		Ngira menawi Pak Naya lan bapakipun menika mata-mata mungsuh	Wiradi, keluarga	“Dheweke rumangsa dosa ngarani bapake dadi mata-mata mungsuh.”	28
		Wiradi ingkang jalari kasedhihan	Wiradi, Pak Naya	“Krungu bab iki Wiradi saya ngenes atine, marga krasa dheweke kang njalari sakabehe kasedhihan mau.”	30

No	Wujud konflik psikis	Penyebab konflik	Paraga/ Perkawis Inggang dadosaken konflik	Indikator	No. Data
11.	<i>Penyesalan</i>	Wiradi mbalela, diken sowan sibu boten kersa	Wiradi, bu Wiradad	“Anggone kedandapan iku marga Wiradi ora gelem ketilapan nemoni ibune kang pungkasan. Ibune kang wis dadi jisim.”	85
12.	<i>Bimbang</i>	Ibu gerah maras lan kahanan kutha ingkang boten aman	Wiradi, kahanan kitha	“Ora, Dhik Narna. Kahanane kutha priye? Upama aku nlusup mulih ngendhang sibu ngono apa bias kira-kira?” “Ora apa-apa, Dhik. Anu, mung, sajatine aku ya kepengin sowan sibu. Kira-kira apa bias, ya?”	2 3
		Ngraos kalap nanging sejatosipun boten	Wiradi, Pak Naya, kahanan dalem	“Apa dheweke iki saiki ya kalap? Nanging pandulune terang, omah genah omahe, ora lidok maneh.”	8
		Pengin mejahi Pak Naya ananging wedi dipunpejahi	Wiradi, Pak Naya	“Tinimbang dheweke mengko mati nglempara dibedhil Landa, luwih becik dheweke ngrampung Pak Naya dhisik wae. Dadi mati-matia ya wis kasil mbekuk gulune mata-mata! Wiradi krengkang-krengkang metu saka ngisor dhipan. Nanging greg, mandheg mangu. “mengko gek pistulku mau wisana tangane Pak Naya? Wé, blaiane!”	15
		Wedi dipungropyok Landa	Wiradi, tentara Landa	“Nanging dheweke kuwatir yen Landa awan iki bakal nggropyok omahe.”	17

No	Wujud konflik psikis	Penyebab konflik	Paraga/ Perkawis Inggang dadosaken konflik	Indikator	No. Data
12.	<i>Bimbang</i>	Pengin mangertos kahanannipun adhikipun	Wiradi, Wiranta	“Saiki dheweke kesusu wae arep weruh priye kedadeane adhine lanang kuwi.”	22
		Gojag-gajeg maring sinten pepengina nipun dipunwedharaken	Wiradi, Elok, Pak Naya	“Wiradi mungga-munggu arep medharaken karepe. Dheweke gojag-gajeg marang sapa karepe mau diwedharake, marang bocahe dhisik, apa marang bapake? “	53
		Ketemu Kenya klambi abang	Wiradi, Manik	“Omah kuwi omahe kenya klambi abang sing ing bengi padhang rembulan diterake Wiradi mulih saka pinggire Kali Brantas!”	67
		Sikepipun Manik ingkang kaget pirsu Wiradi	Wiradi, Manik	“Dene Wiradi pakewuh nampani pandeleng kang kaya mengkono mau, arep kaya mesem, ethk-ethok lali, wong nyatane Manik kaya ngono pasemone.”	69
		Bingung badhe tetep wonten kamar Manik menapa nderek kancanipun medal	Wiradi, Gatot, Manik	“Wiradi bingung. Arep menyang ngendi? Arep ngancani Gatot wong mitrane kuwi lagek peteng pikire. Arep kari ana njerone kamar dheweke wis ora ngreti maneh perlune.”	70
		Wiradi boten kersa kelangan Elok ananging	Wiradi, Elok, Manik	“La nanging Elok iku bojone, wis genah dadi sisihane! Priye? Yen nganti nyingkirke Manik, Wiradi ya eman-eman banget karo ayune! Wong lanang normal mesthi	73

No	Wujud konflik psikis	<i>Penyebab konflik</i>	Paraga/ Perkawis Ingkang dadosaken konflik	<i>Indikator</i>	<i>No. Data</i>
12.	<i>Bimbang</i>	boten kersa nyingkiran Manik		kepengin ngrengkuh wong wadon ayu. Ayu kaya Manik.”	

5. Kupiya Ngudhari *Konflik Psikis* Paragatama Wiradi

Konflik menika satunggaling kedadosan ingkang asipat boten ngremenaken ingkang kedadosan utawi dipunalami dening paraga wonten ing cariyos. Boten sedaya konflik menika saged dipunudhari. Wonten ing *trilogy novel Kelangan Satang* boten sedaya konflik saged dipunudhari. Adhedhasar asiling panaliten ingkang sampun dipunlampahaken, pikantuk asil babagan kupiya ngudhari konflik psikis paragatama Wiradi wonten ing *trilogy novel Kelangan Satang* anggitanipun Suparto Brata inggih menika kanthi cara *represi*, *projeksi*, *pembentukan reaksi*, *pemindahan objek*, *fiksasi*, *regresi*, *rasionalisasi*, lan *sublimasi*.

Miturut Freud *represi* inggih menika proses “*penguburan*” nala lan raos ingkang dadosaken sumelang dhateng alam bawah sadhar. *Represi* menika *mekanisme pertahanan* ingkang kedadosan rikala pemikiran utawi raos ingkang dadosaken sumelang dipuntekan medal dening *ego*. Kupiya represi menika kangge ngudhari konflik saking was sumelang, *penyesalan*, bingung, lan ajrih kanthi cara dhateng marang Kusnarna, ngudarasa, nyuwun pirsu bapak, nelangsa, lan nengga lingsir.

Projeksi inggih menika *mekanisme pengubahan* sumelang ingkang awujud *neurotik* lan *moral* tumrap sumelang ingkang awujud *realistik* utawi *objektif*. Ingkang kalebet kupiya ingkang *projeksi* inggih menika bingung, was sumelang, duka, lan *emosi* mawi cara nyuwun pirsu Kusnarna, sowan sibu, wanti-wanti marang Wiranta, nelangsa, madosi Wiranta, trataban manahipun, mikir drengki, mungkasi anggenipun nyerat layang, isin lan nepsu, mongkog, lan duka.

Pembentukan reaksi inggih menika sikap lan tata karma ingkang *berlawanan* minangka panggantos sikap ingkang dipunlampahaken. *Penyesalan*, *pertentangan batin*, kuciwa, *emosi*, *keterpaksaan*, bingung, lan duka menika konflik ingkang saged dipunudhari kanthi cara *pembentukan reaksi* inggih menika mawi cara ngapusi bapak, keduwung manahipun, mongkog, nyuwun ngapunten, pados Elok ing Sragen, ngapusi sibu, boten sios cariyos, boten saged mbantah kajengipun bapak, sedhih, ngrujuki ngendikanipun sibu, mendel, jalan-jalan nonton kutha, tetep nemoni dhayohipun kanca, tetep nderek suk-sukan wonten kreta, pengin boten sios, lan ngempet nepsu.

Pemindahan Objek inggih menika proses pengalihan pangraos (duka) saking obyek ingkang estu tumrap obyek ingkang dados pengganti. Konflik ingkang saged dipunudhari mawi cara *pemindahan obyek* inggih menika *penyesalan* kanthi cara ndhodhog kori. *Fiksasi* gadhah ancas kangge ngindhari perkawis ingkang saged dadosaken bebaya. Was sumelang lan ajrih menika satunggaling tuladha konflik ingkang dipunudhari mawi *fiksasi*. Kanthi cara ndelik lan pasrah menika kupiya kangge ngudhari konflik saking sumelang lan ajrih.

Regresi gadhah ancas supados pikantuk pambiyantu rikala ngadhepi perkawis ingkang dadosaken *trauma*. Ingkang kalebet kupiya ingkang *regresi* inggih menika ajrih, bingung, kuciwa, lan was sumelang kanthi cara ndelik, ngudarasa, mlebet dalem, lan mlayu kanthi. *Rasionalisasi* gadhah ancas kangge ngirangi raos kuciwa nalika gagal anggenipun nggayuh pepenginan. Kupiya *rasionalisasi* menika kangge ngudhari konflik saking *penyesalan*, ajrih, *kekaguman*, lan *kepuasan batin* mawi cara ngraos dosa, sedhih, pasrah, seneng, kesengsem, lantumandang ngresiki kamar.

Sublimasi menika lelampahan ingkang gadhah paedah kanthi cara social lan saged nggantos pangraos ingkang boten mranani. Sublimasi menika kupiya kangge ngudhari konflik was sumelang lan *penyesalan* mawi cara nyuwun wekdal kangge mikir malih lan menyang makam sibu. Data ingkang sampun jangkep menika wonten ing table kupiya ngudhari *konflik psikis* ingkang dipunalami dening paragatama Wiradi wonten ing *Trilogi novel Kelangan Satang* anggitanipun Suparto Brata ingkang dipunrujuk saking data *penyebab konflik psikis* wonten ing lampiran.

Table 4 Data kupiya ngudhari *konflik psikis* ingkang dipunalami dening paragatama Wiradi wonten ing *trilogy novel Kelangan Satang* anggitanipun Suparto Brata.

No.	Kupiya ngudhari Konflik	Wujud Konflik Psikis	Indikator	No. Data
1.	<i>Represi</i>	Was sumelang	Dhateng marang Kusnarna: “Bareng ngreti yen adhine mantep ora gelem marak ibune, dheweke banjur marani Kusnarna, kanca sing wingenane sedina bisa mlebu dhedhelikan menyang kutha”	1

No.	Kupiya ngudhari Konflik	Wujud Konflik Psikis	Indikator	No. Data
1.	<i>Represi</i>	<i>Penyesalan</i>	Ngudarasa: “O, Dhik Ranta, kena apa kowe mau kok kacilakan? Kowe mesthi ngreti carane nyenengake sibu,”	11
		Bingung	Nyuwun pirsu bapak: “Kinten-kinten Welandi nggledhahi griya mboten, Pak?” Nelangsa: “Ing batin Wiradi isih nerusake nalangsane atine.”	17 22
		Ajrih	Nengga lingsir: “Dheweke kepengin srengengene enggal lingsir, enggal surup, lan yen wis ngono dheweke enggal bisa oncat saka ngomah kono.”	36
2.	<i>Projeksi</i>	Bingung	Nyuwun pirsu Kusnarna: “...Wiradi takon maneh, “Ora, Dhik Narna. Kahanane kutha priye?...” Sowan sibu: “Sawise Wiranta ngabarake kabar kang digawa Narna bab gerahe ibune lan karepe arep sowan ibune bengi iki perlu nentremake penggalihe, sakanca padha sarujuk bengi iku mlebu kutha.”	2 3
		Was sumelang	Wanti-wanti marang Wiranta: “Sing prayitna, lo, Dhi. Yen ana bebaya ndang sentilen wae karabenmu, ben kene padha ngreti.” Nelangsa: “Saiki Wiradi krasa yen adhine mesthi kelaran banget wektu iku.”	4 21

No.	Kupiya ngudhari Konflik	Wujud Konflik Psikis	Indikator	No. Data
2.	<i>Projeksi</i>	Was sumelang	Madosi Wiranta: “Wiradi wiwit mikir. Dhisik dhewe mengko Wiradi arep takon menyang markas-markas tentara.”	50, 52
			Trataban manahipun: “Wiranta ora mulih sewengi. Nginep ngendi? Wiradi ndadak tratapan atine.”	51
			Mikir drengki: “ <i>Nanging kanyatan ing sesrawungan urip rak kaya ngono, ta? Tau benthikan tatu, benthikan maneh tatu lawas godras getih maneh,</i> ”. Suwarane atine Wiradi kang drengki.	64
			Mungkasi anggenipun nyerat layang: “Kelingan kang kaya mengkono iku, Wiradi banjur wegah nutugake nulis layang.”	71
		Duka	Isin lan nepsu: Wiraadi isin lan nepsu banget. Isin marga nontn glagate dheweke ora katrima panglamare! Mongkog: Ora pakra! Apa kaya ngono kuwi wis ora mulang sarak jenenge?	56 59
		<i>Emosi</i>	Duka : Nanging Wiradi wis kebacut muring atine, nepsune muntap.	60
3.	<i>Pembentukan Reaksi</i>	<i>Penyesalan</i>	Ngapusi bapak: “Anu, Pak. Dhik Ranta kanton wonten dhusun.”	9

No.	Kupiya ngudhari Konflik	Wujud Konflik Psikis	Indikator	No. Data
3.	<i>Pembentukan Reaksi</i>	<i>Penyesalan</i>	Keduwung manahipun: “Sajroning mlaku sempoyongan kuwi dheweke golek panglipur dhewe. Panglipur murah kang metu saka dhasar ati keduwung.”	74
			Mongkog: “Tekan ngomah dheweke kekancingan lawang. Kepeksa dhodhog-dhodhog. Atine saya anyel.”	75
			Nyuwun ngapunten: “Dhik Ranta, Dhik Ranta! Tega kowe ninggal kahanan kaya mengkene!: clathune Wiradi. “Oh Dhik Elok. Aku njaluk pangapura!”	77
			Pados Elok ing Sragen: “O, Dhik Elok. Takparani kowe. Apuranen dosaku. Tampanen maneh wong kang kijenana ndonya iki!”	81
			Nyuwun ngapunten: “Dhik Manik, apuranen aku, ya,” Wiradi umak-umik kaya wong memuji.	84
		<i>Pertentangan batin</i>	Ngapusi sibu: “Jeng Wiras, Bu? O, piyambakipun...(gojag-gajeg, arep dora apa blaka?), piyambakipun menapa dereng mantuk?”	10
			Boten sios cariyos: “Suwe-suwe Wiradi ya rumangsa yen dheweke pancen ora bias crita.”	16

No.	Kupiya ngudhari Konflik	Wujud Konflik Psikis	Indikator	No. Data
3.	<i>Pembentukan Reaksi</i>	<i>Pertentangan batin</i>	Boten saged mbantah kajengipun bapak: “Wiradi ora ngreti apa sing arep dibantahake, nanging dheweke sakjane wegah manut karepe bapake.”	24
			Sedhih: “Nanging saiki iki ditutuh kaya mengkono kuwi luwih dening gedhe nggawe karanta-rantane atine Wiradi.”	31
			“Saiki dheweke krasa abot pisah karo Elok, pisah karo kasenangan kang dirasakake dhek wingi...”	37
			Ngrujuki ngendikanipun sibu: “Wiradi mung ngrujuki apa ngendikane ibune wae, sanajan ing batin rada nalangsa bab olehe kasoran ajine dhuwit bangsa dhewe, dhuwit ORI.”	41
		Kuciwa	Mendel: Nganti sawatara Wiradi thenguk-thenguk meneng wae ana kamar gedhe. Ibune sare.	19
		<i>Emosi</i>	Jalan-jalan nonton kutha: Mula supaya kedadean-kedadean kang lagi nyuleg ati enggal keplawur, dheweke banjur ngenggar-enggar ati kanthi seseneng nonton kutha.	62
		<i>Keterpaksaan</i>	Tetep nemoni dhayohipun kanca: Nanging kanggo nggrapyaki karepe kancane nunggal kamar, Wiradi iya banjur melu njagongi dhayohe Gatot.	66

No.	Kupiya ngudhari Konflik	Wujud Konflik Psikis	Indikator	No. Data
3.	<i>Pembentukan Reaksi</i>	<i>Keterpaksaan</i>	Tetep nderek suk-sukan wonten kreta: Sejatine Wiradi wegah nyawang kahanan kang mengkono. Apa maneh dikon melu suk-sukan.	79
			Saiki iki dheweke melu-melu dhesekan rebutan enggon. Kepeksa rebutan.	80
		Bingung	Pengin boten sios: “Dhik. Aku ora sida melu wae.”	67
		Duka	Ngempet nepsu: Wiradi enggal ngempet nepsu, bali sareh. Dheweke eling dhawuhe dhokter. Manik ora kena dikasari.	76
4.	<i>Pemindahan Objek</i>	<i>Penyesalan</i>	Ndhodhog kori: “Wiradi ndhodhog lawang, alon-alon. Sepisan.	6
5.	<i>Fiksasi</i>	Was sumelang	Ndelik: “Elok katon luwih trampil. Wiradi disurung menyang mburi lawang. Nurut. Elok dhewe banjur enggal-enggal menyang ngarepan mapagake tamune.”	33
		Ajrih	Ndelik: “Nanging ya ora jenjem, banjur njranthal ngancing lawang gedhe.” Pasrah: “Wiradi saya ora karuwan atine.”	42 43
6.	<i>Regresi</i>	Ajrih	Mlayu: “Lakune banjur setengah mlayu digandoli Sukardiman sing wis ngoplok.” Ndelik: “Wiradi rumangsa cilaka mencit. Tekane menyang omahe prasasat nglengkara,..”	5 13

No.	Kupiya ngudhari Konflik	Wujud Konflik Psikis	Indikator	No. Data
6.	<i>Regresi</i>	Ajrih	Mlayu: “Terus wae dheweke disoroti lampu lan diudani peluru. Wiradi mlayu slinthutan sipat kuping lan dadi buron.” “Saiki playune ora nginggati bedhil. Saiki playune ora merga kepengin cedhak lan krungu kabare adhi-adhine.”	38, 39 40
		Bingung	Mlebet dalem: “Isih rongeh pikirane, Wiradi nurut mlebu ngomah.” Ndelik: “Ora wani! Sarana jengkel marang kalicikane atine, dheweke tlusur-tlusur mlebu ngisor longan maneh.”	8 15
		Kuciwa	Ngudarasa: Bapake ngelus pundhake Wiradi sing ngadeg njejer. Mripati Wiradi kembang-kembang eluh. “Ayo, lungguh njaba. Ibumu ora kepengin apa-apa maneh kajaba mung ketemu karo adhimu Wiras.”	12
		Was sumelang	Ndelik: “Ora wani! Sarana jengkel marang kalicikane atine, dheweke tlusur-tlusur mlebu ngisor longan maneh.”	14
7.	<i>Rasionalisasi</i>	<i>Penyesalan</i>	Ngraos dosa: “Dheweke rumangsa dosa ngarani bapake dadi mata-mata mungsuh.” Sedhih: “Krungu bab iki Wiradi saya ngenes atine, marga krasa dheweke kang njalari sakabehe kasedhihan mau.”	28 30

No.	Kupiya ngudhari Konflik	Wujud Konflik Psikis	Indikator	No. Data
7.	<i>Rasionalisasi</i>	Ajrih	Pasrah: “Wis genah saiki! Kari nggenteni dicekel cek gemek wae.....”	35
		<i>Kekaguman</i>	Seneng: Maca layange wae dheweke wis seneng, mendah yen ketemu bocahe maneh. Kesengsem: ‘ <i>Saiki kok gedhe, ya, Dhik Elok katone!</i> ’ pikirane Wiradi. ‘ <i>Suwarane njengek ucul-udhar ora seret kandheg kaya dhek lagi padha weruh biyen...</i> ’	44 48
		<i>Kepuasan batin</i>	Tumandang ngresiki kamar: Wiradi agahan tumandang ing gawe. Sawenehe yen diwenehi ati ibune kaya ngono kuwi Wiradi uga akas,..	45
8.	<i>Sublimasi</i>	Was sumelang	Nyuwun wekdal kangge mikir malih: “Ya dakpikire dhisik.”	72
		<i>Penyesalan</i>	Menyang makam sibu: “Wiradi wong dosa, ora pinarengake oleh apura! Wiradi mung weruh lemah undhuk-undhuk bongkarang anyar ing sarean Gabutan, jejer karo kuburan lawas kang ditulis aksara cetha: Raden Mas Wiranta, 27-2-1926/16-10-1954.	85

C. Pirembagan

Kados dene ingkang sampun dipunandharaken wonten ing nginggil bilih panaliten menika badhe ngrembag kalih pokok perkawis ingkang jumbuh kaliyan ancasing panaliten, inggih menika wujud *perwatakan* paraga utama lan wujud *konflik psikis* saha struktur kapribadennipun ingkang wonten ing *trilogi novel*

Kelangan Satang anggitanipun Suparto Brata ingkang dipuntinjau mawi teori psikoanalisis Sigmund Freud. Watak paraga utama Wiradi ingkang kapendhet saking *trilogi nvel Kelangan Satang* wonten kathah inggih menika *prasangka buruk*, *wicaksana*, *keras kepala*, boten tega, pangerten, boten sabar, sopan, bingung, keantepan tegad, isin, duka, sabar, ramah, meri, mandiri, lan *baik hati*. Dene *konflik psikis* ingkang kapanggihaken salebeting *trilogi novel Kelangan Satang* inggih menika *ajrih*, *isin*, *kepuasan batin*, *emosi*, *kuciwa*, *pertentangan batin*, *keterpaksaan*, was sumelang, *kekaguman*, *kanepson*, *penyesalan*, lan *bimbang*. Sedaya watak ingkang wonten ing paraga utama menika saged nuwuhaken wontenipun konflik. Tuladhanipun watak *keras kepala* saged dadosaken tuwuh konflik kanepson saking paraga utama. Saking tuladha, samangke ketingal bilih watak menika saged nuwuhaken konflik ing cariyos. Wonten ing ngandhap menika badhe dipunrembag kalih pokok perkawis menika.

1. Deskripsi Perwatakan Paraga Utama

Watak inggih menika sedaya tingkah laku utawi kapribaden wonten ing salebeting dhiri manungsa ingkang dipunbekta wiwit lair lan dereng dipunpengaruhi dening unsur saking njawi. Miturut asiling panaliten saking *trilogi novel Kelangan Satang* pikantuk data bilih Wiradi menika paraga utama. Wiradi kagolong paraga ingkang *kompleks* amargi Wiradi menika paraga ingkang gadhah watak lan prilaku ingkang maneka warna. Wiradi ugi paraga ingkang gadhah permasalahan kathah.

1.1. *Id*

a. *Prasangka Buruk*

Prasangka buruk menika sikap ingkang nganggep sedaya perkawis menika lepat ananging dereng mangertos kaleresannipun. Paraga Wiradi wonten ing *trilogi novel Kelangan Satang berprasangka buruk* marang ibunipun inggih menika Bu Wiradad babagan kahanannipun ibu ingkang saweg gerah maras. Menika ketinggal saking *cuplikan* ing ngandhap.

“Kabar saka kutha mratelakake yen wongtuwane sakloron wis bali saka pengungsan lan bisa ngenggoni daleme maneh. Amung Ibune kacaritakake nandhang gerah maras, bias uga ngrasakake barang-barange diadul-adul wong nalika ditinggal ngili. Nanging saka pamikire Wiradi, gerahe ibune marga ngrasakake dene bubar geger dhor-dhor kok putra-putrane telu pisan ora ana sing padha katon. Sebab yen mung barang wae, wiwit biyen, satekane Jepang biyen, wongtuwane nandhang kemlaratan sakatoge, nyatane ibune ya seger meger-meger wae, bagus kuwarasan.” (KS, 1: 1)

Kutipan ing nginggil menik nedahaken bilih Wiradi gadhah watak *prasangka buruk*. Wiradi pikantuk warta bilih tiyang sepuhipun menika sampun kondur saking pengungsan lan manggen wonten ing dalemipun piyambak. Ananging wonten ing criyosipun, ibu menika saweg nandang gerah maras. *Penyebabipun* wiradi dereng mangertos nanging piyambakipun menika sampun nduga-nduga bilih ibu gerah maras amargi sabubaripun perang para putra boten wonten ingkang sowan sanes amargi kicalan bandha nalika dipuntilar ngungsi. Dorongan *id* ingkang wonten ing dhiri Wiradi dadosaken Wiradi nganggep ibunipun menika gerah amargi para putra boten wonten ingkang sowan ibu. Watak *prasangka buruk* Wiradi ugi dipungambaraken saking kutipan menika.

“Isih rongeh pikirane, Wiradi nurut mlebu ngomah. Dheweke wis tau krungu bab wong kalap, jare rasane kaya mlebu kedhaton, kedhatone peri sing nganggu gawe manungsa. Apa dheweke iki saiki ya kalap? Nanging pandulune terang, omah genah omahe, ora lidok maneh. Mung rada peteng marga mung dipadhangi damare Pak Naya. Pak Naya kang raine nyureng lan sirahe diblebet putih, kanthi suwara kang serak ngacarani tamune mlebu kamar gedhe, kamar panggonane ibu-bapake Wiradi. Solah lan suwarane Pak Naya nduweni prebawa giris kang ora kabantah dening Wiradi.” (KS, 19: 11)

Saking pranyatan **“Solah lan suwarane Pak Naya nduweni prebawa giris kang ora kabantah dening Wiradi”** nedahaken bilih Wiradi gadhah watak *prasangka buruk* marang Pak Naya. Pak Naya menika tiyang ingkang nderek manggen wonten ing dalemipun Pak Wiradad. Amargi dereng nate kepanggih, Wiradi rikala pirsak Pak Naya ngira bilih Pak Naya menika memedi amargi kahanannipun Pak Naya ingkang sirahipun dipunblebed putih, lan swantennipun ingkang serak. Kanthi menika, Wiradi kraos saweg kalap mlebet kedhatonipun peri ingkang kersa nganggu manungsa nanging sedaya wau. Nanging Wiradi inggih tetep nderek mlebet dalem kangge swan bapak-ibunipun. Dorongan *id* dadosaken Wiradi ngira menawi Pak Naya menika bangsanipun memedi ingkang remen ngganggu gawe manungsa menapa malih solah lan swantenipun Pak Naya ingkang damel giris Wiradi. Watak Wiradi ingkang *prasangka buruk* marang Pak Naya ugi dipungambaraken ing kutipan menika.

“Kajaba pikiran iku, Wiradi mikir kelakuwane Pak Naya. Wong iku mripate mencereng sajak nratas atine wong kang dipandeng. Apa dheweke kena dipercaya? Mengko gek kuwi mata-mata mungsuh? Kena apa Pak Naya mau merlokake nothok lawang kamar supaya Wiradi enggal metu saka ngomah? Ben wiradi ketangkep Landa? Lan kena apa dheweke mateni lampu? Supaya Wiradi kena dicekel sesuk-esuk, lan Pak Naya oleh presen saka Landa? É, wis terang

saiki, wong kuwi mata-mata. Wong kuwi kudu disingkirake.
Dibedhil wae!” (KS, 25: 15)

Dorongan *id* wonten ing salebeting dhiri Wiradi tuwuh *prasangka buruk* marang Pak Naya amargi Wiradi gadhah pamikiran bilih Pak Naya menika mata-mata Landa lan kedah dipunbedhil. Wiradi mirsani solahipun Pak Naya saking pencerenganipun mripat ingkang ketingal nratas manah tiyang ingkang dipunpirsani. *Prasangka buruk* Wiradi marang Pak Naya sansaya nambah rikala Pak Naya nothok kori kamaripun Wiradi supados enggal medal saking dalem ewadene kahanan kutha menika dereng aman, taksih kathah tentara Landa. Saking mriku, Wiradi gadhah pamikiran bilih Pak Naya menika mata-mata Landa lan boten pitados marang Pak Naya. Samangke menawi Wiradi oncat saking dalem lan ketangkep tentara Landa, Pak Naya bakal pikantuk persenan. Boten namung marang Pak Naya kemawon Wiradi gadhah pamikiran bilih Pak Naya menika mata-mata Landa, nanging marang bapakipun piyambak ugi Wiradi gadhah pamikiran bilih bapakipun menika mata-mata Landa kados wonten ing kutipan menika.

“Pak Naya ora nyritakake apa sing dikuwatirake bab bapak. Wiradi nggagas gegrayangan, apa bapak ki mbabayani, apa ing sajroning bebaya, kok dikuwatirake. Apa bapak ki mata-mata mungsuh, apa dadi incer-incerane bocah-bocah gerilya? Bisa uga bapak iku mata-mata mungsuh, ndulu gelagate olehe semangat, olehe sregep lan agem-agemane resik. Wiradi isih mokalake yen bapak doyan dhuwite Landa sarana ngedol anake sing wektu iki lagi umpetan ana ngomah. Mosok bapak tega lapur?” (KS, 32: 18)

Saking kutipan menika nedahaken bilih Wiradi gadhah pamikiran kirang sae tumrap bapakipun. Wiradi ngira bapakipun menika bebayani, menapa bapak menika mata-mata mengsah menawi dipunpirsani saking solahipun ingkang

semangat lan sregep anggenipun makarya, lan ngagem rasukan ingkang sarwa resik. Satemah bapakipun menika saged dados incernipun lare-lare pejuwang. Dorongan *id* dadosaken Wiradi gadhah pamikiran bilih bapakipun menika remen kaliyan yatranipun Landa kanthi nyade putranipun ingkang sakmenika saweg wonten dalem. Watak *prasangka buruk* Wiradi ugi tuwuh marang Elok lan adhinipun Wiranta. Watak *prasangka buruk* menika saged dipunpirsani wonten kutipan menika.

“Seminggu bethethet Wiradi ngenteni wangsulan kanthi adreng. Wangsulan saka adhine apa dene saka Elok. Nanging ora ana layang kumleyang. Mula atine saya usreg. Saya ora kepenak lan ngengira kang ora-ora. Dheweke kaya-kaya krasa yen wong-wong sing dikarepake iku padha rembugan sesidheman. Lan ngremehake tindake Wiradi. Wiradi anyel banget. Dheweke rumangsa kepencil adoh kanca sanak kadang, dene wong-wong sing kudune ngrujuki karepe ora maelu babar pisan! Mula dheweke nedya arep menyang Sala dina setune, golek kabar keputusane wong-wong mau.”(KS, 141: 46)

Dorongan *id* wonten ing dhiri Wiradi tuwuh watak *prasangka buruk* marang Elok lan Wiranta, adhinipun. Amargi layangipun Wiradi ingkang dipunkirim marang Elok lan Wiranta boten dipunwangsuli. Wiradi gadhah *prasangka buruk* rikala sampun seminggu layangipun boten wonten wangsulan saking Elok lan Wiranta. Wiradi ngraos menawi tiyang kalih menika sami rembugan sesidheman lan ngremehaken tindak tandukipun Wiradi. Wiradi kraos anyel amargi wiradi kraosipun piyambakan boten wonten kanca lan keluarga ingkang kedahipun nyarujuki kekudangannipun. *Ego* Wiradi ingkang dadosaken

Wiradi mendhet keputusan kangge budhal menyang Sala dinten setu saprelu pados warta saking *keputusannipun* Elok lan Wiranta.

b. *Keras Kepala*

Keras kepala inggih menika watak boten kersa manut kaliyan pamrayogi saking tiyang sanes (KBBI, edisi 3, 2002: 550). Wiradi gadhah watak *keras kepala* rikala Bu Wiradad saweg gerah maras sakonduripun saking pangungsen, Wiradi kepengin sowan sibu wonten kutha ananging dening Wiranta boten pareng amargi kahanan kutha rikala semanten dereng aman, taksih asring wonten serangan saking Wlandi. Kutipan menika dipungambaraken wonten ing ngandhap.

“Pakewuh, Kangmas. Marga kahanan kutha saiki, panjenengan midhanget piyambak, saben dina Landa nganakake pembersihan. Wong lanang sing katon sajak sentosa, ora kakehan rembug, terus digawa menyang beteng, ditawan,” wangsulane Wiranta.

“Lha ning, kowe ki apa ora mesakake sibu? Kita wong loro genah nglumpuk mrene, dene Jeng Wiras ora karuwan kabare. Rak ya ngenes ngono, penggalihe sibu!” pandheseke Wiradi.

“Ha, witekna, yen awake dhewe mlebu kutha, prasasat ula marani gepuk ngono,” wangsulane Wiranta. “ora wurung Landa numpes kita sakloron.” (KS, 2: 3)

Pepenginan Wiradi kangge sowan ibunipun wonten kitha menika boten saged dipunalangi. Wiranta, adhinipun Wiradi sampun boten ngangsalaken amargi kahanan kitha ingkang taksih boten aman lan Landa saweg ngawontenaken serangan saben dinten. Tiyang jaler ingkang ketingal sajak sentosa samangke saged dipunbekta menyang beteng dados tawanan. Nanging Wiradi ngeyel kanthi alesan kahanan sibu ingkang mesakaken, mikir putra-putranipun ingkang boten saged sesarengan kaliyan piyambakipun. Dorongan *id* dadosaken Wiradi gadhah watak *keras kepala* ewadene sampun dipunpenging dening Wiranta lan

dipunandharaken kahanan kutha. Menawi tetep sowan sibu wonten kitha prasasat kados dene ula marani gepuk, boten wurung kekalihipun saged dipuntumpes dening Landa. Watak keras kepala Wiradi ugi ketingal rikala Wiradi gadhah pepenginan kangge gayuh Elok dados sisihanipun kados wonten kutipan menika.

“Wong ingkang tepang rumiyin menika kula, Pak. Lan ingkang rumaos kecanthol rumiyin inggih kula. Dene katresnan kula dhumateng Dhik Elok ugi dereng surut. Mula menawi Dhik Elok sampun nggadhahi tekat bekti mekaten, Dhik Elok tetep kula suwun dados sisihan kula gesang, Pak.”
(KS, 151: 48)

Saking kutipan menika nedhahaken bilih Wiradi *keras kepala*. Rikala Wiradi mangertos Wiranta menika ugi tresna kaliyan Elok, kenya ingkang dipuntresnani dening Wiradi satemah tuwuh raos duka saking Wiradi. Raos duka menika ingkang dadosaken Wiradi muring marang Wiranta. Wiradi kraos piyambakipun ingkang tepang lan tresna marang Elok rumiyin tinimbang Wiranta. Dados Wiradi ingkang kedah angsal Elok dados sisihanipun. *Id* ingkang wonten ing dhiri Wiradi tuwuh *keras kepala* bilih bapakipun kedah nyarujuki pepenginannipun Wiradi kangge gayuh Elok dados sisihanipun ewadene Wiranta ugi gadhah raos tresna marang Elok.

c. Boten Tega

Boten tega menika watak welas asih tumrap tiyang sanes (KBBI edisi 3, 2002: 1154). Watak boten tega ketingal rikala ibunipun Wiradi, Bu Wiradad ingkang saweg gerah maras amargi para putra ingkang boten wonten wartanipun sakonduripun saking pangungsen. Watak boten tega Wiradi marang Bu Wiradad wonten ing kutipan menika.

“La yen tanpa layang tulisane kene, apa ya sibu bapak percaya? Karo maneh gerah maras kaya ngana ora gampang percaya menyang kabar angina, apa maneh sing ngabarake wong tani ala kaya Pak Lodhang. Elinga lo, Dhi, sibu kita ki mung siji. Yen ilang ora bias ditemu maneh.”(KS, 3: 5)

Kahananipun Bu Wiradad ingkang saweg gerah maras dadosaken Wiradi gadhah pepenginan kangge sowan sibu supados mangertos kahanannipun ibu. Ananging dening Wiranta dipunreh amargi kahanan kitha ingkang taksih dereng aman. Wiradi tetep kekeh pengin sowan sibu amargi Wiradi gadhah pamikiran bilih bapak-ibunipun menapa saged pitados menapa malih warta ingkang dipunbekta saking tiyang tani kados Pak Lodhang. Kangge Wiradi, ibu menika wigatos sanget amargi menawi ibu sampun boten wonten menika boten saged kagatos kaliyan sinten kemawon. Dadosaken *id* ingkang wonten ing dhiri Wiradi gadhah raos boten tega marang kahanannipun sibu menawi piyambakipun boten sowan langsung wonten ngarsanipun Bu Wiradad.

d. Boten Sabar

Boten sabar menika boten tahan rikala ngadhepi perkawis. Tiyang ingkang gadhah watak boten sabar menika biasanipun gampil *putus asa*, gampil duka, lan gampil nglokro. Saking asiling panaliten menika manggihaken watak boten sabar tumrap paragatama Wiradi. Watak boten sabar Wiradi menika marang Pak Naya rikala mireng warta bilih Pak Naya seda. Watak boten sabar Wiradi marang Pak Naya saged dituntingali saking kutipan ing ngandhap menika.

“Bapak ketiwasan, Mas. Kala wingi siyang, ing Dhusun Jemawan. Ketiwasan nalika wonten ing Jip dipunbedhil tiyang...!”

“Lo! Wong ngendi kok duwe bedhil...?”

“Mbok sing sareh, ta, Nang. Aku rak ya kepenging krungu critane,” ngendikane Pak Wiradad. “Aku ya durung mudheng tenan, jare.” (KS, 144: 47)

Kutipan “**Mbok sing sareh, ta, Nang. Aku rak ya kepenging krungu critane,**” ngendikane Pak Wiradad....” nedahaken bilih Wiradi menika gadhah watak boten sabar. Mireng warta bilih Pak Naya ketiwasan kala wingi siyang dipunbedhil tiyang rikala saweg wonten Jip. Lajeng Wiradi selak kepingin ngertos sinten ingkang mbedhil Pak Naya, nanging dening Pak Wiradad didhawuhi sareh amargi Pak Wiradad ugi dereng mangertos cariyosipun Pak Naya ketiwasan. Dorongan *id* dadosaken wiradi kepingin enggal-engaal mangertos cariyosipun Pak Naya ketiwasan.

e. Isin

Isin inggih menika kraos hina amargi nglampahaken perkawis ingkang boten sae, boten trep ugi saged kawastanan boten wanton utawi wedi (KBBI, 2008: 978). Watak isinan ingkang wonten ing dhiri Wiradi menika ketinggal rikala dipunwaoni dening ibunipun wonten sangajengipun Elok. Pranyatan menika wonten ing kutipan ing ngandhap.

“Wo, jakane kerinan, jakane!” aloke Bu Wiradad nalika weruh Wiradi kriyip-kriyip metu saka kamar. Wiradi kapeksa mandheg mesem klincutan ngurmati Elok kang uga wis tumoleh nyawang dheweke.” (KS,.....: 31)

Kutipan “Wiradi kapeksa mandheg **mesem klincutan** ngurmati Elok...” nedhaken bilih Wiradi kraos isin rikala ibunipun maoni Wiradi kanthi tembung “Wo, jakane kerinan, jakane!” nalika nembe medal saking kamar amargi nembe wungu. Wiradi kapeksa mandheg kangge ngurmati Elok ingkang sampun wonten

dalemipun kanthi lingsem. Dorongan *id* dadosaken Wiradi isin rikala dipunwaoni dening ibu kanthi tembung “jakane kerinan”.

f. Duka

Tiyang ingkang gampil duka menika biasanipun boten saged *mengendalikan* dhiri kanthi leres. Kanepson ingkang tuwuh menika boten trep papanipun lan saged dadosaken perkawis sanes tinimbang mungkasi perkawis ingkang wonten. Wiradi menika gadhah emosional ingkang inggih satemah tuwuh sipat ingkang gampil duka. Sipat gampil duka menika dadosaken kanepson kanthi cepet amargi wonten perkawis ingkang dadosaken *sakit hati*. Menika saged dipunpirsani saking kutipan.

“Kowe saiki nyoba nggodha Dhik Elok. Kowe rak ngerti, rong taunan saprene wiwit ketemuku karo kenya kuwi, aku tansah nggunem lan ngrasani Dhik Elok. Ngelem gandese, ngelem patrape, ngelem bektine! Kuwi kabeh teges aku duwe krenteg ati marang kenya kuwi. Kowe ngerti dhewe aku runtang-runtung karo Dhik Elok karo tengah sasian kepungkur, tilik kowe. La kok saiki ndadak kowe arep cawe-cawe nggrumut pacanganku?!” (KS, 137: 41)

Dorongan *id* dadosaken Wiradi duka kaliyan Wiranta adhikipun amargi Wiranta sampun ngrebat Elok kenya ingkang dipuntresnani dening Wiradi. Wiradi boten trima kanthi gadhah pikiran boten sae tumtrap Wiranta. Wiradi matur menawi Wiranta saweg nyobi nggodha Elok ingkang sejatosipun Wiradi ingkang sampun tepang rumiyin wiwit jaman peperangan menika. Wirad nate cariyos marang Wiranta babagan Elok, ngelem Elok ingkang ateges Wiradi tresna kaliyan Elok. Nanging kok sakniki Wiranta nderek tresna marang Elok. Menika ingkang

dadosaken Wiradi gadhah watak duka. Dukanipun Wiradi marang Wiranta ugi wonten ing kutipan ngandhap menika.

“Nyebut ora nyebut, ora teges dheweke kothong atine! Wong wadon yen ora diwiwiti mesthi ora kobong atine. Aku ora nyalahake Dhik Elok yen dheweke gelem mangsuli layangmu. Nanging kowe, pikiranmu sing julig kuwi sing ora genah. Ora teges! Rumangsamu apa kowe terus bisa dadi pahlawan yen wis ngrebut kekasihe liyan, hèh?” (KS, 137: 42)

Dorongan *id* wonten ing dhiri Wiradi tuwuh watak duka marang Wiranta. Dukanipun Wiradi amargi Wiranta sampun ngrebat kekasihipun. Wiradi ngandharaken bilih Elok boten dipunwiwiti mesthi boten badhe tuwuh raos tresna. Wiradi boten nyalahaken Elok menawi piyambakipun kersa mangsuli layang ingkang dipunkintun dening Wiranta. Nanging Wiranta ingkang gadhah pikiran julig. Kanthi duka Wiradi matur marang Wiranta menapa ingkang sampun saged ngrebat kekasih liyan ateges pahlawan.

g. Ramah

Ramah menika sikap manis anggenipun ngendika, remen sawung lan ngremenaken rikala sawung (KBBI edisi 3, 2002: 924). Watak ramah Wiradi ketinggal rikala wonten tamu Pak Murakap, bapakipun Manik. Ramahipun Wiradi saged dipunpirsani wonten ing kutipan menika.

Priyayi sepuh mau gugup, raine abang mangar-mangar. Tujune Wiradi enggal ngacarani Pak Murakap kanthi ramah, “Mangga, Bapak. Kula aturi lenggah. Lenggah kursi mriki.” (KS, 224: 63)

Watak ramah wonten ing dhiri Wiradi tuwuh rikala wonten piyantun sepuh ingkang dhateng wonten papan panggenanipun Wiradi kanthi gugup lan praupanipun ingkang abrit mangar-mangar. Piyantun menika Pak Murakap, bapakipun Manik, kenya rok abrit ingkang nate dipuntepangi Wiradi. Pak

Murakap sowan wonten mriku kangge marak Gatot, nyuwun pambiyantunipun kangge manggihi Manik ingkang saweg gerah nanging sikepipun Gatot ingkang boten semanak menika dadosaken tuwuh *id* wonten ing dhiri Wiradi kangge nyumanggakaken Pak Murakap kanthi ramah. Ewadene Wiradi menika dereng nate tepang kaliyan Pak Murakap. Kanthi ramah Wiradi nyumanggakaken Pak Murakap supados lenggah wonten kursi.

h. Meri

Meri menika watak ingkang boten remen lan pengin gadhah barang utawi sanesipun kados kagungannipun tiyang sanes. Watak meri wonten dhiri Wiradi menika marang adhinipun, Wiranta. Wiranta menika boten nate dipundukani sibu kadospundi kemawon piyambakipun damel ulah, dene sedaya perkawis ingkang dipunlampahaken dening Wiradi tumrap ibunipun menika mesthi lepat. Pranyatan menika ketingal wonten ing kutipan menika.

Wiradi krasa yen anggone blas-blasan adhine ora gawe mangkele ibune. Uga anggone nganggur ana ngomah, ora marakake dukane. Beda karo dheweke biyen, pijer-pijer diwaoni wae. Lunga diarani kluyuran, ana ngomah jarene ngeset! Wiradi nelangsa atine, kok beda timen sikepe ibune karo nalika dheweke nganggur ana ngomah biyen. Biyen Wiradi nganti ora krasan ana ngomah merga kerep disemoni utawa dithok-leh disaru terang-terangan dening ibune. Nanging saiki Wiradi rumangsa sokur, dene wis oleh gawean lan ra diujeg-ujeg ibune wae. (*KS, 113: 35*)

Wiradi kraos menawi anggenipun Wiranta kesah boten kondur, boten gadhah pedamelan menika boten dadosaken bu Wiradad duka. Ananging menawi Wiradi ingkang mekaten rumiyin, bu Wiradad asring ndukani. Menawi Wiradi kesah dipunwastani kluyuran, wonten dalem dipunwaoni keset. Menika dadosaken Wiradi nalangsa amargi sikapipun ibu ingkang beda marang Wiradi lan

Wiranta. Riyin Wiradi kraos boten jenjem wonten dalem amargi asring sanget dipundukani sibu kanthi gamblang. Dorongan *id* ingkang dadosaken Wiradi meri kaliyan Wiranta.

1.2. *Ego*

a. Wicaksana

Wicaksana inggih menika sikap paring pamrayogi ingkang sae kanthi ngginakaken akal budi. Sikap Wicaksana ingkang wonten ing dhiri Wiradi menika tuwuh rikala piymbakipun kepengin sowan sibu ingkang saweg gerah ananging Wiranta, adhinipun boten kersa. Pranyatan menika wonten ing kutipan.

“Kepriye Dhimas, apa ora prayoga yen kita ngaton ing ngarsane sibu sedhela, supaya sibu tentrem penggalihe?” pitakone Wiradi marang adhine. (*KS, 1: 2*)

Wiradi matur marang Wiranta bilih prayoginipun Wiradi lan Wiranta sowan sibu, tuwin sibu ingkang saweg gerah maras sekedhap kemawon supados penggalhipun ibu tentrem. Dorongan *ego* dadosaken Wiradi gadhah pamanggih bilih langkung prayogi kangge sowan ibu ingkang saweg gerah.

b. Pangerten

Pangerten menika sikap cepet tanggap utawi mangertos kaliyan kedadosan ingkang wonten ing sakiwa tengennipun lan nglampahaken perkawis ingkang kedah dipunlampahaken. Wiradi ngertos menapa ingkang kedah dipunlampahaken dening Wiranta supados ibu boten pijer. Kutipan watakipun Wiradi ingkang pangerten menika saged dipuntingali wonten ing kutipan ing ngandhap menika.

“O, ya sokur, ta, yen ngono. Dadi Ibu ora bakal pijer takon kowe wae. La rancanganmu piye? Apa isih bakal ngabdi ana kaprajuritan?” pitakone Wiradi. (KS, 105: 33)

Dorongan *ego* dadosaken Wiradi mangertos lan sarujuk kaliyan menapa ingkang dados keputusanpun Wiranta babagan pedamelan. Kanthi tembung “O, ya sokur, ta, yen ngono...” ateges Wiradi sarujuk menapa ingkang dados keputusannipun Wiranta menawi menika perkawis ingkang sae lan leres.

c. Bingung

Bingung menika sikap boten ngertos menapa ingkang kedah dipunlampahaken, biasanipun rikala milih antawisipun kalih perkawis. Bingungipun Wiradi tuwuh rikala piyambakipun kecepit wonten dalem Widuran lan wonten regu Landa ing kampung Widuran. Babagan menika ketingal saking kutipan menika.

Sajake ana regune wadyabala Landa sing diebrokake ing kampung kono. Wiradi rumangsa cilaka mencit. Tekane menyang omahe prasasat nglengkara, ora ditrima ibu kanthi seneng. Ndadak saiki kecepit ana panggonan mungsuh. Gek nganti jam pira mengko? Yen nganti kawanen ora wurung bakal ketiwasan. Lha, Dhik Narna? Apa dheweke isih tlaten ngenteni Wiradi? Ah, dheweke mesthi keplayu ngadhepi mungsuh samono akehe. Keplayu banjur ora kober ngglendheng Wiradi oncat saka omah kono. Lha yen mengkono, karo sapa Wiradi mengko bali metu kutha mulih menyang pradesan? Dheweke ra wani bali ijen, apa maneh bengi iki Landa sajake lagi ngetog kadigdayane nguwasani kutha ing wayah bengi. Mengkono pikirane Wiradi nggrambyang ora karuwan. (KS, 25: 14)

Kutipan menika ngandharaken kebingungannipun Wiradi rikala wonten Landa ingkang saweg nglajengaken pembersihan wonten Widuran. Wiradi kraos cilaka amargi dhatengipun wonten Widuran menika namung nglengkara, boten dipuntampi kanthi seneng dening ibunipun. Sakmenika dumadakan kecepit dening

Landa. Dorongan *ego* dadosaken Wiradi bingung kedadosan menika badhe kalampahan dugi kapan, ateges menawi ngantos kawanen saged ketiwasan. Banjur Wiradi kelingan kancanipun, Kusnarna ingkang wau dalu ngeteraken Wiradi sowan ibu. Wiradi gadhah pamikiran menapa Kusnarna taksih ngentosi Wiradi, kadosipun sampun mlayu amargi kathah tentara Landa. Lha menawi Kusnarna sampun oncat saking Widuran, samangke Wiradi medal saking kitha kaliyan sinten amargi piyambakipun boten wantun menawi medal piyambakan, ewadene Landa badhe nguwasani Sala kanthi ngetog wadyabalanipun ing wayah ndalu.

d. Keantepan Tegad

Keantepan tegad menika antep kaliyan pepenginannipun (KBBI edisi 3, 2002: 1156). Wiradi gadhah watak keantepan tegad rikala piyambakipun pirsu bapakipun saweg dhahar roti. Saged dipunpirsani saking kutipan menika.

“Pak, menika tetedhan Welandi,” ature Wiradi. “Ning mathuk karo wetengku lan padharane ibumu. Weteng tuwa.”

“Nanging wekdal menika, Pak, jaman pergolakan menika, Pak, ingkang menika haram. Nedha roti menika dipunharamaken dening para pejuwang.” (KS, 44: 21)

Wiradi beda pamanggih kaliyan bapakipun rikala Wiradi mangertos bapakipun saweg dhahar roti. Miturut Wiradi, roti menika tetedhanipun Wlandi. Tumrap tiyang pribumi rikala semanten jaman pergolakan, menawi dhahar roti menika dipunharamaken. Ananging Pak Wiradad boten sarujuk kaliyan aturipun Wiradi, Pak Wiradad ngendika bilih roti menika mathuk kaliyan padharanipun tiyang sepuh kados Pak Wiradad lan Ibu Wiradad. Ewadene Pak Wiradad ngendika meaten, boten dadosaken Wiradi ewah tegadipun. Ingkang mekaten malah dadosaken *ego* ing dhiri Wiradi tuwuh kanthi watak keantepan tegad.

e. Sabar

Sabar inggih menika watak ingkang boten ngeluh nalika nandhang pacoban. Kadosta Wiradi ingkang sabar rikala kraos dipunatoraken dening Manik babagan budinipun. Pranyatan menika katingal wonten ing kutipan ing ngandhap.

Wiradi rumangsa diasorake budine, nanging tujune bisa ngempet muringe atine, sanajan clathune isih meksa sengol, “Ugi boten leres! Boten angger tiyang jaler sing kekesahan dalu niku tiyang mblakrak!” (KS, 173: 51)

Dorongan *ego* Wiradi dadosake Wiradi gadhah watak sabar rikala dipunatoraken budinipun dening Manik ananging piyambakipun saged ngempet dukanipun. Miturut Manik sedaya tiyang jaler ingkang kesah ndalu menika tiyang ingkang boten leres, tiyang ingkang mblakrak. Ananging Wiradi boten sarujuk kaliyan pamanggihipun Manik, sejatosipun Wiradi duka miring babagan menika nanging Wiradi saged ngempet dukanipun.

f. Mandiri

Mandiri menika kawontenan ingkang saged madeg piyambak tanpa pambiyantu saking tiyang sanes (KBBI edisi , 2002:710). Wonten ing *trilogy novel Kelangan Satangi* paragatama Wiradi gadhah watak Mandiri, saged katingal wonten kutipan menika.

“Pamer inggih boten. Nanging sarana wonten cecepengan ingkang mekaten menika ateges kula gadhah tanggung jawab, Bu. Boten ngrusa-ngrusu ala nganggur mbeda anakipun tiyang.” (KS, 139: 43)

Wiradi ingkang sampun gadhah pedamelan kangge cagak urip. Wiradi mangertos kaliyan tanggungjawabipun tiyang jaler menawi badhe ngrengkuh kenya dados sisihanipun. Pramila Wiradi sakmenika sampun wantun mangun bale wisma amargi sampun cepeng damel. Perkawis menika dadosaken dorongan *ego* wonten ing dhiri Wiradi dadosaken Wiradi gadhah watak mandiri.

g. *Baik Hati*

Baik hati inggih menika tingkah laku ingkang sae tumrap tiyang sanes (KBBI edisi 3, 2002: 90). sikap *baik hati* Wiradi ketinggal rikala wonten kenya ingkang saweg nandhang wadi banjur Wiradi kepengin ngancani kenya ingkang saweg betahaken kanca. Kalebet wonten ing kutipan ngandhap menika.

“Dhik, kula boten ngertos prekarane sampeyan. Kula boten ajeng tumut cawe-cawe. Ning kula kepengin ngancani sampeyan sakniki. Jare sampeyan wau butuh kanca, kanca ngomong. Nggih kula niki. Kula sanes tepangan sampeyan, sanes keluarga sampeyan. Kula kuwatos...!” (KS, 174: 53)

Dorongan *ego* dadosaken Wiradi gadhah sikap *baik hati*. Rikala Wiradi saweg jalan-jalan, piyambakipun pirsa wonten kenya ingkang saweg lenggahan wonten ing pinggir lepen. Banjur Wiradi nyedhaki kenya menika. Ewadene boten ngertos perkawis ingkang saweg dipunalami dening kenya menika. Wiradi ugi boten badhe cawe-cawe kaliyan perkawis ingkang saweg dipunalami kenya menika banjur Wiradi gadhah pepenginan kangge ngancani kenya menika. Kenya menika matur menawi saweg betahaken kanca ingkang sanes tepangannipun, sanes keluwaranipun kenya menika.

1.3. *Super Ego*

a. Boten tega

Boten tega menika watak welas asih tumrap tiyang sanes (KBBI edisi 3, 2002: 1154). Kadosta Wiradi ingkang boten tega rikala pirska kahanannipun bu Wiradad lan wedi bu Wiradad salah tanpa kaliyan ngendikanipun Wiradi. Pranyatan menika ketingal wonten ing kutipan ing ngandhap.

Weruh gelagate ibune sajak sumeh, sajak wis lali karo ndleminge ngenani Wiranta, Wiradi arep matur yen saiki adhine kuwi awake isih adhem-panas lan ngathang-athang ana Bekonang, kaya sing dimangerteni saka Pak Lodhang, nanging Wiradi kelingan kedadean mau awan kabar bab Wirastuti sing pranyata malah nyuleg atine ibune, mula banjur ora tega matur ngono marang ibune, kuwatir yen salah tanpa maneh. (KS, 69: 25)

Pirska kahanannipun ibu ingkang sumeh, sampun kesupen kaliyan kahanan Wiranta ingkang boten sowan ibu. Wiradi gadhah pepenginan matur kaliyan ibunipun bilih Wiranta menika ketaton lan kahanannipun saweg adhem panas wonten ing Bekonang. Nanging Wiradi kengetan wau rikala bu Wiradad mireng warta bab Wirastuti ingkang damel manahipun ibu sakit. *Super ego* ingkang dadosaken Wiradi mendhet keputusan boten sios matur kaliyan ibu amargi boten tega utawi kuwatir lan wedi bu Wiradad salah tanpa malih.

Sikap boten tega Wiradi ugi ketingal marang kenya ingkang saweg nandhang wadi inggih menika Manik. Wiradi mangertos kenya menika saweg kalap manahipun ketingal saking praupanipun Manik ingkang namung saged nangis. Kadosta kutipan ing ngandhap menika.

Pikirane Wiradi ora uwal saka ngetutake solah tingkahe kenya klambi abang mau. Kenya sulistya iku mesthi lagi berjuwang nemtokake pilihan nasib. Dheweke kepengin berjuwang ijen, dadi ora gelem digridhuhi liyan. Nanging pantoge perjuwangan mau mung bisa nangis. Tangis iku ateges pasrah. Mula bareng kenya mau nangis ngguguk, Wiradi krasa yen saiki kenya iku butuh pitulungan. Wiradi menyat nyedhaki kenya mau. (KS, 170: 50)

Wiradi terus mawon nderekaken solah bawanipun kenya klambi abang wau. Wiradi pirsane kenya menika tiyang ingkang sulistya ingkang saweg berjuwang nemtokaken nasib nanging piyambakipun namung saged nangis ingkang mratandhani kenya menika pasrah. Barang kenya menika nangis sansaya ngguguk dadosaken Wiradi gadhah raos boten tega pirsane kedadosan wau. Kedadosan kenya menika mratandhani bilih kenya menika bethaken pitulungan. Dorongan *superego* ingkang tuwuh raos boten tega menika banjur dadosaken Wiradi mendhet keputusan kangge nyedhaki kenya ingkang saweg nangis menika.

b. Boten sabar

Boten sabar menika boten tahan rikala ngadhepi perkawis. Tiyang ingkang gadhah watak boten sabar menika biasanipun gampil *putus asa*, gampil duka, lan gampil nglokro. Watak boten sabaran Wiradi menika tuwuh rikala Wiradimireng bilih bapak-ibunipun sampun kondur saking pangungsan lan miring kahanannipun ibu ingkang gerah maras. Kutipan ingkang nandhakaken watak boten sabar saking Wiradi wonten ing ngandhap menika.

Wiradi durung legane atine. Saploke krungu kabar saka kutha bab kondure wong tuwane saka pangungsan lan ibune nandhang gerah maras, dheweke tansah tomtomen kepengin ketemu ibune wae. Bareng ngreti yen adhine mantep ora gelem marak ibune, dheweke banjur marani Kusnarna, kanca sing wingenane sedina

bisa mlebu dhedhelikan menyang kutha lan saiki nggawa kabar keluarga-keluarga lan kaanan kutha wektu iki. (KS, 3: 6)

Wiradi dereng lega sasampunipun miring warta bab konduripun tiyang sepuhipun saking pengungsan lan warta ingkang ngandharaken bilih ibunipun nandhang gerah maras dadosaken Wiradi gadhah pepenginan kangge sowan ibunipun. Barang Wiradi ngertos adhinipun boten kersa sowan ibu amargi kahanan kitha ingkang dereng aman menika dadosaken wontenipun drongan *superego* saking dhiri Wiradi ingkang boten sabar satemah Wiradi sowan Kusnarna, kancanipun ingkang kala wingi saged mlebet kitha kanthi bekta warta babagan keluarga wonten kitha lan kahanan kitha sakmenika.

c. Pangerten

Pangerten menika sikap cepet tanggap utawi mangertos kaliyan kedadosan ingkang wonten ing sakiwa tengennipun lan nglampahaken perkawis ingkang kedah dipunlampahaken. Wiradi ingkang estunipun badhe duka marang Manik amargi kekancingan lawang banjur tuwuh watak pangerten saking dhiri Wiradi amargi Wiradi kengetan kaliyan kahanannipun Manik ingkang boten saged dipunkasari. Pranyatan menika ketinggal wonten ing kutipan ing ngandhap.

Tekan ngomah dheweke kekancingan lawang. Kepeksa dhodhog-dhodhog. Atine saya anyel. Nesune kudu muntab wae. Nalika Manik mbukak lawang, dheweke arep kumecap kasar, nanging ora sida. Manik ora kena dikasari, mengkono dhawuhe dhokter. (KS, 236: 69)

Nalika dugi dalem, Wiradi kekancingan lawang, banjur dhodhog-dhodhog. Manahipun Wiradi sansaya anyel lan dadosaken nepsunipun muntab. Nalika Manik bikak kori, Wiradi badhe matur kasar nanging tuwuh dorongan

superego saking dhiri Wiradi supados mangertos lan pangerten kaliyan kahanannipun Manik satemah Wiradi boten sios duka amargi Manik menika boten pikantuk dipunkasari dening sinten kemawon.

d. Sopan

Sopan menika kalebet kapribaden ingkang sae kanthi raos kurmat dhateng tiyang sanes kadosta sopan nalika ngendikan lan tumindak. Sikap sopan Wiradi dipuntunjukaken nalika Wiradi nembe kondur saking Sragen banjur piyambakipun ngekep jengkunipun ibu. Perkawis menika ketingal saking kutipan menika.

Wiradi ngekep dhengkule ibune. Saiki ibune ora nginggati kaya rong taun kepungkur nalika Wiradi teka bengi-bengi dieterake Narna. Saiki ibune ngelus-elus rambute anak pembarep kang lagi teka saka paran. (KS, III: 34)

Dorongan *super ego* dadosaken Wiradi gadhah sikap sopan kanthi ngekep jengkunipun ibu nalika nembe dugi saking Sragen. Sakmenika sikapipun ibu boten kados kalih taun kepungkur nalika Wiradi sowan ibu dipunteraken dening kancanipun, Kusnarna. Sakmenika ibunipun kersa ngelus-elus rikmanipun Wiradi ingkang nembe dugi saking paran.

e. Duka

Tiyang ingkang gampil duka menika biasanipun boten saged *mengendalikan* dhiri kanthi leres. Kadosdene Wiradi nalika duka marang ibunipun amargi pangandikan menapa kemawon samangke mesthi marang bab pedamelan. Watak duka Wiradi marang Bu Wiradad wonten ing kutipan menika.

Wiradi ndhingkluk meneng wae. Kasenengan sak awan mau kandheg dadi anyel. Anyel, ibune mesthi ngono kuwi. Ngendikan apik-apik menggoke mesthi menyang gawean. Tatu atine Wiradi. Nanging priye maneh, kemrusuka dikaya ngapa suwara atine wong nyatane ya kaya ngono. Dheweke ora bisa mbantah ngendikane ibune. Apa maneh dheweke wis digladhi ngajeni bapa-ibune wiwit cilik. Dheweke uga anyel marang awake dhewe, olehe apes, ora enggal oleh gawean. Yen dituruti pikiran ngono mau, dheweke terus nyalahake jawatan-jawatan lan kantor pemerintah anggone padha anggak ora gelem nampa Wiradi. (KS, 89: 26)

Wiradi mendel mawon nalika kasenengan siyang wau kandheg dados anyel amargi ngendikanipun ibu. Kedadosan menika nuwuhaken dukanipun Wiradi marang ibu amargi dorngan *super ego*. Wiradi duka marang ibu nalika menapa kemawon ingkang dipunngendikakaken ibunipun ingkang wau menika sae tetp tumuju marang pedamelan. Menika dadosaken tatu manahipun Wiradi, nanging estunipun pnci leres ngendikanipun ibu. Wiradi ugi sampun dipungladi wiwit alit supados ngajeni bapak-ibunipun. Wiradi ugi anyel marang piyambakipun amargi dereng pikantuk pedamelan. Menawi dipuneling-eling mekaten banjur Wiradi nyalahaken para jawatan ingkang boten kersa nampi Wiradi makarya wonten kantoripun.

f. Baik Hati

Baik hati inggih menika tingkah laku ingkang sae tumrap tiyang sanes (KBBI edisi 3, 2002: 90). Baik hati Wiradi tumrap Manik, kenya ingkang nandhang wadi menika ketinggal rikala Wiradi nyobi ngarih-arih Manik ingkang sampun boten semangat kangge nggayuh gesang sangajengipun. Menika ketinggal saking kutipan ing ngandhap.

“Ora! Ora! Isih akeh uwong sing kepengin weruh sulistiyamu, akeh uwong sing bakal kasmaran mambu gandamu. Ora, Jeng Manik, kowe isih tetep dadi wewangining jagad uga. Kwe isih aji. Ajine dhiri ora mung diukur nganggo cara rena siji kaya sing kokpikir kuwi. Ora. Wong ing donya isih akeh sing sulap lan ngukur ajine uwong nganggo ukuran kasugihan, ukuran pangkat, ukuran kapinteran, ukuran bagus lan ayu. Aku ngukur ajine uwong sarana kabecikan, niat gawe becik, niat berbedi...”
(KS, 214: 60)

Wiradi ngarih-arit Manik kanthi tetembungan ingkang nresepaken manah. Wiradi matur bilih taksih kathah tiyang ingkang kepengin pirsu sulistyanipun Manik, taksih kathah tiyang ingkang kasmaran kaliyan gandanipun Manik. Manik menika taksih tetep dados wewangining jagad, taksih aji amargi ajining manungsa menika bten namung dipunukur kanthi car arena setunggal nanging wonten ing donya menika taksih kathah tiyang ingkang ngukur ajining manungsa menika ngginakaken ukuran bandha, pangkat, kapinteran, bagus, lan ayu. Wiradi ugi ngukur ajining tiyang miturut kabecikanipun, niat ingkang sae, berbedi. Kanthi dorongan *superego* saking dhiri Wiradi dadosaken piyambakipun gadhah watak *baik hati* kanthi cara ngarih-arit kenya ingkang betahaken dukungan.

2. Deskripsi Konflik Psikis Paraga Utama

Konflik menika wujud interaksi antawisipun tiyang kanthi nglampahaken perkawis ingkang beda ingkang saged nuwuhaken *ketegangan emosional*. Wonten ing *trilogi novel Kelangan Satang*, paraga Wiradi minangka paraga utama ingkang ngalami maneka werni konflikpsikis utawi batos. Wujud konflik psikis ingkang dipunlampahaken dening Wiradi inggih menika kanepson, was sumelang, bingung, ajrih, *penyessalan*, *pertentangan batin*, *kepuasan batin*, kuciwa,

kekaguman, keterpaksaan, isin, lan emosi. Ing ngandhap menika asiling panaliten wujud konflik psikis paraga utama Wiradi wonten ing triloginovel Kelangan Satang anggitanipun Suparto Brata.

2.1. *Id*

a. Ajrih

Ajrih inggih menika raos gila marang satunggaling perkawis ingkang ngrasuk wonten ing batosipun tiyang. Raos gila wau saged ndrawasi marang tiyanggipun. Wiradi kraos ajrih nalika Sukardiman, kancanipun matur bilih nate miring cariyos bab memedi ing ngandhap wit sawo ing ngajeng dalem Widuran. Raos ajrih Wiradi dipungambaraken saking kutipan menika.

Karepe Wiradi ngelikake supaya Sukardiman aja ngomong seru-seru. Nanging bareng ngreti sing dikarepake Sukardiman wulu kalonge ya njegrig. Wiradi pancen ya tau krungu critane bab wedon ngisor wit sawone kuwi, mulane nganti gedhe dheweke ora tau wani liwat cedhak kono ijen bengi-bengi. Dene saiki bareng wis kebacut liwat lagi kelingan, githoke terus mengkirig. Lakune banjur setengah mlayu digandoli Sukardiman sing wis ngoplok. (*KS, 17: 5*)

Dorongan *id* dadosaken Wiradi gadhah raos ajrih nalika kelingan cariyos memedi ing ngandhap wit sawo nanging *ego* ingkang dadosaken Wiradi tetep ngliwati wit sawo menika kanthi raos ajrih lan wulu kalongipun ingkang njegrig. Mila wiwit alit dumugi sakmenika Wiradi boten nate wantun liwat piyambakan nalika ndalu. Ananging sakmenika sampun kebacut liwat mriku banjur lampahipun radi mlayu dipungandoli dening Sukardiman.

Wiradi ugi ngraosaken ajrih rikala wonten ing dalem Widuran, Elok nitipaken serat kangge Wiranta lumantar Pak Lodhang ingkang paring warta

kahanan dalem Widuran lan Wiradi ingkang wonten ing Widuran. Anggenipun nitip serat menika Wiradi boten ngertos. Nalika ngertos Elok nitipaken serat, Pak Lodhang sampun kondur menyang dhusun malih. Ewadene saben tiyang ingkang mlebet medal kitha menika dipungledhah dening Landa. Banjur Wiradi ngaken Elok ngoyak Pak Lodhang nanging boten kepanggih. Kados dene kutipan ing ngandhap menika.

“Mboten kepanggih, Mas Wi.”

“Cilaka mencit!” Wiradi gumremeng dhewe.

Wis genah saiki! Kari ngenteni dicekel cek-gemek wae. Wiradi wis ora bisa obah apa-apa maneh..... (KS, 63: 35)

Sasampunipun Elok ngoyak Pak Lodhang nanging boten kepanggih banjur Elok wangsul kanthi matur marang Wiradi bilih Pak Lodhang boten kepanggih. Dorongan *id* wonten ing dhiri Wiradi nuwuhaken raos ajrih kanthi tembung “**Cilaka mencit!**” nanging dorongan *ego* ingkang dadosaken Wiradi pasrah kaliyan kedadosan menika. Wiradi sampun boten saged owah-owah malih, kantung nengga dipuncepeng Landa.

b. *Penyesalan*

Penyesalan menika raos getun marang satunggaling perkawis ingkang dipunlampahi (KBBI edisi 3, 2002: 1054). Nyesel ingkang tuwuh wonten dhiri Wiradi menika amargi rikala sampun nemahi bebaya nembe kawetu pamikiran bilih bapak-ibunipun boten wonten ing dalem. Pranyatan menika saged dipunpirsani wonten ing kutipan menika.

Nalar sing kaya ngono mau ndilalah kok ya kecandhak saiki, bareng dheweke wis rekasa nyabrang bebaya udan pelor, bareng adhike wis nandhang ketaton, bareng kelingan yen ing ngisor wit sawo ana memedine. Upama kang mengkono mau kagraita

mau esuk, mbokmenawa ora kaya ngene lelakone wengi iki. La upama suwung, gek mengko omah kuwi mung isi memedi thok? Wah, priye, ya?! (KS, 17: 6)

Id wonten dhiri Wiradi ingkang awujud penyesalan menika kagraita barang piyambakipun sampun nemahi rekaos, bebaya, udan pelor, lan nalika Wiranta adhinipun sampun ketaton lan kraos ajrih kengetan memedi ingkang wonten ing wit sawo ngajeng dalem Widuran. Upami ingkang mekaten menika kagrita wau enjang, mbok menawi kedadosanipun boten kados mekaten. Nanging *ego* ingkang damel Wiradi bingung kedah kados pundi. Bingung kaliyan menapa ingkang kedah dipunlampahaken menawi kedadosanipun sampun mekaten. Tuwuh raos bingung lan bimbang upami bapak-ibunipun boten wonten ing dalem lan namung isi memedi kemawon.

Penyesalan Wiradi ketinggal ugi nalika piyambakipun sampun kintun layang talak marang Elok. Wiradi sansaya boten karuwan manahipun. Pranyatan menika wonten ing kutipan ing ngandhap.

Nanging bareng layang wis klakon mlebu pos, jebul atine saya ora karuwan. Gagasan kumrungsung nggladrah ngambra-ambra. Dheweke rumangsa dosa gawe pitenah kaya mengkono. Dheweke eling Elok kuwi wong saapik-apike wong wadon. Ngono kok Wiradi mentala duwe pokal megat bojone iku. Gek apa dosane Elok? (KS, 235: 74)

Manahipun Wiradi sansaya boten karuwan sasampunipun layang talak dipunkintun marang Elok. Gagasanipun ngambra-ambra. Wiradi kraos dosa sampun damel pitenah marang Elok lan Wiranta. Wiradi nembe kengetan bilih Elok sejatosipun wanita ingkang sae. Nanging Wiradi kok ngantos gadhah pikiran

kangge megat garwanipun. *Id* nuwuhaken raos nyesel amargi Wiradi sampun kintun layang talak marang Elok ingkang dadosaken wontenipun perkawis enggal.

c. *Pertentangan Batin*

Pertentangan batin menika raos nggrundhel wonten ing manah ingkang dadosaken tiyang kasebut bingung antawisipun kalih pilihan. Wiradi ngraosaken *pertentangan batin* rikala ibunipun nutuh Wiradi ingkang ngicalaken adhinipun, Wirastuti. Sikap *pertentangan batin* Wiradi ketingal wonten ing kutipan menika.

Wiradi welas weruh ibune kaya mengkono, nanging uga kelara-lara dene ibune isih nggagas yen ilange Wirastuti kuwi Wiradi sing tanggung jawab. Wiradi sing marahi. Pancen kerep ibune kurang pitaya lan salah nudhing marang dheweke ngono kuwi. Nanging saiki iki ditutuh kaya mengkono kuwi luwih dening gedhe nggawe karanta-rantane atine Wiradi. (KS, 52: 31)

Ego dadosaken Wiradi gadhah raos welas pirsu kahanan ibunipun ingkang saweg gerah, nanging *id* ing dhiri Wiradi dadosaken raos kelara-lara nalika ibunipun taksih nggagas bilih icalipun Wirastuti menika Wiradi ingkang kedah tanggeljawab. Wiradi ingkang dadosaken Wirastuti ical. Bu Wiradad panci kirang pitaya lan asring lepat anggenipun nudhing Wiradi mekaten. Ananging sakmenika Wiradi sansaya karanta-ranta manhipun terus kemawon dipuntutuh mekaten dening ibunipun.

d. *Kepuasan Batin*

Kepuasan batin inggih menika raos plong awit kekudangannipun sampun kasembadan. Wiradi kraos puas batinipun rikala kekudanganipun Wiradi dipunsembadani dening bu Wiradad. Perkawis menika kados wonten ing kutipan.

“Anu kemawon, Bu. Kajengipun tilem wonten bilik ageng, kamar panjenengan.”

“La yen ngono dhipane adhimu Wirastuti kae resikana.” (KS, 87: 45)

Id dadosaken raos puas amargi kekudanganipun Wiradi dipunsembadani dening ibunipun. Wiradi gadhah pamanggih bilih Elok ingkang badhe sare wonten dalem Widuran menika samangke sarenipun wonten ing bilik ageng, kamaripun bu Wiradad. Banjur bu Wiradad nyarujuki pamanggih Wiradi kanthi ngendika menawi Elok badhe sare kamar ageng, dhipanipun Wirastuti dipunresiki.

e. Kuciwa

Kuciwa menika raos sedhih awit kekudangannipun boten kasembadan (KBBI edisi 3, 2002: 522). Sikap kuciwa Wiradi dipuntunjukaken nalika bapakipun badhe tindak kantor sarwa ngagem rasukan ingkang sae. Agem-agemanipun bapak ketingal boten ngajeni tiyang anem ingkang saweg sami berjuwang kangge nagara. Raos kuciwa Wiradi marang bapakipun wonten ing kutipan menika.

Wiradi gumun. Bapake kok katon semangat banget. Saiki wis ngagem sepatu lan kaos kaki barang. Dhek jaman Republik yen tindak kantor trima ngagem sepatu srandhal. Saiki rasukane sarwa anyar lan resik. Wiradi mangkel marang polahe wong tuwa-tuwa. Olehe padha ora ngajeni marang wong enom sing berjuwang kanggo Republik! (KS, 31: 19)

Wiradi gumun kaliyan sikapipun Bapak ingkang ketingal semangat badhe makarya. Agem-agemanipun bapak sarwa sae, ngginakaken sepatu. Dene kala jaman Republik menawi tindak kantor trima ngagem sendhal. Sakmenika rasukanipun sarwa enggal lan resik. Wiradi kraos kuciwa kaliyan polahipun tiyang

sepuh ingkang boten ngajeni marang tiyang enem ingkang saweg berjuwang, *id* dadosaken raos mangkel wonten ing dhiri Wiradi.

f. Kanepson

Kanepson inggih menika raos duka, bimbang (KBBI edisi 3, 2002: 715).

Kanepson Wiradi marang bapakipun tuwuh nalika Pak Wiradad dhahar roti.

Dukanipun Wiradi ketingal wonten ing kutipan menika.

Wiradi anyel banget atine. Kebacut ora bisa mendha. “Pak, tiyang Jawi, tiyang Indonesia ingkang nedha roti menika namung mata-mata mengsah!” Wiradi setengah njerit muni mengkono mau. (*KS*, 45: 26)

Id dadosaken tuwuh raos duka ing dhiri Wiradi amargi Pak Wiradad dhahar roti. Miturut Wiradi tiyang Jawi, tiyang Indonesia ingkang dhahar roti menika namung mata-mata Landa. Anggenipun ngendika mekaten, Wiradi radi njerit ingkang nuduhaken bilih Wiradi duka. Dukanipun Wiradi ugi tuwuh marang adhinipun, Wiranta. Wiradi gadhah pamikiran bilih Wiranta ingkang ngrebat Elok saking Wiradi. Pranyatan menika wonten ing kutipan.

Nanging Wiradi wis kebacut muring atine, nepsune muntap. “Dhik Ranta! Kowe ki saiki kurangajarmu kok saya ndadra!” (*KS*, 137: 61)

Wiradi sampun kebacut muring manahipun amargi ngertos Wiranta ingkang sampun ngrebat Elok, tiyang ingkang dipuntresnani dening Wiradi. *Id* ing dhiri Wiradi ingkang dadosaken Wiradi duka marang Wiranta kanthi matur bilih Wiranta sampun ‘kurangajaripun sansaya ndadra’.

g. *Emosi*

Emosi menika raos boten remen kaliyan tiyang sanes ingkang saged nuwuhaken kanepson. Ingkang dadosaken Wiradi *emosi* wonten ing *trilogy novel Kelangan Satang* amargi Wiranta sampun ngrebat Elok, tiyang ingkang samangke dados sisihanipun Wiradi. Emosinipun Wiradi ketingal wonten ing kutipan ing ngandhap.

Wiradi menyat. Sanajan sing dicritakake Elok iku nresep atine Wiradi sarana ngrembes alon-alon, nanging kari-karine dheweke ya kaget banget. Kaget dene kok adhine dhewe sing dadi tandhingane ngrebut kasmaraning kenya kang dadi congcongan atine!
“Hmm. Dhik Ranta! Dadi Dhik Ranta, ta, wonge!” (KS, 135: 58)

Id saking dhiri Wiradi dadosaken raos *emosi* marang Wiranta ingkang dipuntuduhaken kanthi kutipan *“Hmm. Dhik Ranta! Dadi Dhik Ranta, ta, wonge!”*. Saking kutipan menika nedahaken bilih Wiradi gadhah raos *emosi* marang Wiranta ingkang sampun ngrebat kasmaraning kenya menika. Wiradi kaget dene kok Wiranta, adhinipun piyambak ingkang dados tandhinganipun.

2.2. *Ego*

a. Was sumelang

Was sumelang menika raos boten nyaman amargi wedi, kuwatir kaliyan menapa ingkang wonten (KBBI edisi 3, 2002: 204). Wiradi sumelang kaliyan Bapakipun babagan tetedhan roti ingkang saged ngracuni kamardikaning nagara menika. Raos sumelang Wiradi dipunandharaken saking kutipan ing ngandhap menika.

“Mesthi kemawon, Pak. Margi ingkang badhe nemtokaken zaman menika rak lare-lare enem. Dados pantes yen para neman nemtokaken tetedhan ingkang bakal kaulu bangsanipun. Tiyang enem-enem kuwatos kemawon margi tetedhan roti ingkang eca menika bakal ngracuni gagasan bab kamardikaning Negara...” (KS, 44: 25)

Wired sumelang kaliyan tetedhan roti ingkang dipundhahar bapakipun. Miturut Wiradi, jaman menika saweg dipuntemtokaken dening lare anem dados pantes kemawon menawi lare-lare anem menika ugi nemtokaken tetedhan ingkang samangke dpundhahar dening bangsanipun. Tiyang enem menika kuwatos menawi kanthi dhahar roti ingkang eca menika saged ngracuni gagasan kamardikaning nagara. Satemah *ego* dadosaken Wiradi mendhet keputusan kangge bten nedha roti ingkang saweg dipundhahar bapakipun.

Sumelangipun Wiradi boten namung marang bapakipun baba tetedhan roti ananging ugi marang adhinipun, Wiranta ingkang dereng kondur dene sampun ndalu. Sumelangipun Wiradi marang Wiranta ketingal wonten ing kutipan menika.

Atine Wiradi wiwit sumelang. Apa adhine kena kacilakan? Dhek isih padha kumpul sekolah jaman *Dai Tōo-A* (zaman Jepang) biyen adhine kuwi dudu bocah sing dhemen ngluyur. Klebu bocah sing sregep, taberi lan gathekan. Apa kalakuan dhasar kang mangkono kuwi bisa owah marga zaman? Utawa marga cacating badan? (KS, 116: 50)

Wiradi wiwit sumelang marang Wiranta. Jaman taksih sekolah riyin, Wiranta menika lare ingkang boten remen kluyuran. Ananging Wiranta kalebet tiyang ingkang sregep, taberi lan gathekan. Satemah *ego* ing dhiri Wiradi dadosaken Wiradi gadhah pemikiran boten sae marang Wiranta. Wiradi mikir

sikapipun Wiranta sampun owah amargi jaman utawi amargi badanipun Wiranta ingkang cacat.

b. Bingung

Bingung menika raos bingung, gugup, boten ngertos arah tumrap perkawis ingkang saweg dipunlampahi. Wonten ing *trilogy novel Kelangan Satang* menika wonten kedadosan ingkang nuwuhaken raos bingung tumrap Wiradi amargi wonten kalih pilihan ingkang dadosaken raos boten sakeca. Kutipan ingkang nandhakaken raos bingung tumrap Wiradi wonten ing ngandhap menika.

Wiradi njegreg ketutupan lawang ana njero kamar. Gatot amblas lunga. Wiradi bingung. Arep menyang ngendi? Arep ngancani Gatot wong mitrane kuwi lagek peteng pikire. Arep kari ana njerone kamar dheweke wis ora ngreti maneh perlune. Ora ngreti maneh patrape. Dheweke isih rumangsa liya banget – liya karo kamar uwi, liya karo wong-wong kono! O, ya talah timen, dadi seksi wae seksi lelakon sedhih kang ora kena ora dheweke mesthi katut kagubel-gubel. Awak yen lagi apes! (KS, 212: 70)

Wiradi mendel wonten ing wingking lawang wonten lebet kamar. Gatot, kancanipun setunggal kamar kesah. *Id* dadosaken Wiradi kepengin nderek medal Gatot saing kamaripun Manik, ananging *ego* ing dhiri Wiradi ingkang nuwuhaken raos bingung badhe menyang pundi. Wiradi bingung antawisipun badhe ngancani Gatot ananging mitranipun saweg peteng pikiranipun. Dene badhe tetep wonten lebet kamar, nanging Wiradi sampun boten wonten prelunipun. Wiradi rumaos liya sanget kaliyan kamaripun, liya kaliyan tiyang-tiyangipun. Wiradi ugi rumaos saweg apes amargi dados seksi ananging seksi lelakon ingkang sedhih ingkang

kersa boten kersa piyambakipun bakal katut kagubel-gubel kaliyan perkawis menika.

c. *Pertentangan Batin*

Pertentangan batin menika raos nggrundhel wonten ing manah ingkang dadosaken tiyang kasebut. Wiradi ngalami *pertentangan batin* amargi sejatosipun Wiradi kepengin matur kaliyan ibunipun bab boten adilipun ibu marang Wiradi lan Wiranta. *Pertentangan batin* Wiradi dipungambaraken saking kutipan menika.

Wiradi sok-sok kepengin ngelehake ibune kang ora adil kuwi.
Saiki putrane sing ditresnani ora nyambutgawe. Wiranta
pincang. Apa bisa wong kaya ngono ditampa nyambut gawe?
(KS, 113: 49)

Ego ing dhiri Wiradi nedahaken bilih Wiradi menika bingung kados wonten ing kutipan “**Wiradi sok-sok kepengin ngelehake ibune kang ora adil kuwi..**”, *id* kepengin ngelehaken ibu amargi boten adil marang Wiradi lan Wiranta. Nanging *ego* ingkang dadosaken Wiradi boten sios ngelehaken amargi Wiradi taksih ngormati ibunipun.

d. *Penyesalan*

Penyesalan menika raos getun marang satunggaling perkawis ingkang dipunlampahi (KBBI edisi 3, 2002: 1054). Wiradi rumaos getun nalika para keluarga sampun sami buktekaken katresnanipun marang Wiradi ananging Wiradi ngira bapakipun menika mata-mata Landa. Raos getun saking Wiradi dipuntunjukaken wonten ing kutipan menika.

Ing ndhuwur wuwung Wiradi nggagas-nggagas. Iki mau kabeh
wis padha mbuktekake yen wong ing omahe tresna marang
dheweke, lan ora nyenengi tentara mungsuh tumindak sakarepe

dhewe. Dheweke rumangsa dosa ngarani bapake dadi mata-mata mungsuh. (*KS*, 50: 28)

Ing nginggil wuwungan Wiradi mikir-mikir, wau para keluarga sampun sami buktekaken katresnanipun marang Wiradi lan boten remen kaliyan tentara Landa ingkang tumindak sakarepe piyambak. *Id* damel Wiradi asikap sae marang sedaya, *ego* ingkang tuwuh ing dhiri Wiradi kraos getun amargi sampun ngira bapakipun piyambak menika mata-mata mungsuh lan dadosaken Wiradi rumaos dosa.

e. *Kekaguman*

Kekaguman menika raos kesengsem tumrap tiyang sanes amargi kapribaden utawi *wujud fisik*ipun. Wiradi *kagum* kaliyan kenya ingkang manggen ing dalemipun. Kenya menika namanipun Elok. Raos *kagum* Wiradi marang Elok ketingal saking kutipan ing ngandhap.

Krungu suwarane Elok pikirane nyleweng liya, “Cah kuwi ora ayu. Nanging gedhe lelabuhanane, ngreti migunakake kawanitane. Bocah apik kuwi,” Wiradi ketok-ketoken dhek mau esuk, Elok nimba, dhadhane sentik-sentik tanpa rumangsa dosa yen tingkahe kuwi natah atine liyan. “Hm, jenenge Elok!” (*KS*, 50: 29)

Ego ingkang tuwuh ing dhiri Wiradi dadosaken Wiradi *kagum* kaliyan Elok kanthi mireng swantenipun Elok pikiranipun Wiradi nyleweng. Miturut Wiradi, Elok menika boten ayu ananging lelabbuhipun ageng lan ngertos anggenipun ngginakaken kewanitaan. Elok lare ingkang sae. Wiwit enjang Wiradi terus kemawon kengetan Elok nalika nimba, dhadhanipun Elok ingkang sentik-sentik sampun natah manahipun Wiradi. Kenya menika namanipun Elok.

Raos kagum Wiradi boten namung marang Elok, ananging uga marang kenya ingkang ngginakaken rasukan abrit ingkang nitih becak nalika Wiradi saweg jalan-jalan nonton kitha Surabaya. Raos kagum Wiradi marang kenya klambi abang menika wonten ing kutipan ing ngandhap.

Kenya klambi abang sumringah iku wong sing numpak becak ana dalan jembar mau nalikane padhange srengenge isih gemilang. Saiki srengenge wis sumurup, nanging candhikayu mudal mencorong madhang jagad, alam dadi abyor sarwa kuning. Pakulitane kenya klambi abang sing dhasare wis resik kuning iku, saiki saya katon gumrining. Lambene tipis, pipine alus, rambute ireng ketel dikethok cendhak modhel anyar. Wiradi sumlengeren nonton kaelokane kenya kang merak ati iku. (*KS, 165: 65*)

Kenya klambi abang ingkang sumringah menika tiyang ingkang nitih becak nalika srengenge taksih padhang. Nanging sakmenika srengenge sampun sumurup, candhikayunipun kenya menika taksih mencorong madhang jagad. Pakulitanipun ingkang resik kuning menika sansaya ketingal gumrining. Lambenipun tipis, pipinipun alus lan rikmanipun ingkang cemeng kethel dipunkethok cendhak. *Ego* ing dhiri Wiradi nuwuhaken raos *kagum* nalika pirs kaelokanipun kenya ingkang merak manahipun Wiradi.

f. *Keterpaksaan*

Wiradi wis ngancik undhakan. Karepe ngono arep terus wae mlebu kamar. Nanging Gatot ngadeg, ngadhang lakune, lan meksa-meksa dheweke dikon kenalan karo dhayohe. Sakjane Wiradi rada wegah yen dikon tepungan karo wong sugih-sugih sing duwe sekuter barang ngono kuwi. Nanging kanggo nggrapyaki karepe kancane nunggal kamar, Wiradi iya banjur melu njagongi dhayohe Gatot. (*KS, 190: 66*)

Wiradi sampun ngancik undhakan. Kajengipun badhe bablas mlebet kamar. Ananging Gatot, kancanipun setunggal kamar ngadeg ngadhang lakunipun

Wiradi lan meksa-meksa Wiradi supados kenalan kaliyan dhayohipun Gatot. *Ego* ing dhiri Wiradi nuwuhaken raos boten kersa utawi wegah menawi tepungan kaliyan tiyang sugih ingkang gadhah sekuter. Ananging *super ego* dadosaken Wiradi nderek lenggahan kaliyan dhayohipun Gatot satemah kangge nggrapyaki kanca nunggal kamar kaliyan Wiradi.

g. Ajrih

Ajrih inggih menika raos gila marang satunggaling perkawis ingkang ngrasuk wonten ing batosipun tiyang. Raos gila wau saged ndrawasi marang tiyanggipun. Wiradi sansaya ajrih nalika wonten dalem Widuran. Wiradi kepengin srengengenipun enggal lingsir supados enggal oncat saking Widuran. Pranyatan menika wonten ing kutipan.

Sajrone meneng pangudarasane Wiradi saya ribut ora karuwan. Dheweke kepengin srengengene enggal lingsir, enggal surup, lan yen wis ngono dheweke enggal bisa oncat saka ngomah kono. Nanging dheweke wedi yen sadurunge surup serdhadhu-serdhadhu Landa padha teka, kang ateges dheweke ilang kamardikane kang saiki iki. (KS, 67: 36)

Nalika mendel, Wiradi sansaya boten karuwan. Piyambakipun kepengin srengengenipun enggal lingsir ingkang ateges Wiradi saged oncat saking dalem Widuran. Ananging *ego* nuwuhaken raos jirih menawi saderengipun srengenge surup, serdhadhu Landa sampun sami dugi ing Widuran ingkang ateges kamardikanipun Wiradi ical.

h. Isin

Isin menika raos boten remen kaliyan tiyang sanes. Wiradi rumaos isin nalika dipunwaoni dening ibunipun ing sangajengipun Elok. Raos isin Wiradi dipungambaraken saking kutipan menika.

Wiradi adus. Ing batin isin. Isin kok kerinan. Nanging sing paling dianyeli ki ngendikane ibune olehe ngetok-etokake yen dheweke kesed. “*Jakane kerinan!*” ngendikane mau. Ah! Rak onya, ta, kuwi? La piye panengkepe Elok marang Wiradi krungu tembung mengkono kuwi? (KS, 94: 47)

Ego ingkang wonten ing dhiri Wiradi dadosaken Wiradi rumaos isin amargi kerinan. Ananging ingkang sipunanyeli menika ngendikanipun ibu ingkang ngandharaken bilih Wiradi menika tiyang ingkang kesed kanthi tembung “*Jakane kerinan!*” banjur Wiradi isin menawi Elok mireng tembung menika.

2.3. *Super Ego*

a. Bingung

Bingung menika raos bingung, gugup, boten ngertos arah tumrap perkawis ingkang saweg dipunlampahi. Sikap bingung Wiradi dipuntunjukaken nalika Wiradi rumaos tegel nilar adhinipun ingkang ketaton nalika badhe sowan ibunipun. Sikap bingungipun Wiradi wonten ing kutipan menika.

Atine Wiradi trataban kelingan kok tegel ninggalake adhine nandhang tatu kaya mengkono. Saiki dheweke kesusu wae arep weruh priye kedadeane adhine lanang kuwi. Nanging kepriye? Priye-priyea dheweke kudu sabar ngenteni wengi. (KS, 39: 22)

Manahipun Wiradi trataban nalika kengetan nilar adhinipun ingkang nandhang tatu nalika badhe sowan ibu. Sakmenika Wiradi kesusu kepengin pirsaa kahanannipun lan kedadosanipun Wiranta nalika ketaton. *Id* dadosaken Wiradi

bingung kedah kados pundi caranipun oncat saking dalem Widuran nanging *super ego* dadosaken Wiradi narima lan sabar ngentosi dalu. Raos bingung Wiradi ugi tuwuh nalika Wiradi dugi wonten ing dalemipun kenya klambi abang ingkang nate dipunbiyantu nalika nandhang wadi. Wiradi sansaya bingung nalika kancanipun, Gatot ngajak mlebet wonten ing dalem menika. Sikap bingungipun Wiradi wonten ing kutipan menika.

Wiradi njegreg. Arep jumangkah abot. Arep kumecap nulak diajak mlebu mokal. Nanging priye? Omah kuwi omahe kenya klambi abang sing ing bengi padhang rembulan diterake Wiradi mulih saka pinggire Kali Brantas! (KS, 201: 67)

Ego ing dhiri Wiradi nuwuhaken raos bingung badhe jumangkah mlebet dalem rumaos abot, badhe matur nulak nanging dipunajak mlebet dalem. *Super ego* ingkang boten kersa mlebet dalem amargi dalem menika cetha dalemipun kenya klambi abang ingkang nate dipunteraken kondur dening Wiradi saking pinggiripun Kali Brantas.

3. Penyebab Konflik Psikis Paraga Utama

Penyebab inggih menika satunggaling perkawis ingkang saged nuwuhaken konflik. Wonten ing *trilogy novel Kelangan Satang* menika wonten kathah sanget konflik ingkang antawisipun konflik menika wonten penyebab ingkang beda. Wiradi minangka paragatama Wonten ing *trilogy novel Kelangan Satang* kalebet paraga ingkang kompleks satemah nuwuhaken kathah perkawis utawi konflik. Penyebab konflik psikis ingkang dipunalami dening Wiradi menika werni-werni inggih menika ajrih kaliyan memedi, ajrih kaliyan tiyang ingkang mbikak kori, ajrih kaliyan serangan mungsuh, ajrih konangan Landa, Pak Lodhang boten kepanggih, ical kamardikannipun menawi dipuncepeng Landa,

dipunudani peluru dening Landa, menawi boten diupakara saged semaput, wadi dipunngendikakaken sengajengipun tiyang sanes, Ibu sarujuk kaliyan pepenginan wiradi, kekudangannipun kasembadan, Wiranta ngrebut manahipun Elok, dipunwaoni Elok, adikipun ketaton, tiyang sepuh ingkang boten ngormati tiyang enem, wonten tiyang sanes ingkang kasmaran marang Elok, pepenginan boten trep kaliyan kasunyatan, sikapipun ibu, boten kersa manut dhawuhipun bapak, welas pirsu kahanan ibu Wiradad ananging kelara menawi mangertos sikepipun sibu marang Wiradad, boten purun pisah kaliyan Elok, Ibu ngasoraken ajining arta ORI, Ibu boten adil marang Wiradi, wegah kepanggih kaliyan tiyang sugih nanging tetep dipunlampahaken, Wiradi nitih sepur unyel-unyelan supados saged tindak Sragen pados Elok, kahanannipun Manik, Ibu gerah maras lan kahanan kutha ingkang boten aman, mbok menawi kenging bebaya, kelangan pistol rikala wonten mungsuh, boten kepanggih adhikipun malih, kuwatir kahanannipun Wiranta, roti saged ngracuni kamardikan, cemas wonten mata-mata, layangipun dicepeng Landa, Wiranta sampun dalu dereng kondur, sumelang Wirastuti ical, kasoran tiyang sanes, tuwuh tresna antawisipun Elok lan Wiranta, ndadosaken bendrong, Elok setunggal dalem kaliyan Wiranta, dipunwaoni ala dening tangga teparo, Elok saged ngerem-erem dukanipun Wiradi, remen kaliyan kawanitaanipun Elok, dandanannipun Elok nengsemaken, kesengsem sikapipun Elok ingkang becik, bekti, gumati, sengsem kaliyan pawakanipun Elok, kesengsem Kenya klambi abang, kaelokanipun Kenya klambi abang, tiyang ingkang dhahar roti naming mata-mata, kalah kaliyan tiyang sanes anggenipun badhe nalenj janji kaliyan Elok, Wiranta ngrebut manahipun Elok, Manik boten

ngertos tata cara panampaning tamu, Manik boten saged ngregani garwanipun, boten dawa pikiripun, nilar adhikipun, Wiradi ngeteraken Wirastuti ing biro, ngira menawi Pak Naya lan bapakipun menika mata-mata mungsuh, Wiradi ingkang jalari kasedhihan, megat merga mitenah Elok, nyangka boten sae marang Elok lan Wiranta, sampun ndukani Manik, Wiradi mbalela, diken sowan sibu boten kersa, Ibu gerah maras lan kahanan kutha ingkang boten aman, ngraos kalap nanging sejatosipun boten, pengin mejahi Pak Naya ananging wedi dipunpejahi, wedi dipungropyok Landa, pengin mangertos kahanannipun adhikipun, gojag-gajeg maring sinten pepenginannipun dipunwedharaken, ketemu Kenya klambi abang, sikekipun Manik ingkang kaget pirsu Wiradi, bingung badhe tetep wonten kamar Manik menapa nderek kancanipun medal, lan Wiradi boten kersa kelangan Elok ananging boten kersa nyingkiraken Manik. Ing ngandhap menika asiling panaliten penyebab konflik psikis paragatama Wiradi wonten ing *triloginovel Kelangan Satang* anggitanipun Suparto Brata.

a. Ajrih

1) Wedi kaliyan memedi

Wedi kaliyan memedi menika satunggaling penyebab saking konflik psikis ingkang awujud ajrih. Penyebab menika dadosaken paraga Wiradi kebak ing raos ajrih. Wiradi ajrih nalika liwat wonten ing caket wit sawo ingkang cariyosipun wonten memedinipun. Mekaten kutipan ingkang dipunraosaken dening Wiradi.

Karepe Wiradi ngelikake supaya Sukardiman aja ngomong seru-seru. Nanging bareng ngreti sing dikarepake Sukardiman wulu kalonge ya njegrig. Wiradi pancen ya tau krungu critane bab

wedon ngisor wit sawone kuwi, mulane nganti gedhe dheweke ora tau wani liwat cedhak kono ijen bengi-bengi. Dene saiki bareng wis kebacut liwat lagi kelingan, githoke terus mengkirig. Lakune banjur setengah mlayu digandoli Sukardiman sing wis ngoplok. (KS, 17: 5)

Kajengipun wiradi menika supados Sukardiman boten matur seru-seru bab tiyang estri ing ngandhap wit sawo. Nanging barang mangertos kajengipun Sukardiman, wulu kalongipun Wiradi njegrig. Amargi nate mireng cariyosipun estri ngandhap wit sawo menika wiwit alit dumugi sakmenika piyambakipun dereng nate wantun liwat mriku piyambakan. Cariyos memedi menika ingkang nuwuhaken raos ajrih ing dhiri Wiradi. Sakmenika sampun kebacut liwat nalika kengetan cariyos menika banjur lampahipun radi mlayu dipungandholi Sukardiman.

2) Wedi kaliyan tiyang ingkang mbikak kori

Wedi kaliyan tiyang ingkang bikak kori menika nyebabaken paraga Wiradi ngalami konflik psikis ingkang awujud ajrih. Wiradi ajrih kaliyan tiyang ingkang mbikak kori dalemipun kanthi kaget gupuh. Perawis ingkang dipunraosaken Wiradi wonten ing kutipan.

Bareng lawang menga, Wiradi agahan methukake wong sing ngengani lawang nganggo tembung, “Pak, kula...eh, kul-kul..!??” Ora tutug ukarane. Kaget, njenggirat! Klokup-klakep, gupuh! (KS, 18: 7)

Wiradi ajrih nalika kori ingkang dipundhodhog menga lajeng Wiradi methukaken tiyang ingkang bikak kori kanthi tetembungan ingkang nedahaken kaget lan ajrih “**Pak, kula...eh, kul-kul..!??**”. Boten tutug anggenipun matur. Wiradi kaget, njenggirat kanthi klokup-klakep.

3) Wedi kaliyan serangan mungsuh

Konflik psikis ingkang awujud ajrih dipuntindakaken dening Wiradi dipunsebabaken amargi Wiradi ajrih kaliyan serangan mungsuh. Wiradi ajrih kaliyan serangan Landa nalika Landa saweg nglajengaken serangan-serangan. Kamangka menawi kecepeng Landa, pati totohanipun. Raos ajrih Wiradi wonten ing kutipan ngandhap menika.

Wiradi krenggosan ambegane, kringete dleweran. Atine giris, merga ngreti yen ora bakal kengguh nanggulangi kridhane mungsuhe, pasukan Landa. Kamangka tantangan iki pati totohane! Dheweke bingung. Luwih bingung maneh bareng kelingan ora nggawa gegaman apa-apa. Dheweke lali ana ngendi pustule mau. Digrayangi ngiwa-nengen ora ketemu. (KS, 25: 13)

Saking kutipan ing nginggil nedahaken bilih Wiradi ngraosaken ajrih kaliyan Landa ingkang saweg nglajengaken serangan wonten ing Widuran. Kanthi manah ingkang giris Wiradi nyobi madosi pistol ingkang ical. Pistol menika samangke badhe dipunginakaken kangge nanggulangi kridhanipun mungsuh amargi menawi dipuncepeng Landa pati totohanipun.

4) Wedi konangan Landa

Amargi konangan tentara Landa nuwuhaken konflik psiko ingkang awujud ajrih. Wiradi boten wantun nylimpekaken mungsuh kanthi mbobol barisan, boten kados nalika taksih alit sami jelungan mlayu slinthutan tanpa ajrih. Wiradi sumelang dipunbedhil dening tentara Landa. Ingkang dipunraosaken Wiradi wonten ing kutipan menika.

Nalika isih cilik Wiradi dhemen banget jelungan, lan ngece nglimpe bocah-bocah sing padha nggoleki, mlayu slinthut slinthut tanpa wedi. Saiki ki ndadak dheweke lumpuh atine, ora wani nyoba nglimpekake mungsuh nlusup mbobl barisan. Ya sapa ta sing kumendel, la wong yen konangan ora mung

dielokake kaya bocah dolanan, nanging dibedhil nganggo mimis kang njalari pati! (KS, 71: 38)

Nalika taksih alit, Wiradi remen sanget jelungan dolanan kaliyan kanca-kancanipun mlayu slinthutan tanpa ngraosaken ajrih. Nanging sakmenika nalika saweg berjuwang bela nagara menika boten wantun kangge nyobi nglimpekaken mungsuh kanthi mbobol barisan. Amargi menawi sakmenika piyambakipun mlayu slinthutan bakal dipunbedhil lan pati ingkang dados tutuhanipun.

5) Pak Lodhang boten kepanggih

Konflik psikis awujud ajrih ingkang dipunalam dening Wiradi dipunsebabaken amargi Pak Lodhang boten kepanggih. Pak Lodhang menika tiyang ingkang sadayan pohung wonten ing kitha. Nalika Pak Lodhang badhe kondur saking dalem Widuran, Elok nitipaken layang dhateng Wiranta ingkang wonten ing dhusun. Raos ajrih Wiradi wonten ing kutipan ngandhap menika.

“Mboten kepanggih, Mas Wi.”

“Cilaka mencit!” Wiradi gumremeng dhewe.

Wis genah saiki! Kari ngenteni dicekel cek-gemek wae. Wiradi wis ora bisa obah apa-apa maneh..... (KS, 63: 35)

Elok ingkang dipunakeh dening Wiradi supados nututi Pak Lodhang. Namung sampun meh dugi perbatasan, Pak Lodhang boten kepanggih. Lajeng Elok kondur malih lan matur kaliyan Wiradi bilih Pak Lodhang boten kepanggih. Wiradi matur **“Cilaka mencit!”** ingkang ateges Wiradi ajrih amargi kanton nengga dipuncepeng Landa. Sampun boten saged owah manapa-menapa malih.

6) Ical kamardikannipun menawi dipuncepeng Landa

Ical kamardikanipun menawi dipuncepeng Landa inggih menika satunggaling penyebab konflik psikis ingkang awujud ajrih. Wiradi ajrih menawi

dipuncepeng Landa nalika saweg wonten serdhadhu Landa dipunebroakaken wonten ing Widuran. Amargi menawi dipuncepeng Landa, ateges kamardikanipun Wiradi ical saknalika. Mekaten kutipan ingkang dipunrosaken dening paraga Wiradi.

Sajrone meneng pangudasane Wiradi saya ribut ora karuwan. Dheweke kepengin srengengene enggal lingsir, enggal surup, lan yen wis ngono dheweke enggal bisa oncat saka ngomah kono. Nanging dheweke wedi yen sadurunge surup serdhadhu-serdhadhu Landa padha teka, kang ateges dheweke ilang kamardikane kang saiki iki. (KS, 67: 36)

Kutipan ing nginggil menika nedahaken bilih Wradi saweg ajrih menawi dipungledhah tentara Landa sakderengipun surup para serdhadhu Landa wonten ing Widuran. Pangudasaneipun Wiradi saya boten karuwan satemah Wiradi kepengin enggal oncat saking dalem Widuran.

7) Dipunudani peluru dening Landa

Satunggaling penyebab paragatama Wiradi ngalami konflik psikis ingkang awujud ajrih amargi Wiradi dipunudani peluru dening Landa. Wiradi mlayu slinthutan nalika piyambakipun nyobi medal saking kitha tumuju ing dhusun. Nanging nalika njedhul saking sawenehipun dalem ing kampung Widuran, Wiradi konangan dening tentara Landa lajeng dipunudani pelor dening serdhadhu Landa. Raos ajrih Wiradi ketingal wonten ing kutipan ing ngandhap.

Nalika Wiradi njedhul saka sawenehe omah kampung kang wis suwung, ndadak konangan sagrombolan regu Landa kang lagi jaga-jaga. Terus wae dheweke disoroti lampu lan diudani peluru. Wiradi mlayu slinthutan sipat kuping lan dadi buron. Tujune dheweke rada apal kahanane kampung kono, dadi cepet mblusak-mblusuke. Dheweke ora wani suwe-suwe mandheg umpetan ana dhaerah kono, yen weruh dalan aman, dheweke enggal nggeblas ngadoh liwat dalan mau. (KS, 71: 39)

Kutipan menika nedahaken nalika Wiradi njedhul saking sawenehipun dalem ing kampong Widuran menika konangan dening serdhadhu Landa ingkang saweg njagi daerah. Wiradi dipunsoroti lampu lan dipunudani peluru lajeng Wiradi mlayu slinthutan. Kedadosan menika dadosaken tuwuh raos ajrih saking dhiri Wiradi. Tujunipun Wiradi sampun apal kahananipun Widuran satemah anggenipun mlayu dados cepet. Wiradi ugi boten wantun umpetan dangu wonten ing dhaerah mriku amargi boten aman.

8) Menawi boten diupakara saged semaput

Wujud konflik psikis ingkang penyebabipun menika menawi boten diupakara Wiradi saged semaput inggih menika ajrih. Nalika Wiradi badhe oncat saking Widuran, piyambakipun konangan tentara Landa, banjur kenging peluru. Lajeng Wiradi mlayu mbalik ing dalemipun malih. Pranyatan menika wonten ing kutipan.

“Aku kudu mulih sadurunge semaput,” pikire. Dheweke mlayu maneh. Saiki playune ngulon. Saiki playune ora nginggati bedhil. Saiki playune ora merga kepengin cedhak lan krungu kabare adhi-adhine. Saiki playune kepengin enggal ambyuk ing pangkone wong-wong sing padha tresna marang dheweke ing ngomah. Saiki playune kanthi niat yen dheweke kudu ditulungi, diupakara, dimesakake. (KS, 72: 40)

Wiradi gadhah gagasan supados enggal wangsul sakderengipun semaput. Wiradi mlayu malih nginggati bedhil Landa. Sakmenika playunipun Wiradi boten kepengin mangertos kahanannipun Wiranta nanging kepengin enggal ambyuk ing pangkonipun tiyang-tiyang ingkang tresna marang Wiradi. Wiradi kepengin enggal dipunupakara, dipuntulungi satemah playunipun Wiradi kanthi niat.

b. Isin

1) Wadi dipunngendikakaken sangajengipun tiyang sanes

Wewadi ingkang dipunngendikakaken wonten ing sangajengipun tiyang sanes menika satunggaling penyebab saking konflik psikis ingkang awujud isin. Penyebab menika dadosaken paraga Wiradi kebak ing raos isin. Wiradi isin menawi ibunipun ngelokaken ing ngajengipun Elok, kenya ingkang dipuntresnani. Rumaos isinipun Wiradi wonten ing kutipan menika.

Nalikane mapan turu gagasane sangsaya ruwet. Dheweke kepengin ketemu Elok, nanging ya riuh, isin, yen diwalehake ibune ana ngarepe kenya iku. Ibune sok kebacut yen ngendikan. Wiradi dielokake wis gerang isih nyusu wongtuwane. Ngono iku sok dingendikakake ana ngarepe dhayoh. La yen ngono mau disebut ana ngarepe Elok, saiba isine Wiradi! Kepriye mengko tangkepe Elok marang dheweke? Elok dhewe ora apa-apa mesthi, ora takon-takon, ora nyacat. (KS, 91: 46)

Nalika badhe sare, Wiradi nggagas-nggagas bilih piyambakipun kepengin kepanggih Elok nanging isin amargi ibunipun sok kebacut ngelehaken Wiradi sangajengipun dhayoh. Wiradi asring dipunelokaken ibunipun amargi sampun gerang taksih nderek tiyangsepuhipun. Lajeng menawi dhayoh menika Elok, kadospundi isinipun Wiradi.

c. Kepuasan batin

1) Ibu sarujuk kaliyan pepenginan wiradi

Ibu sarujuk kaliyan pepenginanipun Wiradi menika penyebab konflik psikis ingkang awujud *kepuasan batin*. Sasampunipun Wiradi nampi layang saking Elok bilih Elok badhe sare wonten dalem Widuran. Wiradi gadhah pamikiran samangke Elok sare wonten ing kamripun ibu. Ingkang dipunraosaken Wiradi wonten ing kutipan menika.

“Anu kemawon, Bu. Kajengipun tilem wonten bilik ageng, kamar panjenengan.”

“La yen ngono dhipane adhimu Wirastuti kae resikana.” (*KS*, 87: 45)

Wiradi matur kaliyan ibu babagan Elok ingkang badhe tindak lan sare wonten Widuran amargi wonten urusan ing Sala. Wiradi gadhah pamikiran menawi rikala wonten ing Widuran, Elok sare wonten ing bilik ageng inggih menika kamaripun ibunipun. Lajeng bu Wiradad sarujuk kaliyan pepenginanipun Wiradi ingkang dadosaken Wiradi rumaos puas.

2) Kekudangannipun kasembadan

Konflik psikis ingkang awujud kupuasan batin ingkang dipunalami dening paraga Wiradi menika amargi kekudanganipun Wiradi saged kasembadan. Wiradi ingkang waunipun rumaos bingung sakmenika sampun wiwit angglong manahipun amargi sikapipun Elok sampun semanak malih. Wiradi rumaos seneng ingkang ketingal wonten ing kutipan menika.

Atine Wiradi wiwit angglong sangka sethithik. Lambene bisa mesem. Gagasan padhang. Yen jumurung marang Elok, sajake wis ora ana alangan maneh ngridhuhi karepe. Marga sajake Elok ora kisenan apa-apa lan patrape marang Wiradi kaya mangkono semanake. Padhas gedhe kang nutupi kalonggarane ati, wis kabengkas! (*KS*, 122: 55)

Saking kutipan ing nginggil menika nedahaken bilih ingkang dados kekudnganipun Wiradi kasembadan. Wiradi ingkang waunipun bingung sakmenika manahipun wiwit angglong nalika pirsu sikapipun Elok ingkang sampun semanak. Elok ketingal sampun boten kisenan malih lan padhas ingkang dadosaken manahipun anyel menika sampun ical.

d. Emosi

1) Wiranta ngrebut manahipun Elok

Wiranta ngrebut manahipun Elok menika satunggaling penyebab ingkang tuwuh saking konflik psikis ingkang awujud emosi. barang Wiradi sampun ngertos bilih adhinipun, Wiranta ingkang ngrebat Elok saking Wiradi tuwuh raos emosi. Wiradi boten badhe nguculaken Elok sanajan ibu mbiyantu Wiranta. Raos emosi Wiradi wonten ing kutipan ing ngandhap.

“Ora! Dhik Elok ora bakal dakuculake! Dhik Elok mung bakal manut wae, dadi duweku ya gelem, dadi duweke Ranta....! kurangajar! Ranta sing kudu diajari! Kudu dirangket wong kaya mengkono kuwi! Ya wis ben sanajan sibu ngrewangi Ranta, nanging bab Dhik Elok, aku ora wedi. Ora bakal mundur! Aku wis ora dadi sanggane wongtuwa wae, kok. Aku kudu wani nanggulangi apa-apa sing dadi alangane karepku.”
Mengkono kemrungsunge atine Wiradi, sawirama karo nggerenge mesin bis. (KS, 136: 60)

Saking kutipan ing nginggil menika nedahaken Wiradi emosi marang Wiranta amargi Wiranta sampun ngrebat Elok saking Wiradi. Wiradi matur menawi piyambakipun boten badhe nguculaken Elok dads gadhahipun Wiranta. Wiradi mikir adhinipun, Wiranta sampun kirang pitaya marang piyambakipun. Sanajan ibunipun mbiyantu Wiranta, nanging menawi bab Elok Wiradi boten badhe wedi, boten badhe mundur amargi Wiradi rumaos sampun boten dados sangganipun tiyang sepuh.

2) Dipunwaoni Elok

Konflik psikis ingkang awujud emosi ingkang dipunlami dening paragatama Wiradi menika dipunsebabaken amargi Wiradi dipunwaoni dening Elok. Wiradi rumaos anyel nalika kengetan dipunwaoni dening Elok bab

peprenahan dalem. Kangge mlawuraken raos anyeling manah menika Wiradi nyenengaken manah kanthi nonton kitha. Ingkang dipunraosaken Wiradi wonten ing kutipan ngandhap menika.

Tekan Surabaya kisruhe atine ora enggal mari. Yen kelingan anggone diwaoni sing wadon bab olehe ndeleh sepatu ora prenatal, utawa laline dheweke nglumbrukake pantalon ana kursi, anyele atine tuwuh maneh. Ngono wae kok dielokake dawa-dawa. Mula supaya kedadean-kedadean kang lagi nyuleg ati enggal keplawur, dheweke banjur ngenggar-enggar ati kanthi seseneng nonton kutha. (*KS, 156: 62*)

Saduginipun Wiradi wonten ing Surabaya kisruhing manah dereng mantun. Menawi kengetan dipunwaoni dening garwanipun, Elok bab peprenahan dalem dadosaken anyeling manah Wiradi tuwuh malih. Pramila supados kedadosan ingkang dadosaken manah emosi menika enggal ical lajeng Wiradi ngenggar-enggar manah kanthi nonton kitha.

e. Kuciwa

1) Adikipun ketaton

Satunggaling penyebab paragatama Wiradi ngalami konflik psikis ingkang awujud kuciwa menika amargi Wiranta, adhinipun Wiradi ketaton. Wiradi kuciwa dene Wiranta ingkang saged nyenengaken ibu ketaton. Raos kuciwa Wiradi wonten ing kutipan menika.

“O, Dhik Ranta, kena apa kowe mau kok kacilakan? Kowe mesthi ngreti carane nyenengake sibu,” klesik-klesik atine Wiradi nyawang polahe ibune. Dheweke ngadeg njejer kaya reca. (*KS, 22: 12*)

Saking kutipan menika nedahaken raos kuciwa saking Wiradi amargi Wiranta ingkang estunipun saged nyenengaken ibunipun ketaton nalika wonten

margi badhe sowan ibu wonten ing Widuran. Manahipun Wiradi klesik-klesik sinambi mirsani polahipun ibu.

2) Tiyang sepuh ingkang boten ngormati tiyang enem

Penyebab paragatama Wiradi ngalami konflik psikis ingkang awujud kuciwa sanesipun inggih menika tiyang sepuh ingkang boten ngormati tiyang enem. Wiradi kuciwa marang bapakipun nalika pirsu polahipun bapak ingkang ketingal semangat lan ngagem rasukan ingkang sarwa sae. Ingkang dipunraosaken dening Wiradi wonten ing kutipan ing ngandhap.

Wiradi gumun. Bapake kok katon semangat banget. Saiki wis ngagem sepatu lan kaos kaki barang. Dhek jaman Republik yen tindak kantor trima ngagem sepatu srandhal. Saiki rasukane sarwa anyar lan resik. Wiradi mangkel marang polahe wong tuwa-tuwa. Olehe padha ora ngajeni marang wong enom sing berjuwang kanggo Republik! (KS, 31: 19)

Wiradi rumaos bingung pirsu bapakipun sajak ketingal semangat badhe tindak makarya ngginakaken sepatu lan kaos kaki. Rumiya nalika jaman Republik, menawi tindak kantor bapak narima ngagem srandhal. Nanging sakmenika rasukanipun sarwa enggal lan resik. Menika ingkang dadosaken tuwuh raos kuciwa marang bapakipun. Polahipun bapak ingkang mekaten dadosaken Wiradi gadhah pamikiran bilih tiyang sepuh menika boten ngajeni marang tiyang enem ingkang saweg berjuwang kangge Negara.

3) Wonten tiyang sanes ingkang kasmaran marang Elok

Wonten tiyang sanes ingkang kasmaran marang Elok menika ingkang dadosaken tuwuh konflik psikis ingkang awujud kuciwa. Wiradi matur kaliyan Elok bab katresnanipun Wiradi marang Elok. Nanging Elok mangsuli menawi

wonten tiyang sanes ingkang kasmaran marang Elok. Ingkang dipunraosaken Wiradi wonten ing kutipan menika.

“Wonten tiyang sanes ingkang kasmaran dhumateng kula.”
 Prepet, peteng pandelenge
 Wiradi. Dheweke ora ngreti! Dheweke mlongo. Tangane Elok banjur diculake sak kal.
 “Letnan?” lambene clumak-clumik takon. (*KS, 133: 57*)

Saking kutipan ing nginggil nedahaken Wiradi rumaos kuciwa sasampunipun Elok matur menawi wonten tiyang sanes ingkang kasmaran marang Elok. Wiradi peteng paningalipun lajeng astanipun Elok ingkang saweg dipuncpeng, dipunculaken. Wiradi gadhah pamikiran bilih tiyang menika Ltan ingkang nate dhateng ing dalemipun Elok.

f. Pertentangan batin

1) Pepenginan boten trep kaliyan kasunyatan

Satunggaling penyebab konflik psikis ingkang awujud pertentangan batin inggih menika amargi wontenipun pepenginan ingkang boten trep kaliyan kasunyatan. Wiradi kepengin nyariosaken kahanan pradesan marang ibu nanging ibunipun boten kersa dipundangu. Pertentangan batin ingkang dipunalami dening Wiradi wonten ing kutipan menika.

Wiradi kepengin mikir liyane. Dheweke kepengin nyritakake kahanane pradesan anggone berjuwang bela nagara karo kanca-kancane marang ibune, nanging ibune sajak isih purik ora kersa ndangu apa-apa. (*KS, 28: 16*)

Saking kutipan menika nedahaken Wiradi saweg bingung ingkang dadosaken tuwuh pertentangan batin antawisipun kalih perkawis inggih menika Wiradi sejatosipun kepengin cariyos marang ibunipun bab kahanan pradesan

anggenipun berjuwang kangge mbela nagara kaliyan kanca-kancanipun. Ananging ibunipun sajak taksih purih boten kersa dipundangu menapa-menapa.

2) Sikapipun ibu

Sikapipun ibu menika satunggaling penyebab ingkang dadosaken paragatama Wiradi ngalami konflik psikis ingkang awujud pertentangan batin. Wiradi bingung kaliyan sikapipun ibu nalika Wiradi badhe ngleremaken penggalhipun ibu ananging ibunipun boten gampil pitados marang Wiradi. Ingkang dipunraosaken Wiradi wonten ing kutipan menika.

Wiradi arep ngleremake penggalhihe ibune, nanging weruh ibune krengkang-krengkang ngunggahahi gerdin terus breg mapan sare, ora sida. Ing batin Wiradi rumangsa yen dheweke ora luput banget-banget anggone ngomong blaka, nanging ibune pancen ora gampang percaya marang dheweke. Tingkahe ibune kang nyepelake Wiradi kaya ngono kuwi wis kerep diprangguli Wiradi. (KS, 30: 18)

Niyatipun Wiradi badhe ngleremaken penggalhipun ibu menika boten sios amargi Wiradi pirsa polahipun ibu ingkang mapan sare. Wiradi gadhah pamikiran menawi piyambakipun menika bten lepat sanget anggenipun blaka marang ibunipun. Nanging ibunipun panci boten gampil pitados marang Wiradi. Tingkahipun ibu ingkang mekaten sampun asring dipunprangguli dening Wiradi.

3) Boten kersa manut dhawuhipun bapak

Konflik psikis ingkang awujud pertentangan batin menika dipunsebabaken amargi Wiradi bten kersa manut kaliyan dhawuhipun bapak. Bapak lan Pak Naya saweg ngendikan perkawis Landa ingkang mangke dalu badhe nglajengaken serangan wonten ing Widuran. Bapak lan Pak Naya gadhah pamanggih ingkang beda kangge *keamananipun* Wiradi. Beda pamanggih menika nuwuhaken raos

pertentangan batin ing dhiri Wiradi. Pertentangan batin ingkang dipunalami dening Wiradi wonten ing kutipan.

“Nanging kekesahan mangke dalu prasasat pados pejah. Welandi badhe tata baris nganglangi kitha kanthi senjata pepak,” wangsulane Pak Wiradad ngotot.

Wiradi ora ngreti apa sing arep dibantahake, nanging dheweke sakjane wegah manut karepe bapake.

“La yen dipunpikir kepregok Welandi wonten ngriki, inggih nyawa tohipun. Kula kinten arak langkung prayoga nyobi ikhtiyar nylundup-nylundup watawisipun penjagen Welandi,” ujare Pak Naya. (KS, 43: 24)

Ukara “**Wiradi ora ngreti apa sing arep dibantahake, nanging dheweke sakjane wegah manut karepe bapake.**” Menika nedahaken bilih Wiradi boten kersa manut kaliyan dhawuhipun bapak. Pak Wiradad kaliyan Pak Naya ingkang gadhah pamanggih ingkang beda bab Landa ingkang mangke dalu badhe nglajengaken serangan lan *keamananipun* Wiradi dadosaken Wiradi ngalami pertentangan batin. Pak Wiradad gadhah pamanggih bilih Wiradi tetep wonten dalem mangke dalu amargi menawi kesah saged nemahi pejah. Ananging miturut Pak Naya saenipun Wiradi kesah nyobi nylundup penjagen Landa amargi menawi kepregok Welandi wonten ing dalem, nyawa ingkang dados tohipun.

4) Welas pirsa kahanan ibu Wiradad ananging kelara menawi mangertos sikepipun sibun marang Wiradad

Satunggaling konflik psikis ingkang awujud pertentangan batin menika dipunsebabaken amargi raos welas pirsa kahanannipun bu Wiradad ananging Wiradi kelara menawi mangertos sikepipun ibu marang piyambakipun. Sikap ibu ingkang nggagas bilih icalipun Wiradtuti, adhinipun ragil menika

tanggjawabipun Wiradi. Wiradi ing dadosaken Wirastuti ical. Ingkang dipunraosaken dening Wiradi wonten ing kutipan menika.

Wiradi welas weruh ibune kaya mengkono, nanging uga kelara-lara dene ibune isih nggagas yen ilange Wirastuti kuwi Wiradi sing tanggung jawab. Wiradi sing marahi. Pancen kerep ibune kurang pitaya lan salah nudhing marang dheweke ngono kuwi. Nanging saiki iki ditutuh kaya mengkono kuwi luwih dening gedhe nggawe karanta-rantane atine Wiradi. (KS, 52: 31)

Saking kutipan ing nginggil menika nedahaken bilih Wiradi rumaos ngalami pertentangan batin antawisipun kalih perkawis inggih menika piyambakipun rumaos welas marang kahananipun ibu ingkang saweg gerah maras. Nanging Wiradi ugi rumaos kelara menawi pirsasikapipun ibu marang piyambakipun bab icalipun Wirastuti ingkang dados tanggjawabipun Wiradi. Bu Wiradad panci asring kirang pitaya marang Wiradi lan asring lepat anggenipun nudhing.

5) Boten purun pisah kaliyan Elok

Boten purun pisah kaliyan Elok menika satunggaling perkawis ingkang nyebabaken konflik psikis ingkang awujud pertentangan batin ingkang dipunalami dening Wiradi. Nalika Wiradi badhe kesah saking Widuran, piyambakipun sejatosipun boten kepengin pisah kaliyan Elok. Pertentangan batin ingkang dipunalami dening Wiradi ketingal wonten ing kutipan ngandhap menika.

Weruh patrape Elok iku, atine Wiradi sumedhot. Saiki dheweke krasa abot pisah karo Elok, pisah karo kasenangan kang dirasakake dhék wingi, karo esem lan pleroke Elok. Malah tangis tandha bektine ya ora bakal dilalekake. (KS, 68: 37)

Pirsasikapipun Elok, manahipun Wiradi sumedhot. Wiradi rumaos abot pisah kaliyan Elok, pisah kaliyan kesenangan ingkang nate dipunlampahi kala

wingi. Esem lan plerokipun Elok lan tandha bektinipun Elok boten bakal dipunlalekaken dening Wiradi.

6) Ibu ngasoraken ajining arta ORI

Konflik psikis ingkang awujud pertentangan batin menika dipunsebabaken amargi ibu Wiradad ngasoraken ajining arta ORI, artanipun bangsa Indonesia jaman rumiyin. Wiradi kapeksa ngrujuki pamanggihipun ibu sanajan Wiradi nalangsa bab kasoran ajining artanipun piyambak. Ingkang dipunraosaken dening Wiradi wonten ing kutipan ngandhap menika.

Wiradi mung ngrujuki apa ngendikane ibune wae, sanajan ing batin rada nalangsa bab olehe kasoran ajine dhuwit bangsa dhewe, dhuwit ORI. Nanging kepriye maneh, kanyatane ngono. Lan upama Wiradi njlentrehake larah-larahe bab iku ya mung kuwatir yen njodherake katentreman atine ibune wae. Dadi Wiradi ya mung monthak-manthuk tanpa niyating ati. (KS, 77: 41)

Saking kutipan ing nginggil menika nedahaken raos pertentangan batin ingkang dipunalami dening Wiradi amargi Wiradi rumaos ibunipun ngasoraken ajining arta ORI. Sejatosisipun Wiradi nalangsa bab kasoran ajining arta ORI nanging piyambakipun namung ngrujuki ngendikanipun ibu. Wiradi boten saged menapa-menapa lan menawi Wiradi ngandharaken larah-larahanipun bab menika kuwatir samangke namung damel owahing manahipun ibu. Satemah Wiradi namung manthuk-manthuk tanpa niyating manah.

7) Ibu boten adil marang Wiradi

Ibu boten adil marang Wiradi menika penyebab saking konflik psikis ingkang awujud pertentangan batin ingkang dipunalami dening Wiradi.

Kahananipun Wiranta ingkang pincang menika dadosaken Wiradi rumaos ibunipun boten adil. Mekaten saged dipunpirsani wonten ing kutipan.

Wiradi sok-sok kepengin ngelehake ibune kang ora adil kuwi. Saiki putrane sing ditresnani ora nyambutgawe. Wiranta pincang. Apa bisa wong kaya ngono ditampa nyambut gawe? (KS, 113: 49)

Saking kutipan menika nedahaken raos pertentangan batin ing dhiri Wiradi amargi ibunipun boten adil antawisipun Wiradi lan Wiranta. Menika dadosaken Wiradi kepengin matur kaliyan ibu bab sikapipun ibu ingkang boten adil. Ibu langkung tresna marang Wiranta tinimbang Wiradi. Nanging sakmenika putra ingkang dipuntresnani ibu inggih menika Wiranta boten makarya. Kahannipun Wiranta ingkang pincang menapa saged makarya?

g. Keterpaksaan

1) Wegah kepanggih kaliyan tiyang sugih nanging tetep dipunlampahaken

Keterpaksaan menika satunggaling wujud konflik psikis ingkang dipunsebabaken amargi Wiradi wegah kepanggih kaliyan tiyang sugih ananging tetep dipunlampahaken amargi boten sakeca kaliyan kancanipun. Gatot, kanca satunggal kamar kaliyan Wiradi ngadhang lampahipun Wiradi lan meksa Wiradi supados kenalan kaliyan dhayohipun Gatot. Raos kapeksa Wiradi menika dipunpanggihiaken wonten ing kutipan ngandhap menika.

Wiradi wis ngancik undhakan. Karepe ngono arep terus wae mlebu kamar. Nanging Gatot ngadeg, ngadhang lakune, lan meksa-meksa dheweke dikon kenalan karo dhayohe. Sakjane Wiradi rada wegah yen dikon tepungan karo wong sugih-sugih sing duwe sekuter barang ngono kuwi. Nanging kanggo nggrapyaki karepe kancane nunggal kamar, Wiradi iya banjur melu njagongi dhayohe Gatot. (KS, 190: 66)

Wiradi sampun ngancik undhakan nalika Gatot ngadeg ngadhang lampahipun Wiradi. Kajengipun Wiradi badhe teras mlebet kamar nanging Gatot meksa Wiradi supados kenalan kaliyan dhayohipun. Sejatosisipun Wiradi wegah menawi diken tepungan kaliyan tiyang ingkang sugih menapa malih tiyang menika gadhah sekuter. Ananging kangge nggrapyaki kancanipun, Wiradi kapeksa nderek lenggahan kaliyan dhayohipun Gatot.

2) Wiradi nitih sepur unyel-unyelan supados saged tindak Sragen pados Elok

Konflik psikis ingkang awujud keterpaksaan menika dipunsebabaken amargi Wiiradi nitih sepur unyel-unyelan supados saged tindak Sragen kangge pados Elok. Wiradi kepeksa unyel-unyelan ing kreta amargi adrengipun manah kangge kepanggih Elok ingkang sampun boten saged dipuntata. Ingkang dipunraosaken Wiradi wonten ing kutipan ngandhap menika.

Saiki dheweke kepengin lunga menyang Sragen. Kudu numpak sepur. Kepeksa numpak sepur. Saiki iki dheweke melu-melu dhesekekan rebutan enggon. Kepeksa rebutan. Dene anggane kepeksa kaya ngono mau uga merga adreng atine sing wis ora kena ditata. Dheweke kesusu kepengin kepethuk Elok. Kepengin enggal ngandhakake nalangsane ati, kepengin enggal nyemburake karep balen karo tilas bojone kuwi. (KS, 240: 80)

Saking kutipan ing nginggil menika nedahaken raos kapeksa ing dhiri Wiradi amargi Wiradi ingkang kepengin kesah menyang Sragen menika kedah nitih sepur ingkang rebutan panggenan. Wiradi kapeksa rebutan mekaten amargi adrengipun manah ingkang sampun boten saged dipuntata malih kangge kepanggih Elok. Piyambakipun kepengin enggal matur nalangsaning manahipun lan kepengin enggal matur kajengipun kangge balen kaliyan Elok ingkang sampun dados tilas garwanipun.

3) Kahanannipun Manik

Kahananipun Manik menika nyebabaken tuwuh konflik psikis ingkang awujud keterpaksaan ingkang dipunalami dening paragatama Wiradi. Gerahipun Manik dadosaken anyeling manahipun Wiradi, nanging piyambakipun kedah ngempet dukanipun marang Manik. Raos kapeksa Wiradi marang Manik ketinggal wontening kutipan menika.

Larane Manik ngentekake dhuwit dienggo ongkos dhokter lan tuku obat. Larane Manik saya mbubrahake atine Wiradi. Wiradi anyel karo bojone, nanging anyel iku kudu diempet, disamudana, dheweke kudu tetep ethok-ethok mbutuhake Manik lan ngajeni tindak tanduk lan kahanane wong ayu mau. (KS, 243: 82)

Gerahipun Manik sampun nelasaken arta ingkang kathah kangge ongkos dhokter lan tumbas obat. Kedadosan menika ugi damel manahipun Wiradi anyel kaliyan Manik. Ananging Wiradi kapeksa ngempet dukanipun, raos anyelipun marang Manik. Piyambakipun kedah ethok-ethok mbetahaken Manik lan ngajeni sedaya tindak-tandukipun Manik amargi kahananipun Manik ingkang gampang gerah menawi dipunatosi.

h. Was sumelang

1) Ibu gerah maras lan kahanan kutha ingkang boten aman

Konflik psikis ingkang dipunalami dening paragatama Wiradi awujud was sumelang ingkang dipunsebabaken amargi kahanan kitha ingkang boten aman lan ibunipun Wiradi ingkang saweg gerah. Sasampunipun mireng warta saking kitha bab konduripun bapak-ibu saking pangungsan lan warta ingkang nedahaken ibunipun gerah maras dadosaken Wiradi sumelang marang ibunipun. Raos sumelang Wiradi tumrap ibu dipunpanggiaken wonten ing kutipan menika.

Wiradi durung lega atine. Saploke krungu kabar saka kutha bab kondure wong tuwane saka pangungsen lan ibune nandhang gerah maras, dheweke tansah tomtomen kepengin ketemu ibune wae. Bareng ngreti yen adhine mantep ora gelem marak ibune, dheweke banjur marani Kusnarna, kanca sing wingenane sedina bisa mlebu dhedhelikan menyang kutha lan saiki nggawa kabar keluarga-keluarga lan kahanan kutha wektu iki. (*KS, 3: 1*)

Wiradi dereng lega manahipun sasampunipun mireng warta saking kitha ingkang ngandharaken bilih tiyang sepuhipun sampun kondur saking pangungsen lan ibunipun ingkang nandhang gerah maras satemah Wiradi kepengin sowan ibunipun. Barang Wiradi ngertos adhinipun, Wiranta boten kersa sown ibu, piyambakipun sowan Kusnarna kanca ingkang kala wingi mlebet kitha lan bekta warta keluarga-keluarga lan kahanan kitha sakmenika.

2) Mbok menawi kenging bebaya

Mbok menawi kenging bebaya menika satunggaling penyebab saking konflik psikis awujud was sumelang ingkang dipunalami dening Wiradi. Wiradi sumelang marang adhinipun, Wiranta barang mireng cariyosipun Marija lajeng manti-manti Wiranta supados ngatos-atos. Ingkang dipunraosaken dening Wiradi wonten ing kutipan ngandhap menika.

Wiradi sing keplepeg critane Marija manti-manti banget marang adhine, “Sing prayitna, lo, Dhi. Yen ana bebaya ndang sentilen wae karabenmu, ben kene padha ngreti.” (*KS, 11: 4*)

Wiradi ingkang mireng cariyosipun Marija kanthi giris lajeng manti-manti adhinipun, Wiranta kanthi tembung **“Sing prayitna, lo, Dhi. Yen ana bebaya ndang sentilen wae karabenmu, ben kene padha ngreti.”** Menika nedahaken raos sumelang ing dhiri Wiradi marang Wiranta nalika Wiranta badhe nuweni tentara Landa.

3) Kelangan pistol rikala wonten mungsuh

Kelangan pistol rikala wonten mungsuh menika satunggaling penyebab konflik psikis ingkang awujud was sumelang. Tuwuh raos sumelang ing dhiri Wiradi amargi kelangan pistol nalika wonten tentara Landa ing Widuran. Raos menika wonten ing kutipan ngandhap menika.

“Haning, piye?” pangundikane Wiradi judheg akale. “Saiki aku ora bisa polah, aku kecepit. É, ya talah, endi ta, ya, pistolku mau?” (*KS, 26: 14*)

Pikiranipun Wiradi judheg ameh kadospundi. Sakmenika Wiradi boten saged polah, piyambakipun kecepit kanthi madosi pistolipun nalika tentara Landa saweg wonten ing dhaerah dalemipun ing Widuran.

4) Boten kepanggih adhikipun malih

Konflik psikis ingkang awujud was sumelang menika dipunsebabaken amargi Wiranta sumelang boten kepanggih kaliyan adhhipun malih inggih menika Wiranta. Wiradi mikir menapa tatunipun Wiranta amargi dipunbedhil dening kancanipun, Marija. Raos was sumelang Wiradi ketingal wonten ing kutipan menika.

Wiradi mikir liya. Yen Wiranta dipateni Marija, dheweke wektu iki wis ora duwe sedulur maneh! Apa ya klakon dheweke ora bakal ketemu adhine? (*KS, 34: 20*)

Saking kutipan nginggil menik nedahaken raos sumelang Wiradi marang adhhipun, Wiranta. Wiradi mikir sanes menapa Wiranta menika dipunpejahi dening kancanipun piyambak inggih menika Marija. Menawi leres mekaten Wiradi boten gadhah sedherek malih. Wiradi bakal klakon boten kepanggih adhhipun malih.

5) Kuwatir kahanannipun Wiranta

Konflik psikis awujud was sumelang ingkang dipunalami dening Wiradi dipunsebabaken amargi kuwatir kaliyan kahananipun Wiranta. Wiranta ingkang ketaton menika mesthinipun kraos sakit sanget. Ingkang dipunraosaken dening Wiradi wonten ing kutipan ngandhap menika.

Elok melu nrocos eluhe krungu critane Wiradi iku. Saiki Wiradi krasa yen adhine mesthi kelaran banget wektu iku. Bisa uga sapungkure Wiradi, Wiranta semaput kentekan getih. Iku yen ora dipateni Marija! (KS, 39: 21)

Elok nderek nrocos eluhipun mireng cariyosipun Wiradi bab adhinipun ingkang ketaton. Wiradi rumaos adhinipun sakmenika saweg kelaran sanget. Sapungkuripun Wiradi saged ugi Wiranta semaput amargi rahipun telas menika menawi boten dipunpejahi dening Marija. Kedadosan menika damel Wiradi gadhah raos was sumelang marang Wiranta.

6) Roti saged ngracuni kamardikan

Roti saged ngracuni kamardikan menika satunggaling penyebab saking konflik psikis ingkang awujud was sumelang. Wiradi sumelang nalika pirsa bapakipun dhahar roti. Miturut Wiradi tiyang ingkang dhahar roti menika namung mata-mata mungsuh. Raos sumelang Wiradi marang bapakipun ketingal wonten ing kutipan ngandhap menika.

“Mesthi kemawon, Pak. Margi ingkang badhe nemtokaken zaman menika rak lare-lare enem. Dados pantes yen para nem-neman nemtokaken tetedhan ingkang bakal kaulu bangsanipun. Tiyang enem-enem kuwatos kemawon margi tetedhan roti ingkang eca menika bakal ngracuni gagasan bab kamardikaning Negara...” (KS, 44: 25)

Wiradi kekeh pamanggihipun baba tetedhan roti saged ngracuni kamardikaning nagara. Miturut Wiradi, lare anem menika ingkang samangke badhe nemtokaken jaman dados pantes mawon menawi lare-lare menika nemtokaken tetedhan ingkang bakal dipundhahar dening bangsanipun. Tiyang anem kuwatos amargi tetedhan roti ingkang eca menika bakal ngracuni gagasan bab kamardikaning nagara.

7) Sumelang wonten mata-mata

Wujud konflik psikis sumelang menika dipunsebabaken amargi Wiradi rumaos sumelang wonten mata-mata. Elok ingkang nitipaken serat marang Pak Lodhang kangge Wiranta ing pradesan menika saged dadosaken Wiradi kecepeng Landa. Satemah Wiradi gadhah raos sumelang kados wonten ing kutipan menika.

“Wonten menapa? Panjenengan ngendika yen kanca-kanca ing padesan remen angsal serat saking kanca-kanca ingkang dereng dipuntepangi. Mila kula lajeng nyariosaken....”
 “Ah! Ketiwasan, menika mangke!” (KS, 61: 33)

Saking kutipan nginggil menika nedahaken Wiradi sumelang marang kahanan kanthi matur “**Ah! Ketiwasan, menika mangke!**”. Wiradi sumelang amargi Elok nitipaken layang marang Pak Lodhang kangge Wiranta ingkang wonten ing dhusun. Saben tiyang ingkang mlebet-medal kitha mesthi dipunpriksa dening Landa. Menawi layang ingkang dipunbekta dening Pak Lodhang menika konangan Landa, Wiradi bakal ketiwasan.

8) Layangipun dicepeng Landa

Konflik psikis ingkang awujud sumelang menika dipunsebabaken amargi layangipun dicepeng Landa. Saben tiyang ingkang mlebet-medal kitha dipungledhah dening Landa. Menawi serat menika dipunsita Landa, bilai mangke

Wiradi umpetan wonten dalem Widuran. Ingkang dipunraosaken Wiradi wonten ing kutipan menika.

“Tiyang-tiyang menika dipungledhah mlebet-medal kitha. Yen serat menika dipunsita, oh, rak bilai kula mangke. Wlandi ngretos menawi kula umpetan wonten ngriki..” (KS, 61: 34)

Tiyang-tiyang ingkang mlebet-medal kitha dipungledhah dening tenara Landa. Menawi serat menika dipunsita Landa, rak bilai Wiradi wonten dalem Widuran. Tentara Welandi bakal mangertos menawi Wiradi umpetan wonten ing Widuran. Kedadosan menika ingkang nuwuhaken raos was sumelang saking dhiri Wiradi.

9) Wiranta sampun dalu dereng kondur

Raos was sumelang ing dhiri Wiradi tuwuh amargi Wiranta sampun dalu dereng kondur. Wiradi sumelang mangke adhinipun menika ical amargi sampun dlu kok dereng kondur. Raos sumelang Wiradi dipunpanggihaken wonten ing kutipan ngandhap menika.

Saiki adhine liya. Wiranta. Wiranta ora mulih sawengi. Nginep ngendi? Wiradi ndadak tratapan atine. Mengko gek adhine sing kari siji kuwi ya ilang? Sanajan saiki ora kuwatir diterka melu tanggung jawab kaya dhek ilange Wirastuti, nanging ilange Wiranta iya nggawe kothonge isi dhadhane. Kothong, ilang, ngono rasane isi dhadhane. (KS, 117: 52)

Wiranta boten kondur sawengi. Manahipun Wiradi trataban mangke gek adhinipun ingkang kantun setunggal menika ical. Sanajan sakmenika Wiradi boten kuwatir dipuntutuh nderek tanggungjawab kados rikala icalipun Wirastuti. Ananging icalipun Wiranta menika dadosaken kothonging manahipun Wiradi.

10) Sumelang Wirastuti ical

Konflik psikis ingkang awujud was sumelang menika dipunsebabaken amargi Wiradi sumelang Wirastuti, adhinipun ical. Nalika Wiradi mlayu menyang Biro Perjuwangan Putri badhe marani Wirastuti, tiyang ingkang kantun ing mriku ngendika bilih Wirastuti sampun kondur. Nanging menyang pundi. Wiwit tuwuh raos sumelang ing batin Wiradi. Ingkang dipunraosaken menika kapanggihaken wonten ing kutipan ngandhap menika.

Wiradi ketantingan mlayu-mlayu menyang Biro Perjuangan Putri, karepe mapag adhine. Pranyata Wirastuti wis mulih, jarene wong sing keru ing Biro. Mulih menyang endi? Ilang! Sidane Wirastuti ilang nganti saprene! Wiradi tansah tutuhan marga ilange Wirastuti kuwi. Wiradi sing ngeterake, Wiradi sing njalari ilange adhine! Ibune tansah nutuh ngono! (*KS, 117: 51*)

Wiradi mlayu-mlayu marang Biro Perjuwangan Putri kangge mapag Wirastuti. Ananging Wirastuti sampun kondur ngendikanipun tiyang ing Biro. Wirastuti kondur menyang pundi? Wirastuti ical ngantos sakmenika. Wiradi rumaos tutuhan amargi icalipun Wirastuti menika Wiradi ingkang ngeteraken. Wiradi ingkang dadosaken icalipun Wirastuti, ibunipun ingkang tansah nutuh mekaten.

11) Kasoran tiyang sanes

Konflik psikis ingkang awujud was sumelang menika dipunsebabaken amargi Wiradi wedi kasoran tiyang sanes. Bareng Wiradi mireng saking Elok wonten letnan ingkang sowan ing dalemipun. Wiradi langsung gadhah pamikiran bilih menawi piyambakipun kirang cepet anggenipun nembung Elok supados dados sisihanipun bakal kalah dening Letnan menika. Raos was sumelang ingkang dipunalami dening Wiradi ketingal wonten ing kutipan ngandhap menika.

Dheg, atine Wiradi tratapan, “*Eh, ana letnan saba omahe Elk, ya?*” Yen kurang prayitna utawa kalah cepet, ora wurung Wiradi kadhisikan! Atine Wiradi kaya disereg wae! Ora mikir dawa maneh, dheweke banjur matur. Matur glogap-glagep. “Anu, Pak. Waleh-waleh menapa, Pak, anggen kula mriki menika, kajawi namung sanja lan ngabaraken kawilujenganipun bapak sabrayat, kula gadhah perlu wigati sanes.” (KS, 121: 54)

Manahipun Wiradi trataban sapungkuripun mireng wonten Letnan ingkang dhateng ing dalemipun Elok. Lajeng Wiradi gadhah pamikiran bilih menawi kirang prayitna bakal kalah cepet dening Letnan menika. Manahipun Wiradi kados dipunsereg lan bten mikir dawa malih. Piyambakipun lajeng matur kaliyan Pak Naya bilih sowanipun Wiradi wonten ing dalemipun menika boten namung kangge paring warta kawilujenganipun keluarga nanging ugi badhe matur perkawis ingkang wigati.

12) Tuwuh tresna antawisipun Elok lan Wiranta

Tuwuh tresna antawisipun Elok lan Wiranta menika satunggaling penyebab konflik psikis ingkang awujud was sumelang. Elok lan Wiranta menika nate gadhah raos katresnan satemah menawi manggen dados setunggal samangke saged tuwuh malih ras tresna menika, pamikiranipun Wiradi. Ingkang dipunraosaken dening Wiradi wonten ing kutipan ngandhap menika.

Wiranta tresna karo Elok. Yen Elok dititipake ing Sala, Wiranta bakal kumpul karo Elok. Iki ndrawasi. Wong tau ketaton mesthi godres getih maneh yen senggolan. Mengkono uga tatu-tresna. Tatu ki yen disenggol malane mesthi getihen maneh. Yen senggolan karo sing ditresnani mesthi mremen maneh, kobong kasmaran maneh atine. (KS, 160: 64)

Wiranta nate tresna kaliyan Elok. Pikiranipun Wiradi menawi Elok dipuntitipaken ing Sala, Wiranta lan Elok bakal kumpul. Menika saged ndrawasi amargi tiyang ingkang nate ketaton bakal godres rah menawi kesenggol. Mekaten

ugi kaliyan tatu tresna, menawi dipunsenggol malanipun bakal tuwuh malih. Menapa malih menawi senggolan kaliyan tiyang ingkang dipuntresnani, saged kasmaran malih manahipun.

13) Ndadosaken bendrong

Sumelang menika satunggaling wujud konflik psikis ingkang dipunsebabaken amargi saged dadosaken bendrong. Wiradi wedi menawi wontenipun Wiradi ing dalemipun Manik namung dadosaken kahanan wonten mriku dados bendrong. Inggang dipunraosaken dening Wiradi ketingal ing kutipan.

“Dhik. Aku ora sida melu wae.”

“E! Piye, ta, kuwi? wis kentheng-kentheng dirancang saka ngomah jare, tekan parane arep wurung. Ayo, ta, mlebu wae!”

“Aku wedi, Dhik. Aku kuwatir yen marakake dadi bendrong iki mengko.” (KS, 202: 68)

Wiradi boten kersa nderek Gatot mlebet dalemipun Manik. Lajeng Gatot matur sedaya wau sampun dipunrancang nalika wonten ing dalem, sakmenika sampun dugi paranipun kok boten sios. Lajeng Gatot tetep meksa Wiradi nderek mlebet. Nanging Wiradi boten kersa amargi menawi Wiradi wonten mriku kuwatir dadosaken bendrong.

14) Elok setunggal dalem kaliyan Wiranta

Elok setunggal dalem kaliyan Wiranta menika penyebab konflik psikis ingkang awujud was sumelang. Wiradi nampi serat saking Elok ingkang ngandharaken kahanan Elok ing Sala. Pikiranipun Wiradi ngira menawi Elok surasanipun saweg seneng. Lajeng Wiradi boten kersa nerasaken nyerat layang marang Elok nalika kengetan tresnanipun Elok marang Wiranta. Sakmenika Elok

lan Wiranta manggen dados satunggal dalem. Inggang dipunraosaken dening Wiradi kapanggihaken wonten ing kutipan menika.

Diwaca maneh surasane layange Elok kok sajak girang. Wiradi banjur kelingan tresnane Elok marang Wiranta. Saiki wong loro mau kumpul saomah. Hm, ya gendheng banget yen dheweke – Wiradi – ngongkon bojone sandhing karo adhine! Niyat menehi dhendheng marang kucing! Kelingan kang kaya mengkono iku, Wiradi banjur wegah nutugake nulis layang. Dheweke pancen ora tau duwe niyat nulis layang marang Elok. Bosen. Surasane padha wae, sing dicritakake ora ana. La iya apa ta sing arep dicritakake marang Elok? (KS, 226: 71)

Saking kutipan ing nginggil menika nedahaken bilih Wiradi rumaos sumelang marang Wiranta lan Elok. Wiradi kengetan tresnanipun Elok marang Wiranta. Sakmenika tiyang kalih menika manggen dados setunggal ing dalem Widuran. Wiradi getun nate ngaken Elok supados manggen wonten Sala ingkang ateges sareng kaliyan Wiranta. Kengetan perkawis menika dadosaken Wiradi wegah nutugaken anggenipun nyerat layang marang Elok. Wiradi estunipun boten nate kepengin nyerat layang marang Elok. Kraos bosen, boten wonten ingkang badhe dipuncariyosaken.

15) Dipunwaoni ala dening tangga teparo

Wiradi ngalami konflik psikis ingkang awujud was sumelang amargi Wiradi wedi dipunwaoni ala dening tangga teparo. Manik ingkang dereng dados garwanipun Wiradi nyuwun kangge manggen sareng ing satunggal dalem kaliyan Wiradi. Raos was sumelang ing dhiri Wiradi kapanggihaken wonten ing kutipan ngandhap menika.

“Mas. aku wis matur bapak lan bapak pareng.”
 “Matur apa?”
 “Aku melu manggon kene.”
 “Ah!”

“Ah, piye, ta, Mas?

“Tangga-tangga kampung mengko rak padha cluluk ala.” (KS, 232: 72)

Manik kepengin manggen satunggal dalm kaliyan Wiradi ananging Manik menika sanes garwanipun Wiradi. Ananging Wiradi boten sarujuk kaliyan pepenginanipun Manik amargi ing dhiri Wiradi tuwuh raos sumelang dipunwaoni boten sae dening tangga tepalih.

i. Kekaguman

1) Elok saged ngerem-erem dukanipun Wiradi

Wiradi ngalami konflik psikis ingkang awujud kekaguman amargi Elok saged ngerem-erem dukanipun Wiradi. Ingkang dadosaken Wiradi angglong manahipun menika amargi adrengipun kenya menika kangge ngerem-erem Wiradi ingkang saweg duka. Ingkang dipunraosaken dening paragatama Wiradi kapanggihaken wonten ing kutipan menika.

Suwarane Elok alus kemrisik. Dudu suwara kuwi sing njalari atine Wiradi wutah badhar saka karupegan, nanging adreng Kenya kuwi lan niyate kang suci ngerem-erem kurdhaning nepsune Wiradi. Dene aluse suwarane Elok kaya dayaning ki dhalang nyuwuk sampak, banjur rengeng-rengeng nyritakake taman kembang lan wanodya kang lagi lelenggahan ing taman kono, ‘*ngombak-ombak ati, bening lan mirasa*’ (KS, 47: 27)

Saking kutipan ing nginggil menika nedahaken raos kagum saking Wiradi marang Elok amargi niat ingkang suci saking Elok kangge ngerem-erem dukanipun Wiradi dadosaken manahipun Wiradi angglong. Dene alusipun swanten Elok kados dhalang ingkang nyuwuk sampak.

2) Remen kaliyan kawanitaanipun Elok

Raos kagum Wiradi marang Elok dipunsebabaken ugi amargi Wiradi remen kaliyan kawanitaanipun Elok. Elok menika lare ingkang boten ayu nanging Elok mangertos anggenipun ginakaken kawanitaannipun. Kedadosan menika ingkang nuwuhaken raos kagum ing dhiri Wiradi kados wonten ing kutipan menika.

Krungu suwarane Elok pikirane nyleweng liya, “Cah kuwi ora ayu. Nanging gedhe lelabuhanane, ngreti migunakake kawanitane. Bocah apik kuwi,” Wiradi ketok-ketoken dhek mau esuk, Elok nimba, dhadhane sentik-sentik tanpa rumangsa dosa yen tingkahe kuwi natah atine liyan. “Hm, jenenge Elok!” (KS, 50: 29)

Mireng swantenipun Elok, pikiranipun Wiradi nyleweng. Miturut Wiradi, Elok menika boten ayu, nanging Elok saged anggenipun ginakaken kawanitaannipun. Wiradi ketok-ketoken nalika wau enjing Elok nimba, lan tanpa dosa menawi tingkahipun menika sampun nutuh manahipun tiyang sanes.

3) Dandanannipun Elok nengsemaken

Dandanannipun Elok nengsemaken menika satunggaling penyebab konflik psikis ingkang awujud kekaguman ingkang dipunalami dening paragatama Wiradi. Enjing menika Elok ketinggal resik, rasukanipun boten anyar ananging wetah, rikmanipun dipunklabang kalih ingkang nengsemaken manahipun Wiradi. Ingkang dipunraosaken Wiradi kapanggihaken wonten ing kutipan menika.

Elok kang wektu kuwi uga wis adus resik, ngetok Wiradi, sajak mbagekake. Kenya iku saiki nganggo rok biru kembang-kembang ora anyar nanging wutuh, rambute diklabang loro tekan geger, kandel wiwit epok nganti pucuke, ateges rambute ketel wiwit bongkot tekan pucuke. Klabangane papag tekan pucuke, nengsemake sinawang dening Wiradi. (KS, 53: 32)

Elok ingkang sampun resik menika manggihi Wiradi. Elok ngagem rasukan ingkang boten enggal ananging ketingal wetah, rikmanipun dipunklabang kalih dugi geger. Klabang menika ingkang nengsemaken manahipun Wiradi.

4) Kesengsem sikapipun Elok ingkang becik, bekti, gumati

Wujud konflik psikis was sumelang dipunsebabaken amargi kesengsem kaliyan Elok ingkang becik, bekti, gumati. Wiwit Wiradi sesrawungan kaliyan Elok rumiyin sampun rumaos bilih Elok menika tiyang estri ingkang merakati. Menika kapanggihaken wonten ing kutipan ngandhap menika.

Wiradi mongkok atine. Wiwit nalika sesrawungan karo Elok dhek biyen dheweke pancen wis krasa yen Elok ki bocah wadon kang merakati. Ora ayu, uga ora kemayu, ning atine becik, bekti lan gumati. Maca layange wae dheweke wis seneng, mendah yen ketemu bocahe maneh. (KS, 85: 44)

Saking kutipan nginggil menika nedahaken bilih Wiradi kagum kaliyan Elok ingkang merakati. Raos menika sampun tuwuh nalika kekalihipun srawung wonten ing Widuran rumiyin. Elok menika boten ayu nanging boten kemayu. Elok ugi kalebet tiyang estri ingkang manahipun becik, bekti lan gumati. Wiradi rumaos seneng maos seratipun Elok, menapa malih menawi kepanggih kaliyan tiyangipun.

5) Sengsem kaliyan pawakanipun Elok

Raos kagum Wiradi marang Elok ugi amargi Wiradi kesengsem kaliyan pawakanipun Elok. Sampun dangu Wiradi boten kepanggih kaliyan Elok, sakmenika barang kepanggih Elok ketingal manis, padhang ulate, grapyak semanak sikapipun. Ingkang dipunraosaken dening Wiradi kapanggihaken wonten ing kutipan menika.

Sing saliyane wirang, Wiradi uga nduweni rasa seneng. Elok katon manis, ulate padhang, grapyak-semanak ngresepake. *‘Saiki kok gedhe, ya, Dhik Elok katone!’* pikirane Wiradi. *‘Suwarane njengek ucul-udhar ora seret kandheg kaya dhek lagi padha weruh biyen. Dhik Elok ora mbaleni kenalan anyar, nanging nutugake memitran kang wis raket, sesrawungan sing kapungkur!’*. Krungu guyune Elok, Wiradi kelingan impene mau. (KS, 95: 48)

Wiradi rumaos seneng pirsia Elok ingkang ketingal manis, padhang ulatipun lan grapyak sikapipun. Wiradi gadhah pamikiran bilih Elok menika sampun ageng, swantenipun ingkang ketingal ucul-udhar taksih sami kaliyan nalika sareng rumiyin. Elok boten mbaleni pitepangan malih ananging nutugaken srawung ingkang sampun rumaket rumiyin.

6) Kesengsem Kenya klambi abang

Konflik psikis ingkang dipunalami dening Wiradi inggih menika kekaguman ingkang dipunsebabaken amargi Wiradi kesengsem kaliyan kenya klambi abang. Nalika Wiradi saweg ngarih-arih manah nonton kitha lajeng pirsia wonten kenya ingkang narik manahipun Wiradi. Ingkang dipunraosaken dening Wiradi wonten ing kutipan menika.

Hem. Ayu. Roke abang mangar-mangar, kulite kuning mripate....hm, mripate kuwi lo sing ngajak rembugan!” Wiradi mbatin. (KS, 158: 63)

Wiradi kagum kaliyan kenya klambi abang ingkang dipuntemahi nalika Wiradi saweg jalan-jalan nonton kitha. Ukara ingkang nedahaken bilih Wiradi kagum kaliyan kenya klambi abang inggih menika *“hm, mripate kuwi lo sing ngajak rembugan!”*.

7) Kaelokanipun Kenya klambi abang

Konflik psikis ingkang awujud kekaguman menika dipunsebabaken amargi kaelokanipun kenya klambi abang. Kenya menika kenya ingkang kalawau nitih becak nalika padhang srengenge. Kenya menika ketingal resik mudal mencorong madhangi jagad. Raos kagum marang kenya klambi abang menika kapanggihaken wonten ing kutipan.

Kenya klambi abang sumringah iku wong sing numpak becak ana dalan jembar mau nalikane padhang srengenge isih gemilang. Saiki srengenge wis sumurup, nanging candhikayu mudal mencorong madhangi jagad, alam dadi abyor sarwa kuning. Pakulitane kenya klambi abang sing dhasare wis resik kuning iku, saiki saya katon gumrining. Lambene tipis, pipine alus, rambute ireng ketel dikethok cendhak modhel anyar. Wiradi sumlengeren nonton kaelokane kenya kang merak ati iku. (*KS, 165: 65*)

Saking kutipan nginggil menika nedahaken Wiradi sumlengeren pirsa kaelokanipun kenya klambi abang ingkang nitih becak nalika padhang srengenge. Sakmenika srengengenipun sampun surup nanging candhikayunipun mencorong madhangi jagad. Pakulitanipun kenya menika ingkang resik ketingal gumrining, lambenipun tipis, pipinipun alus, rikmanipun cemeng ketel ingkang dipunkethok cendhak dadosaken Wiradi kagum kaliyan kenya menika.

j. Kanepson

1) Tiyang ingkang dhahar roti namung mata-mata

Tiyang ingkang dhahar roti menika namung mata-mata satunggaling penyebab kondlik psikis awujud kanepson ingkang dipunalami dening paragatama

Wiradi. Wiradi duka kaliyan bapakipun amargi bapak nedha roti. Ingkang dipunraosaken Wiradi wonten ing kutipan ngandhap menika.

Wiradi anyel banget atine. Kebacut ora bisa mendha. “Pak, tiyang Jawi, tiyang Indonesia ingkang nedha roti menika namung mata-mata mengsah!” Wiradi setengah njerit muni mengkono mau. (KS, 45: 26)

Wiradi rumaos anyel sanget manahipun. Sampun kebacut duka kaliyan bapakipun. Miturut Wiradi tiyang Jawi, tiyang Indonesia ingkang nedha roti menika namung mata-mata mengsah. Anggenipun matur mekaten kaliyan bapakipun radi njerit amargi bapakipun tetep kemawon nedha roti menika.

2) Kalah kaliyan tiyang sanes anggenipun badhe nalen i janji kaliyan Elok

Kanepson ingkang tuwuh ing dhiri Wiradi dipunsebabaken amargi Wiradi wedi kalah kaliyan tiyang sanes anggenipun nalen i janji kaliyan Elok. Wiradi duka nalika piyambakipun sampun kesusu ngedalaken rembug kangge nyuwun Elok dados sisihanipun. Raos duka menika kangge letnan tepunganipun Elok. Raos dukanipun Wiradi kapanggihaken wonten ing kutipan menika.

Wiradi saya mantep nepsune. Adreng olehe kepengin weruh. Grait a pikire grayangan ngambra-ambra. Dheweke kelingan letnan sing marahi Wiradi brangasan kesusu ngetokake rembug mau. Kelingan bab letnan mau sirahe Wiradi krasa puyeng. Gagasane buyar ora karuwan. Letnan! *Letnan tepungane Elok dhek wingi mreng, menyang omah iki, sambang Elok sajak akrab rumaket!* Oh, apa Elok wis nalen i janji karo letnan kuwi bakal dadi sisihane? Wiradi kalah dhisik? Lan Pak Naya rujuk yen Elok dadi nyonya letnan tinimbang dadi bojo pegawe DPU? (KS, 128: 56)

Wiradi duka marang letnan tepunganipun Elok amargi letnan menika ingkang dadosaken Wiradi kesusu anggenipun ngedalaken rembug supados Elok kersa dados garwanipun. Letnan menika kala wingi dhateng ing dalemipun Elok

kados sampun rumaket. Wiradi gadhah pamikiran bilih menapa Elok sampun nalení janji kaliyan letnan menika lan Pak Naya sarujuk.

3) Wiranta ngrebut manahipun Elok

Wiranta ngrebat manahipun Elok ingkang dadosaken tuwuh konflik psikis awujud kanepson saking dhiri Wiradi. Wiradi ngertos bilih Wiranta tiyang ingkang tresna kaliyan Elok. Ingkang dipunraosaken dening Wiradi wonten ing kutipan ngandhap menika.

Wiwit ana bis wis dirancang nepsune. Saka rumangsane adhine ki saya suwe saya kurangajar. Dupeh wong pinter biyen dhek perang ngereh Wiradi. Saiki ndadak wano-wani ngrebut kekasihe! Ora pakra! Apa kaya ngono kuwi wis ora mulang sarak jenenge? (KS, 136: 59)

Wiradi sampun ngrancang dukanipun wiwit ing bis. Duka ingkang katujokaken marang Wiranta ingkang ngrebat Elok minangka kekasihipun. Miturut Wiradi, adhinipun kirang pitaya, kepara Wiranta nantang gelut.

4) Manik boten ngertos tata cara panampaning tamu

Konflik psikis ingkang awujud kanepson ingkang dipunalami dening paragatama Wiradi dipunsebabaken amargi Manik boten ngertos tata cara panampaning tamu. Wiradi duka marang Manik amargi nalika wonten dhayoh, namung diinguk mawon boten dipunsumanggakaken.

“Rak iya dimanggakake dhisik!” sentake Wiradi rada kasar marang sing wadon. Saka rumangsane, Manik pancen rada ora ngreti tata-cara. Ngreti tamu teka mung diinguk wae. Karo dene tembung *sampeyan* sing bola-bali dielokake iku pijer-pijer diucapake. Keri rasane nyang kuping! (KS, 237: 76)

Raos duka Wiradi marang Manik amargi Manik boten mangertos tata cara nampi tamu ingkang sae satemah Wiradi nyentak Manik. Kaliyan tembung

sampeyang ingkang asring dipunucapaken dening Manik menika dadosaken Wiradi keru anggenipun mireng, ketingal kirang sopan.

5) Manik boten saged nregani garwanipun

Manik boten saged nregani garwanipun menika satunggaling penyebab konflik psikis ingkang awujud kanepson ingkang dipunalami dening Wiradi. Wiradi duka marang Manik ingkang saweg gerah lan namung sagedipun ngrusahi tiyang sanes. Ingkang dipunraosaken dening Wiradi wonten ing kutipan menika.

“Dhik Manik. Uwong ora bakal bisa ngajeni wong lara. Wong lara mung bakal ngrusahi liyan kang kepengin urip seneng. Ngretia, aku ra bisa, Dhik, tansah ethok-ethok ngajeni kowe. Ora bisa!” (KS, 243: 83)

Saking kutipan ing nginggil menika nedahaken raos duka ingkang dipunraosaken dening Wiradi marang garwanipun, Manik. Manik ingkang saweg nandang gerah ananging namung saged ngrusahi tiyang sanes. Wiradi rumaos boten kiyat tansah ethok-ethok ngajeni marang garwanipun.

k. Penyesalan

1) Boten dawa pikiripun

Penyesalan menika satunggaling wujud konflik psikis ingkang dipunsebabaken amargi boten dawa pikiripun Wiradi. Wiradi rumaos getun kaliyan sikapipun ingkang grusa-grusu kangge sowan ibunipun. Sasampunipun udan pelor lan bebaya dipunliwati nembe kemawon pikiran ingkang mekaten kagrait. Raos getun Wiradi kapanggihaken wonten ing kutipan ngandhap menika.

Nalar sing kaya ngono mau ndilalah kok ya kecandhak saiki, bareng dheweke wis rekasa nyabrang bebaya udan pelor, bareng adhike wis nandhang ketaton, bareng kelingan yen ing ngisor wit sawo ana memedine. Upama kang mengkono mau kagrait mau esuk, mbokmenawa ora kaya ngene lelakone wengi iki. La

upama suwung, gek mengko omah kuwi mung isi memedi thok?
Wah, priye, ya?! (KS, 17: 6)

Pamikiran ingkang wening nembe dipunpanggihaken sakmenika sasampunipun Wiradi nandhang rekaos, barang Wiranta sampun ketaton, lan kengetan memedi ing ngandhap wit sawo. Menawi pamikiran ingkang mekaten kagraita saderengipun sowan ibu, Wiradi kinten swasana asilipun boten kados mekaten.

2) Nilar adhikipun

Konflik psikis ingkang awujud bingung dipunsebabaken amargi Wiradi nilar adhinipun ingkang ketaton. Wiradi getun dene piyambakipun tega nilar Wiranta ingkang ketaton lan dadosaken Wiranta boten saged kepanggih kaliyan bapak-ibunipun. Raos getun Wiradi kapanggihaken wonten ing kutipan menika.

“Piyambak, Pak. Dhik Ranta.....,” Wiradi kelingan adhine nandhang tatu iki mau. Saiki atine trenyuh dene adhine ora bisa ketemu wong tuwane kaya dheweke. Saiki dheweke gela dene kok nganti tega ninggal adhine kang lagi ketaton ora bisa ngglawat. Tatune Wiranta mesthi gedhe, merga getihe ngeprehi tangan lan clanane. Bisa uga bener kandhane Marija, *sing mbedhil adhine iku mata-mata mungsuh*. Bisa uga sing dadi mata-mata iku salah siji saka kanca-kancane. Ah! “Anu, Pak. Dhik Ranta kantun wonten dhusun.” (KS, 20:9)

Wiradi emut kaliyan adhinipun ingkang ketaton nalika wonten ing margi badhe sowan ibu. Wiradi rumaos gela saha sedhih awit piyambakipun tega nilar adhinipun ingkang rahipun ngeprehi asta lan clananipun. Wonten ing nala, Wiradi gadhah pamanggih bilih ingkang mbedhil Wiranta menika mata-mata mungsuh kados andharanipun Marija. Satemah Wiradi ngapusi bapakipun bilih Wiranta dipuntilar wonten ing dhusun.

3) Wiradi ngeteraken Wirastuti ing biro

Wiradi ngeteraken Wirastuti ing biro menika satunggaling penyebab konflik psikis ingkang awujud penyesalan ingkang dipunalami dening Wiradi. Wiradi getun sampun kersa ngeteraken adhinipun ing biro perjuwangan putri. Ingkang dipunraosaken dening Wiradi wonten ing kutipan ngandhap menika.

Kena apa ibune kok nutuh dheweke sing ngajak Wiras? O, iya, dhek sepisanan lunga menyang Biro Perjuwangan Putri, Wiradi sing ngeterake. Ibune ora akur karo karepe Wiras, bocah wadon mbiyantu tenaga ana badan perjuwangan kuwi, marga bocah wadon ki ya kudu ngugemi kewadonane, ora kok melu perang. Dhek samana Wiras nekad njaluk dieterake Wiradi, nanging Wiradi ora ngajak utawi ngajani. (KS, 21: 11)

Ibu Wiradad duka marang Wiradi amargi miturut ibunipun, Wiradi ingkang ngajak Wirastuti ing Biro Perjuwangan Putri. Ingkang estunipun Wiradi namung ndugekaken Wirastuti mawon. Kedadosan menika nuwuhaken raos getun saking Wiradi kenging menapa kok rumiyin kersa nderekaken wirastuti ing Biro perjuwangan Putri nalika jaman perang.

4) Ngira menawi Pak Naya lan bapakipun menika mata-mata mungsuh

Penyesalan satunggaling wujud konflik psikis ingkang dipunalami dening paragatama Wiradi dipunsebabaken amargi Wiradi ngira Pak Naya lan bapakipun menika mata-mata mengsah. Sasampunipun para keluarga sami mbuktekaken raos tresnanipun marang Wiradi, piyambakipun rumaos dosa sampun gadhah pamikiran mekaten. Kedadosan menika kapanggihaken wonten ing kutipan menika.

Ing ndhuwur wuwung Wiradi nggagas-nggagas. Iki mau kabeh wis padha mbuktekake yen wong ing omahe tresna marang dheweke, lan ora nyenengi tentara mungsuh tumindak sakarepe

dhewe. Dheweke rumangsa dosa ngarani bapake dadi mata-mata mungsuh. (KS, 50: 28)

Ing wuwungan, Wiradi gadhah pamanggih menawi sedaya tiyang wonten ing griyanipun sami tresna kaliyan piyambakipun saha boten remen kaliyan tentara Landa ingkang tumindak ngawur. Saking menika, Wiradi rumaos getun sampun ngira menawi bapakipun dados mata-mata saking mungsuh.

5) Wiradi ingkang jalari kasedhihan

Konflik psikis awujud penyesalan ugi dipunsebabaken amargi Wiradi ingkang njalari kasedhihan ing Widuran. Sirahipun Pak Naya ingkang ketaton menika boten sengaja kenging samparanipun Wiradi lan dadosaken godres rah malih. Raos penyesalan Wiradi wonten ing kutipan ngandhap menika.

Bengi iku Pak Naya kandha marang Elok yen sirahe saya banget olehe senut-senut. Elok samar atine. Nanging ora ana sing bisa ikhtiyar apa-apa bab sirah sing dibuntel kuwi kajaba ngenteni esuk lan diparakake menyang rumah sakit. Krungu bab iki Wiradi saya ngenes atine, marga krasa dheweke kang njalari sakabehe kasedhihan mau. (KS, 52: 30)

Dalu menika Elok rumaos sumelang awit tatu ingkang wonten ing sirahipun Pak Naya. Elok bingung amargi boten saged ngobati tatunipun bapak. Tatu ingkang dumadi awit tingkahipun Wiradi satemah Wiradi rumaos lepas sampun dadosaken tatu menika.

6) Megat merga mitenah Elok

Megat amargi mitenah Elok dadosaken tuwuh raos getun ing dhiri Wiradi. Elok menika tiyang ingkang sae nanging kok Wiradi tega megat Elok kanthi mitenah ingkang boten leres. Ingkang dipunraosaken dening paraga Wiradi katingal ing kutipan menika.

Nanging bareng layang wis klakon mlebu pos, jebul atine saya ora karuwan. Gagasane kumrungsung nggladrah ngambra-ambra. Dheweke rumangsa dosa gawe pitenah kaya mengkono. Dheweke eling Elok kuwi wong saapik-apike wong wadon. Ngono kok Wiradi mentala duwe pokal megat bojone iku. Gek apa dosane Elok? (KS, 235: 74)

Sasampunipun layang talak mlebet pos, manahipun Wiradi saya bingung. Piyambakipun rumaos dosa sampun damel pitenah marang garwanipun. Pawadan mekaten kok saged katindakaken Wiradi kangge megat Elok ingkang estunipun tiyang estri ingkang sae.

7) Nyangka boten sae marang Elok lan Wiranta

Konflik psikis getun ing dhiri Wiradi dipunsebabaken amargi Wiradi gadhah pamikiran boten sae tumrap Elok lan Wiranta. Wiranta ingkang dipunajab saged nulungi Elok dipunkabaraken sampun seda. Raos getun Wiradi menika wonten ing kutipan ngandhap menika.

Wiradi thenger-thenger. Adhine mati! Adhine sing mentas wae dibutarepake, nanging sing wis diarah bakal nulungi Elok, saiki dikbarake mati! Kamangka mentas wae layang talake menyang Elok dikirimake! Hm! Lelakon, lelakon! Kabeh mau lagi dadi lelakon! La mbok ya telegram iku katampan dhek wingi ngono wae, dheweke mesthi wurung ngirimake layang talak espres mau! (KS, 239: 77)

Wiradi rumaos lemes nalika mireng warta ingkang ngandharaken bilih adhinipun, Wiranta seda. Ingkang dadosaken Wiradi lemes kajawi amargi sedanipun Wiranta ugi adhinipun ingkang nembe dipunpikiraken, nembe dipunajab supados saged ngrumat Elok ananging malah sampun seda. Saking kedadosan menika Wiradi rumaos getun amargi sampun kintun layang talak dhateng Elok. Menawi anggenipun nampi telegram warta sedanipun Wiranta, mesthinipun Wiradi boten sios kintun layang talak menika.

8) Sampun ndukani Manik

Sampun duka marang Manik dadosaken tuwuh raos getun ing dhiri Wiradi. Manik menika garwanipun Wiradi ingkang saweg gerah menika boten saged dipunkasari. Nanging awit dukanipun Wiradi, piyambakipun maoni Manik lan dadosaken kumat gerahipun Manik. Ingkang dipunraosaken Wiradi wonten ing kutipan menika.

Sapungkure dhokter Manik banjur turu les, turu kepati. Candrane putih sajak ora ngemu dosa. Wiradi nyawang bojone, olehe nyawang diematake. Manik, Manikingtyas, pancen sulistya. Wiradi trenyuh atine, dheweke krasa yen kelakuwane dhek mau sore kebangeten dhegsiyane. Marang wong ringkih kaya bojone ngono satemene ora kena tumindak kasar. “Dhik Manik, apuranen aku, ya,” Wiradi umak-umik kaya wong memuji. (KS, 244: 84)

Sasampunipun priksa dhateng dokter, manik banjur sare. Wiradi minangka garwa nyawang bojonipun satemah nglairaken raos trenyuh. Trenyuh awit dheweke sampun dhegsiya dhateng garwaipun ingkang ringkih. Estunipun minangka garwa menika wiradi kedah saged ngemong garwanipun saha boten tumindak ingkang kasar. Wonten ing wekdal menika wiradi saestu getun lan nyuwun supados garwanipun saged paring pangapunten dhateng piyambakipun.

9) Wiradi mbalela, diken sowan sibu boten kersa

Konflik psikis awujud penyesalan menika amargi Wiradi mbalela, diaturi sowan ibu ananging boten kersa. Sakmenika Wiradi nembe rumaos getun amargi kala wingi boten kersa sowan ibu, dereng sowan ananging sampun mireng ibunipun seda ingkang ateges Wiradi sampun boten saged pirsu badanipun ibu. Raos getun ingkang dipunraosaken dening Wiradi kapanggihaken wonten ing kutipan menika.

Durung nganti selawe dina geblake Manik, Wiradi nampa telegram saka bapake, ngabarake yen ibune seda. Nyut, kaya wong krasa disebrot, Wiradi kedandapan golek silihan dhuwit lan mlayu ketantingan menyang Sala. Dheweke rumangsa kelangan saiki. Kelangan ibu! Yen wong disebrot mung kelangan bandha, dene Wiradi saiki kelangan mustika, kedandapane laku ora karuwan nere. Mustika sing ilang genah ora bisa bali! Ilang ora ilang lumrah. Rasaning ati iki melu kalong, kurang. Anggone kedandapan iku marga Wiradi ora gelem ketilapan nemoni ibune kang pungkasan. Ibune kang wis dadi jisim. (KS, 246: 85)

Dereng ngantos selangkung dinten wiradi nampi warta malih bilih ibunipun seda. Wiradi banjur gedandapan wangsul dhateng saladheweke rumaos kecalan sanget. Ibu ingkang dados mustika sampun seda, boten saged wangsul malih.raosipun ing manah prasasat wonten ingkang kirang. Kedadosan kasebut awit sadrengipun wiradi kasuwun wangsul sowan ibu boten kersa, dene samenika ibu sampun boten wonten malih.

1. Bimbang

1) Ibu gerah maras lan kahanan kutha ingkang boten aman

Ibu Wiradad gerah maras lan kahanan kitha ingkang bten aman menika dadosaken raos bingung ing dhiri paragatama Wiradi. Wiradi gadhah pepenginan kangge sowan ibunipun ingkang saweg gerah maras sakonduripun saking pangungsen. Ananging kahanan kitha ingkang boten aman dadosaken Wiradi bingung kadospundi caranipun sowan ibu. Kedadosan menika nuwuhaken raos bingung ing dhiri Wiradi ingkang dipunpanggihaken ing kutipan ngandhap menika.

Krungu crita kang mengkono mau, Wiradi geter atine, pucet guwayane.

“Kena apa, Mas?” pitakone Narno bareng weruh Wiradi sajak dheleg-dheleg.

“Ora apa-apa, Dhik. Anu, mung, sajatine aku ya kepengin sowan sibu. Kira-kira apa bias, ya?” (KS, 5: 3)

Saking kutipan nginggil menika nedahaken raos bingung ing dhiri Wiradi. Wiradi bingung kadospundi caranipun sowan ibunipun ingkang saweg gerah. Wiradi sowan dhateng Kusnarna, kancanipun sasampunipun mireng cariyos ingkang damel giris. Sowanipun Wiradi menika kangge taken bab pepenginanipun Wiradi kangge sowan ibunipun ing Widuran.

2) Ngraos kalap nanging sejatosipun boten

Wiradi rumaos kalap nanging sejatosipun boten menika satunggaling penyebab konflik psikis ingkang awujud bingung. Wiradi rumas kalap mlebet ing kedhatonipun peri, ananging menika leres dalemipun ibu bapakipun ing Widuran. Raos bingung ingkang dipunalami dening Wiradi wonten ing kutipan menika.

Isih rongeh pikirane, Wiradi nurut mlebu ngomah. Dheweke wis tau krungu bab wong kalap, jare rasane kaya mlebu kedhaton, kedhatone peri sing ngganggu gawe manungsa. Apa dheweke iki saiki ya kalap? Nanging pandulune terang, omah genah omahe, ora lidok maneh. Mung rada peteng marga mung dipadhangi damare Pak Naya. Pak Naya kang raine nyureng lan sirah diblebet putih, kanthi suwara kang serak ngacarani tamune mlebu kamar gedhe, kamar panggonane ibu-bapake Wiradi. Solah lan suwarane Pak Naya nduweni prebawa giris kang ora kabantah dening Wiradi. (KS, 19: 8)

Saduginipun Wiradi ing dalem Widuran, piyambakipun taksih rongeh pikiranipun. Wiradi rumaos kalap ing kedhatonipun peri amargi ingkang mbikak kori menika Pak Naya, tiyang ingkang dereng dipuntepangi dening Wiradi lan praupanipun Pak Naya ingkang damel giris. Lajeng Wiradi mlebet kamar ageng panggenanipun bapak-ibunipun Wiradi.

3) Pengin mejahi Pak Naya ananging wedi dipunpejahi

Konflik psikis awujud bingung ingkang dipunalami dening Wiradi dipunsebabaken amargi pepenginan Wiradi kangge mejahi Pak Naya ananging piyambakipun wedi dipunpejahi dening Pak Naya. Wiradi ngira Pak Naya menika mata-mata mengsah satemah Wiradi kepengin mejahi Pak Naya. Ananging Wiradi ugi wedi menawi dipunpejahi dening Pak Naya. Raos bingung Wiradi kapanggihaken ing kutipan ngandhap menika.

Wiradi grayang-grayang kiwa-tengene maneh. Suwe-suwe duwe pokal arep nggrumut Pak Naya saiki wae, menang cacak kalah cacak. Tinimbang dheweke mengko mati nglempara divedhil Landa, luwih becik dheweke ngrampungsi Pak Naya dhisik wae. Dadi mati-matia ya wis kasil mbekuk gulune mata-mata! Wiradi krengkang-krengkang metu saka ngisor dhipan. Nanging greg, mandheg mangu.

“mengko gek pistulku mau wis ana tangane Pak Naya? Wé, blaiane!”

Apa saiki tindakane Wiradi?

Ora wani! Sarana jengkel marang kalicikane atine, dheweke tlusur-tlusur mlebu ngisor longan maneh. (KS, 26: 15)

Pirsa polahipun Pak Naya tuwuh raos prasangka buruk marangg Pak Naya kanthi ngira bilih Pak Naya menika mata-mata Landa. Wiradi kepengin mejahi Pak Naya saderengipun Wiradi dipunbedhil dening mata-mata mengsah. Ananging Wiradi madosi bedhilipun ingkang ical lan nuwuhaken pamikiran menawi bedhil menika sampun wonten Pak Naya malah dadosaken bebaya tumrap piyambakipun. Pamikiran menika ingkang dadosaken Wiradi boten sios mejahi Pak Naya kanthi nlusur-nlusur mlebet longan malih kangge umpetan.

4) Wedi dipungropyok Landa

Wedi dipungropyok Landa satunggaling perkawis ingkang nyebabaken tuwuhipun konflik psikis ingkang awujud bingung. Bingungipun Wiradi menika

amargi pepenginanipun kangge mangertos kahananipun Wiranta ananging wedi dipungropyok Landa nalika badhe kesah saking Widuran. Ingkang dipunraosaken Wiradi wonten ing kutipan ngandhap menika.

Apa dheweke mengko sedina ana ngomah, ta? Dheweke dhewe ora ngerti. Mesthine ya ana ngomah. Nanging dheweke kuwatif yen Landa awan iki bakal nggropyok omahe. Dadi becike dheweke oncat sadurunge digropyok. Nanging menyang endi? Kepriye metune saka kutha lan kepriye playune? (KS, 29: 17)

Saking kutipan ing nginggil menika nedahaken bilih Wiradi saweg bingung natawisipun kalih perkawis. Wiradi kuwatos Landa badhe nglajengaken serangan ing dhaerah Widuran. Tuwuh pamikiran Wiradi kangge cepet kesah saking dalem Widuran saderengipun dipungropyok Landa. Wiradi bingung samangke menawi kesah saking dalem badhe wonten pundi lan caranipun medal saking kitha kadospundi.

5) Pengin mangertos kahanannipun adhikipun

Pengin mangertos kahananipun Wiranta adhinipun kalebet satunggaling penyebab saking konflik psikis ingkang awujud bingung. Wiradi kepingin mangertos kahananipun Wiranta ingkang ketaton ananging kahanan kitha ingkang boten aman menika damel Wiradi bingung kedah kadospundi. Raos bingung Wiradi kapanggihaken wonten kutipan ing ngandhap menika.

Atine Wiradi trataban kelingan kok tegel ninggalake adhine nandhang tatu kaya mengkono. Saiki dheweke kesusu wae arep weruh priye kedadeane adhine lanang kuwi. Nanging kepriye? Priye-priyea dheweke kudu sabar ngenteni wengi. (KS, 39: 22)

Wiradi getun sampun nilar Wiranta, adhinipun ingkang saweg ketaton nalika badhe sowan dhateng ibunipun. Kedadosan menika ingkang dadosaken Wiradi kepingin enggal pirsu kahananipun Wiranta ing dhusun. Pepenginan

Wiradi kangge mangertos kahananipun Wiranta ananging kahanan kitha ingkang boten aman nuwuhaken raos bingung ing dhiri Wiradi. Kepengin ngertos kahananipun Wiranta nanging kedah sabar nengga surup nembe saged kesah saking kitha.

6) Gojag-gajeg maring sinten pepenginannipun dipunwedharaken

Konflik psikis awujud bingung ingkang dipunalami dening paragatama Wiradi menika dipunsebabaken amargi Wiradi gojag-gajeg marang sinten pepenginannipun dipunwedharaken. Wiradi kepengin nyuwun Elok dados sisihanipun. Nanging pepenginan menika badhe dipunaturaken marang Elk menapa Pak Naya. Raos bingung Wiradi kapanggihaken wonten kutipan ing ngandhap menika.

Wiradi mungga-mangu arep medharaken karepe. Dheweke gojag-gajeg marang sapa karepe mau diwedharake, marang bocahe dhisik, apa marang bapake? Manut grapyake wong sing kagungan dalem, loro-lorone ora bakal nampik upama Wiradi nguculake rembug. (*KS, 120: 53*)

Saking kutipan ing nginggil menika nedahaken raos bingung ing dhiri Wiradi. Pepenginan Wiradi kangge nyuwun Elok dados sisihanipun badhe dipunaturaken marang Elok langsung utawi marang bapakipun, Pak Naya. Miturut Wiradi kekalihipun menika tiyang ingkang grapyak satemah boten badhe nampik aturipun Wiradi bab menika.

7) Ketemu Kenya klambi abang

Wiradi kepanggih kenya klambi abang menika satunggaling penyebab ingkang nuwuhaken konflik psikis awujud bingung. Raos bingung Wiradi menika badhe mlebet dalemipun kenya ingkang nate dipunteraken saking lepen Brantas

menapa badhe nulak mlebet. Bingung ingkang saweg dipunraosaken dening Wiradi wonten ing kutipan menika.

Wiradi njegreg. Arep jumangkah abot. Arep kumecap nulak diajak mlebu mokal. Nanging priye? Omah kuwi omahe kenya klambi abang sing ing bengi padhang rembulan diterake Wiradi mulih saka pinggire Kali Brantas! (KS, 201: 67)

Wiradi disuwuni pambiyantu dening Gatot kangge pitepangan kaliyan Manik. Wiwitipun Wiradi kersa mbiyantu kanca nunggal kamaripun. Ananging saduginipun ing ngajeng dalem, Wiradi rumaos abot badhe jumangkah mlebet. Wiradi kengetan dalem menika dalem kenya klambi abang ingkang nate dipundugekaken saking lepen Brantas.

8) Sikepipun Manik ingkang kaget pirsa Wiradi

Bingung menika satunggaling wujud konflik psikis ingkang dipunsebabaken amargi siapipun Manik ingkang kaget pirsa Wiradi. Wiradi ingkang dipunsuwun Gatot supados ngancani dhateng ing dalemipun Manik boten ngertos menawi Manik menika kenya ingkang nate dipunbiyantu amargi nandang wewadi ingkang wigati. Ingkang dipunraosaken Wiradi kapanggihaken ing kutipan ngandhap menika.

Dene Wiradi pakewuh nampani pandeleng kang kaya mengkono mau, arep kaya mesem, ethok-ethok lali, wong nyatane Manik kaya ngono pasemone. Arep terus terang yen dheweke isih kelingan kabeh kedadean kang uwis-uwis, uga ora wani. Marga tepunge karo kenya kuwi kepanjangan wewadi kang wigati banget. Mula Wiradi iya ora bisa nata ulate, dheweke pringis-pringis kaya wong kelaran. (KS, 203: 69)

Nalika kepanggih Manik ing dalemipun, kenya ingkang nate dipunbiyantu amargi wewadinipun konangan Wiradi. Wiradi ugi boten saged nata polahipun kedah kadospundi. Kedadosan menika nuwuhaken raos bingung ing

dhiri Wiradi. Wiradi bingung badhe kadspundi ulatipun, badhe mesem naming tingkahipun Elok boten seneng, badhe ethok-ethok kesupen ananging inggih Wiradi mangertos sedaya kedadosan ingkang dipunalami Manik.

9) Bingung badhe tetep wonten kamar Manik menapa nderek kancanipun medal

Raos bingung ingkang dipunalami dening Wiradi menika amargi Wiradi bingung badhe tetep wonten ing kamaripun Manik utawi nderek kancanipun medal saking kamar Manik. Gatot ingkang salah paham kaliyan Wiradi bab wewadinipun Manik menika bablas medal saking kamar. Wiradi kepengin ngancani ananging Gatot saweg peteng pikiranipun. Kedadosan menika nuwuhaken raos bingung ing dhiri Wiradi ingkang dipunpanggiaken wonten kutipan ing ngandhap menika.

Wiradi njegreg ketutupan lawang ana njero kamar. Gatot ambblas lunga. Wiradi bingung. Arep menyang ngendi? Arep ngancani Gatot wong mitrane kuwi lagek peteng pikire. Arep kari ana njerone kamar dheweke wis ora ngreti maneh perlune. Ora ngreti maneh patrape. Dheweke isih rumangsa liya banget – liya karo kamar uwi, liya karo wong-wong kono! O, ya talah timen, dadi seksi wae seksi lelakon sedhih kang ora kena ora dheweke mesthi katut kagubel-gubel. Awak yen lagi apes! (KS, 212: 70)

Saking kutipan ing nginggil menika nedahaken raos bingung ingkang saweg dipunalami dening Wiradi. Kedadosan ing kamaripun Manik nalika Manik matur sedaya wewadinipun Manik lan Wiradi ingkang mbiyantu dadosaken kahanan dados bendrong. Gatot duka marang Wiradi lan Manik, piyambakipun ngira bilih ingkang damel wadi menika Wiradi. Wonten salah paham antawisipun Gatot marang Wiradi. Gatot ingkang duka bablas mawon medal saking kamaripun Manik. Wonten mriku Wiradi bingung kedah nderek Gatot kesah nanging Gatot

betahaken wekdal kangge mikir, badhe tetep wonten kamar menika rumaos liya kaliyan kahanan kamar menika.

10) Wiradi boten kersa kelangan Elok ananging boten kersa nyingkiraken Manik

Wiradi boten kersa kelangan Elok ananging boten kersa nyingkiraken Manik menika satunggaling penyebab konflik psikis ingkang wujud bingung. Wiradi boten kersa nilar Elok garwanipun ugi eman-eman menawi nilar kenya ayu kados Manik. Raos bingung Wiradi kapanggihaken wonten kutipan ing ngandhap menika.

Nyut! Wiradi kelingan Elok. Elok kang pipine bengap, pawakane mbembeng, gek sajroning sesrawungan jejodhoan karo Wiradi iku akeh waonane. Yen dibandhing karo Manikingtyas, rupane Elok wis dudu jejere. La nanging Elok iku bojone, wis genah dadi sisihane! Priye? Yen nganti nyingkirke Manik, Wiradi ya eman-eman banget karo ayune! Wong lanang normal mesthi kepengin ngrengkuh wong wadon ayu. Ayu kaya Manik. (KS, 233: 73)

Wiradi boten kersa nilar kesenangan ingkang saweg dipunlampahi. Kasenangan kaliyan Manik, kenya ingkang nembe dipuntepangi ing Surabaya. Wiradi bingung antawisipun milih Manik utawi Elok garwanipun. Elok panci piyantunipun boten ayu, nanging Elok menika sampun cetha garwanipun Wiradi. Dene Manik menika tiyang ingkang ayu, Manik sanes tetandhinganipun Elok bab praupanipun. Wiradi boten kersa kelangan Elok garwanipun, nanging ugi eman-eman kaliyan ayunipun Manik.

4. Kupiya Ngudhari Konflik Psikis ingkang dipunalami dening Paragatama

Wiradi

Konflik psikis ingkang dipunalami dening paragatama Wiradi wonten ing *trilogy novel Kelangan Satang* anggitanipun Suparto Brata menika boten sedaya

saged dipunudhari. Kupa ingkang dipunlampahaken kangge ngudhari konflik psikis werni-werni. Adhedhasar asiling panaliten ingkang sampun dipunlampahaken. Kupa kangge ngudhari konflik psikis inggih menika *represi*, *projeksi*, *pembentukan reaksi*, *pemindahan objek*, *fiksasi*, *regresi*, *rasionalisasi*, lan *sublimasi*. Mekaten kupa kangge ngudhari konflik psikis ingkang dipunalami dening paragatama Wiradi wonten ing *trilogy novel Kelangan Satang* anggitanipun Suparto Brata.

a. *Represi*

Miturut Freud, represi inggih menika proses “*penguburan*” nala lan raos ingkang dadosaken sumelang dhateng alam bawah sadhar. *Represi* menika *mekanisme pertahanan* ingkang kedadosan rikala pemikiran utawi raos ingkang dadosaken sumelang dipuntekan medal dening *ego*. Kupa represi menika kangge ngudhari konflik saking was sumelang, *penyesalan*, bingung, lan ajrih kanthi cara dhateng marang Kusnarna, ngudarasa, nyuwun pirsu bapak, nelangsa, lan nengga lingsir.

Was sumelang ingkang dipunrampungaken kanthi cara represi inggih menika Wiradi gadhah pepenginan sowan marang ibu, ananging adhinipun Wiranta boten kersa sowan amargi ningali kahanan kitha ingkang boten aman. Kagatosaken kutipan wonten ing ngandhap menika.

Bareng ngreti yen adhine mantep ora gelem marak ibune,
dheweke banjur marani Kusnarna, kanca sing wingenane sedina
bisa mlebu dhedhelikan menyang kutha

Saking kutipan menika saged dipunmangertosi bilih paragatama Wiradi sowan marang kancanipun, Kusnarna ingkang kala wingi sampun mlebet kitha lan

bekta warta keluarga ingkang wonten ing kitha sasampunipun ngertos Wiranta boten kersa sowan ibu.

Mekanisme pertahanan ego ingkang awujud represi ugi dipunginakaken dening Wiradi kangge ngrampungaken konflik psikis ingkang awujud ajrih kanthi cara nengga srengenge lingsir. Kagatosaken kutipan menika.

“Dheweke kepengin srengengene enggal lingsir, enggal surup, lan yen wis ngono dheweke enggal bisa oncat saka ngomah kono.”

Wiradi kepengin enggal kesah saking dalem Widuran ananging kedah nengga srengenge lingsir supados boten konangan tentara Landa ingkang pati tothanipun.

b. *Projeksi*

Projeksi inggih menika *mekanisme pengubahan* sumelang ingkang awujud *neurotik* lan *moral* tumrap sumelang ingkang awujud *realistik* utawi *objektif*. Ingkang kalebet kupiya ingkang *projeksi* inggih menika bingung, was sumelang, duka, lan *emosi* mawi cara nyuwun pirsu Kusnarna, sowan sibu, wanti-wanti marang Wiranta, nelangsa, madosi Wiranta, trataban manahipun, mikir drengki, mungkasi anggenipun nyerat layang, isin lan nepsu, mongkog, lan duka.

“Wiradi wiwit mikir. Dhisik dhewe mengko Wiradi arep takon menyang markas-markas tentara.”

Adhedhasar kutipan menika nedahaken bilih paragatama Wiradi sumelang kaliyan Wiranta amargi wujud saking *mekanisme pertahanan ego* ingkang dipunsebut *projeksi* ingkang dipunlampahaken dening Wiradi menika amargi wau dalu Wiranta boten kondur. Wiradi sumelang adhinipun menika ical.

Satemah enjing menika Wiradi madosi Wiranta kanthi nyuwun pirsu ing markas tentara.

Konflik psikis sanesipun ingkang dipunudhari kanthi cara *projeksi* inggih menika raos duka Wiradi marang kahanan. Gatosaken kutipan ing ngandhap menika.

Wiradi isin lan nepsu banget. Isin marga nonton glagate dheweke ora katrima panglamare!

Wiradi rumaos isin lan duka sanget marang tiyang-tiyang ingkang boten kersa nampi lamaranipun Wiradi. Sampun kathah sanget Wiradi nglamar pedamelan nanging boten wonten kantor jawatan ingkang marima piyambakipun dados pegawai ing kantoripun. Menika nedahaken bilih Wiradi ngginakaken *mekanisme pertahanan ego* ingkang awujud *projeksi*.

c. *Pembentukan Reaksi*

Pembentukan reaksi inggih menika sikap lan tata karma ingkang *berlawanan* minangka panggantos sikap ingkang dipunlampahaken. *Penyesalan*, *pertentangan batin*, kuciwa, *emosi*, *keterpaksaan*, bingung, lan duka menika konflik ingkang saged dipunudhari kanthi cara *pembentukan reaksi* inggih menika mawi cara ngapusi bapak, keduwung manahipun, mongkog, nyuwun ngapunten, pados Elok ing Sragen, ngapusi sibu, boten sios cariyos, boten saged mbantah kajengipun bapak, sedhih, ngrujuki ngendikanipun sibu, mendel, jalan-jalan nonton kutha, tetep nemoni dhayohipun kanca, tetep nderek suk-sukan wonten kreta, pengin boten sios, lan ngempet nepsu.

Satunggaling wujud *mekanisme pertahanan ego* ingkang dipunsebut *pembentukan reaksi* inggih menika *pertentangan batin* ingkang dipunalami dening paragatama Wiradi. Cara anggenipun ngudhari konflik menika kanthi cara ngapusi bu Wiradad. Cara ngudhari konflik menika kapanggihaken ing kutipan menika.

“Jeng Wiras, Bu? O, piyambakipun....(gojag-gajeg, arep dora apa blaka?), piyambakipun menapa dereng mantuk?”

Saking kutipan menika saged dipunmangertosi bilih paraga Wiradi bingung badhe mangsuli pitakenanipun ibu bab kahananipun Wirastuti. Sejatosipun Wirastuti menika boten ngertos wartanipun lan kahananipun kadospundi, ananging supados ibu boten duka satemah Wiradi ngapusi ibu kanthi mangsuli kaliyan tetembungan ingkang nedahaken Wiradi boten mangertos menapa-menapa bab Wirastuti.

d. *Pemindahan Objek*

Pemindahan Objek inggih menika proses pengalihan pangraos (duka) saking obyek ingkang estu tumrap obyek ingkang dados pengganti. Konflik ingkang saged dipunudhari mawi cara *pemindahan obyek* inggih menika *penyesalan* kanthi cara ndhodhog kori.

Penyesalan menika satunggaling konflik psikis ingkang saged dipunudhari kanthi cara ndhodhog kori. Penyesalan ingkang dipunrampungaken kanthi cara *pemindahan objek* inggih menika Wiradi rumaos wedi kaliyan memedi ingkang wonten ing ngandhap wit sawo ngajeng griyanipun satemah piyambakipun ndhodhog kori. Kagatosaken kutipan ing ngandhap menika

Wiradi ndhodhog lawang, alon-alon. Sepisan.

Saking kutipan menika saged dipunmangertosi bilih paraga Wiradi wedi kaliyan cariyos ingkang nate mireng bab memedi ingkang wonten ing ngandhap wit sawo ngajeng griyanipun. Dumugi sakmenika Wiradi boten wantun mlampah piyambakan liwat mriku. Raos wedi ingkang tuwuh ndadosaken Wiradi ndhodhog kori dalemipun kanthi alon.

e. *Fiksasi*

Fiksasi gadhah ancas kangge ngindhari perkawis ingkang saged dadosaken bebaya. Was sumelang lan ajrih menika satunggaling tuladha konflik ingkang dipunudhari mawi *fiksasi*. Kanthi cara ndelik lan pasrah menika kupiya kangge ngudhari konflik saking sumelang lan ajrih. Raos ajrih ingkang dipunalami dening Wiradi saged dipunudhari kanthi cara ndelik. Ajrih ingkang dipunudhari kanthi cara *fiksasi* inggih menika Wiradi boten jenjem nalika wonten tentara Landa saweg nglajengaken serangan. Kagatosaken kutipan ing ngandhap menika.

Nanging ya ora jenjem, banjur njranthal ngancing lawang gedhe.

Wiradi boten jenjem nalika wonten tentara Landa ingkang saweg nglajengaken serangan wonten ing Widuran. Supados boten konangan dening Landa, Wiradi umpetan wonten ing kamar kanthi ngancing kori. Adhedhasar kutipan menika nedahaken bilih *mekanisme pertahanan ego* ingkang dipunginakaken Wiradi kangge ngudhari konflik psikis awujud ajrih menika kalebet *fiksasi*.

f. *Regresi*

Regresi gadhah ancas supados pikantuk pambiyantu rikala ngadhepi perkawis ingkang dadosaken *trauma*. Ingkang kalebet kupiya ingkang *regresi* inggih menika ajrih, bingung, kuciwa, lan was sumelang kanthi cara ndelik, ngudarasa, mlebet dalem, lan mlayu kanthi. Ing ngandhap menika kutipan ingkang nedahaken raos bingung ing dhiri Wiradi amargi waunipun Wiradi kepengin mejahi Pak Naya anaging boten sios amargi pistulipun ical lan kadosipun wonten ing Pak Naya. Kagatosaken kutipan menika.

Ora wani! Sarana jengkel marang kalicikane atine,
dheweke tlusur-tlusur mlebu ngisor longan maneh.

Mekanisme pertahanan ego ingkang awujud regresi dipunginakaken Wiradi kangge ngudhari konflik psikis ingkang awujud bingung kanthi cara ndelik ing longan kamar amargi wedi dipunpejahi dening Pak Naya lan piyambakipun boten gadhah gegaman menapa-menapa.

g. *Rasionalisasi*

Rasionalisasi gadhah ancas kangge ngirangi raos kuciwa nalika gagal anggenipun nggayuh pepenginan. Kupiya *rasionalisasi* menika kangge ngudhari konflik saking *penyesalan*, ajrih, *kekaguman*, lan *kepuasan batin* mawi cara ngraos dosa, sedhih, pasrah, seneng, kesengsem, lantumandang ngresiki kamar.

Mekanisme pertahanan ego awujud rasionalisasi dipunginakaken paragatama Wiradi kangge ngudhari konflik psikis ingkang awujud penyesalan. Tatunipun Pak Naya kesenggol dening Wiradi satemah rahipun mili ngebaki sirahipun. Kagatosaken kutipan ing ngandhap menika.

Krungu bab iki Wiradi saya ngenes atine, marga krasa dheweke kang njalari sakabehe kasedhihan mau.

Saking kutipan ing nginggil menika nedahaken bilih Wiradi rumaos getun amargi Wiradi ingkang dadosaken sedaya kasedhihan menika. Tatunipun Pak Naya kesenggol dening Wiradi nalika Wiradi badhe ndelik wonten ing wuwungan. Kedadosan menika nuwuhaken raos ngenes ing manahipun Wiradi.

h. *Sublimasi*

Sublimasi menika lelampahan ingkang gadhah paedah kanthi cara social lan saged nggantos pangraos ingkang boten mranani. Sublimasi menika kupiya kangge ngudhari konflik was sumelang lan *penyesalan* mawi cara nyuwun wekdal kangge mikir malih lan menyang makam sibu. Menyang makamipun ibu menika satunggaling kupiya kangge ngudhari konflik psikis ingkang awujud penyesalan. Kupiya menika kalebet *mekanisme pertahanan ego* ingkang awujud *sublimasi*. Penyesalan ingkang dipunalami Wiradi menika amargi Wiradi diaturi sowan ibu ananging boten kersa. Sakmenika namung saged pirsu undhukan lemah ing makam. Kagatosaken kutipan menika.

Wiradi wong dosa, ora pinarengake oleh apura! Wiradi mung weruh lemah undhuk-undhuk bongkarang anyar ing sarean Gabutan, jejer karo kuburan lawas kang ditulis aksara cetha: Raden Mas Wiranta, 27-2-1926/16-10-1954.

Wiradi rumas dosa amargi nalika ibunipun saweg gerah, piyambakipun dipunaturi sowan ibu ananging boten kersa. Sakmenika Wiradi namung kanton pirsu undhukan lemah ingkang enggal wonten ing sarean Gabutan. Wiradi getun rumiyin boten kersa sowan ibu. Ibu ingkang namung setunggal lan boten saged kagantosaken kaliyan menapa-menapa sakmenika sampun boten wonten satemah

kangge paring pakurmatan ingkang pungkasan, Wiradi dhateng ing sarean panggenanipun ibu dipunmakamaken.

BAB V PANUTUP

A. Dudutan

Adhedhasar asiling panaliten lan pirembagan ingkang sampun dipunlampahaken, saged dipunpendhet dudutan kados mekaten.

1. Perwatakan saking paragatama Wiradi wonten ing *trilogy novel Kelangan Satang* anggitanipun Suparto Brata wonten 16 wujud inggih *menika prasangka buruk, keras kepala*, boten tega, duka, isin, meri, ramah, boten sabar, pangerten, wicaksana, sabar, saged madeg piyambak, apikan, bingung utawi boten mantep, keantepan tekad, lan sopan. Saking sedaya wujud perwatakan ing dhiri Wiradi wonten ing *trilogy novel Kelangan Satang* menika saged dipundudut bilih paraga Wiradi gadhah watak ingkang sae lan boten. Perwatakan ingkang asring medal saking dhiri Wiradi inggih menika *prasangka buruk*.
2. Konflik psikis ingkang dipunalami dening paragatama Wiradi wonten ing *trilogy novel Kelangan Satang* anggitanipun Suparto Brata wonten 12 wujud konflik inggih menika *ajrih, isin, kepuasan batin, emosi, pertentangan batin, keterpaksaan, kuciwa, was sumelang, kekaguman, kanepson, penyesalan*, lan bimbang. Saking sedaya wujud konflik psikis ingkang dipunalami dening paraga Wiradi ing *trilogy novel Kelangan Satang*, saged dipunpendhet dudutan bilih paraga Wiradi ngalami sedaya konflik psikis kawiwitan saking dhorongan *id* ingkang dipunraosaken.
3. Penyebab konflik psikis ingkang wonten ing *trilogy novel Kelangan Satang* anggitanipun Suparto Brata wonten 72 penyebab inggih menika wedi kaliyan

memedi, wedi kaliyan tiyang ingkang mbikak kori, wedi kaliyan serangan mungsuh, wedi konangan Landa, Pak Lodhang boten kepanggih, ical kamardikannipun menawi dipuncepeng Landa, dipunudani peluru dening Landa, menawi boten diupakara saged semaput, wadi dipunngendikakaken sengajengipun tiyang sanes, Ibu sarujuk kaliyan pepenginan wiradi, kekudangannipun kasembadan, Wiranta ngrebut manahipun Elok, dipunwaoni Elok, adikipun ketaton, tiyang sepuh ingkang boten ngormati tiyang enem, wonten tiyang sanes ingkang kasmaran marang Elok, pepenginan boten trep kaliyan kasunyatan, sikapipun ibu, boten kersa manut dhawuhipun bapak, welas pirsa kahanan ibu Wiradad ananging kelara menawi mangertos sikekipun sibu marang Wiradad, boten purun pisah kaliyan Elok, Ibu ngasoraken ajining arta ORI, Ibu boten adil marang Wiradi, wegah kepanggih kaliyan tiyang sugih nanging tetep dipunlampahaken, Wiradi nitih sepur unyel-unyelan supados saged tindak Sragen pados Elok, kahanannipun Manik, Ibu gerah maras lan kahanan kutha ingkang boten aman, mbok menawi kenging bebaya, kelangan pistul rikala wonten mungsuh, boten kepanggih adhinipun malih, kuwatir kahanannipun Wiranta, roti saged ngracuni kamardikan, cemas wonten mata-mata, layangipun dipuncepeng Landa, Wiranta sampun dalu dereng kondur, sumelang Wirastuti ical, kasoran tiyang sanes, tuwuh tresna antawisipun Elok lan Wiranta, dadosaken bendrong, Elok satunggal dalem kaliyan Wiranta, dipunwaoni ala dening tangga teparo, Elok saged ngerem-erem dukanipun Wiradi, remen kaliyan kawanitaannipun Elok, dandanannipun Elok

nengsemaken, kesengsem sikapipun Elok ingkang becik, bekti, gumati, sengsem kaliyan pawakanipun Elok, kesengsem kenya klambi abang, kaelokanipun kenya klambi abang, tiyang ingkang dhahr roti namung mata-mata, kalah kaliyan tiyang sanes anggenipun badhe nalení janji kaliyan Elok, Wiranta ngrebat manahipun Elok, Manik boten ngertos tata cara nampi dhayoh, Manik boten saged ngregani garwanipun, boten dawa pikiripun, nilar adhinipun, Wiradi ngeteraken Wirastuti ing Biro, ngira menawi Pak Naya lan bapakipun menika mata-mata mungsuh, Wiradi ingkang jalari kesedhihan, megat amargi mitenah, nyangka boten sae marang Elok lan Wiranta, sampun ndukani Manik, Wiradi mbalela diken sowan sibu boten kersa, ibu gerah maras lan kahanan kitha boten aman, ngraos kalap nanging sejatosipun boten, pengin mejahi Pak Naya ananging wedi dipunpejahi, wedi dipungropyok Landa, pengin mangertos kahananipun adhinipun, gojag-gajeg maring sinten pepenginannipun dipunwedharaken, kepanggih kenya klambi abang, sikekipun Manik ingkang kaget pirsa Wiradi, bingung badhe tetep wonten kamar Manik menapa nderek kancanipun medal, lan Wiradi boten kersa kelangan Elok ananging boten kersa nyingkiraken Manik. Saking sedaya penyebab konflik psikis, penyebab ingkang asring dadosaken konflik psiis inggih menika wedi konangan Landa.

4. Kupiya kangge ngudhari konflik psikis ingkang wonten ing *trilogy novel Kelangan Satang* anggitanipun Suparto Brata inggih menika mekanisme pertahanan *ego* ingkang wonten 8 wujud. 8 wujud kupiya kangge ngudhari inggih menika *represi* kangge ngudhari konflik psikis awujud was sumelang,

penyesalan, bingung, lan ajrih kanthi cara dhateng marang Kusnarna, ngudarasa, nyuwun pirsu bapak, nelangsa, lan nengga lingsir. *Projeksi* inggih menika cara ngudhari konflik psikis ingkang awujud bingung, was sumelang, duka, lan *emosi* mawi cara nyuwun pirsu Kusnarna, sowan sibu, wanti-wanti marang Wiranta, nelangsa, madosi Wiranta, trataban manahipun, mikir drengki, mungkasi anggenipun nyerat layang, isin lan nepsu, mongkog, lan duka. *Penyesalan*, *pertentangan batin*, kuciwa, *emosi*, *keterpaksaan*, bingung, lan duka menika konflik ingkang saged dipunudhari kanthi cara *pembentukan reaksi* inggih menika mawi cara ngapusi bapak, keduwung manahipun, mongkog, nyuwun ngapunten, pados Elok ing Sragen, ngapusi sibu, boten sios cariyos, boten saged mbantah kajengipun bapak, sedhih, ngrujuki ngendikanipun sibu, mendel, jalan-jalan nonton kutha, tetep nemoni dhayohipun kanca, tetep nderek suk-sukan wonten kreta, pengin boten sios, lan ngempet nepsu. Konflik ingkang saged dipunudhari mawi cara *pemindahan obyek* inggih menika *penyesalan* kanthi cara ndhodhog kori. Was sumelang lan ajrih menika satunggaling tuladha konflik ingkang dipunudhari mawi *fiksasi*. Kanthi cara ndelik lan pasrah menika kupiya kangge ngudhari konflik saking sumelang lan ajrih. Ingkang kalebet kupiya ingkang *regresi* inggih menika ajrih, bingung, kuciwa, lan was sumelang kanthi cara ndelik, ngudarasa, mlebet dalem, lan mlayu kanthi. Kupiya *rasionalisasi* menika kangge ngudhari konflik saking *penyesalan*, ajrih, *kekaguman*, lan *kepuasan batin* mawi cara ngraos dosa, sedhih, pasrah, seneng, kesengsem, lantumandang ngresiki kamar. Lan *sublimasi* menika

kupiya kangge ngudhari konflik was sumelang lan *penyesalan* mawi cara nyuwun wekdal kangge mikir malih lan menyang makam sibu. Saking sedaya wujud *mekanisme pertahanan ego*, saged dipundudut bilih *mekanisme pertahanan ego* awujud *pembentukan reaksi* ingkang asring dipunginakaken kangge ngudhari *konflik psikis*.

B. Implikasi

Panaliten menika ngrembag babagan wujud perwatakan, konflik psikis, penyebab saking konflik psikis, lan kupiya ngudhari konflik psikis ingkang dipunalami dening paragatama Wiradi wonten ing *trilogy novel Kelangan Satang* anggitanipun Suparto Brata. Panaliten menika dipunkajengaken saged paring pambiyantu tumrap pamaos karya sastra babagan factor psikologis ingkang saged paring pangaribawa tumrap pangrembakaning jiwa manungsa lan saged mbabar pitutur-pitutur pagesangan ingkang wonten ing *trilogy novel Kelangan Satang* anggitanipun Suparto Brata ingkang saged dadosaken langkung tresna dhateng karya sastra jawa.

C. Pamrayogi

Adhedhasar saking dudutan lan implikasi wonten ing nginggil, panaliti saged paring pamrayogi mekaten. Amargi taksih sekedhik bab ingkang dipuntliti wonten ing panaliten menika, satemah taksih wonten bab sanes ingkang saged dipuntliti wonten ing bab sastra. Bab menika upaminipun unsur instrinsik lan unsur ekstrinsik wonten ing *trilogy novel Kelangan Satang* anggitanipun Suparto

Brata, lan pitutur ingkang saged dipunpendhet saking cariyos wonten ing *trilogy novel Kelangan Satang* anggitanipun Suparto Brata menika.

KAPUSTAKAN

- Arifianie, Ani Dessy. 2012. *Konflik Batin Tokoh Utama dalam Novel Katrenan Lingsir Sore Karya Yunani*. Yogyakarta: Universitas Negeri Yogyakarta.
- Budianta, Melanie (tjm). 1990. *Teori Kasusasteraan*. Jakarta: Gramedia.
- Brata, Suparto. 2012. *Kelangan Satang (Seri Wiradi)*. Yogyakarta: Narasi.
- Endraswara, Suwardi. 2012. *Filsafat Sastra (Hakikat, Metodologi, dan Teori)*. Yogyakarta: Layar Kata.
- _____. 2008. *Metodologi Penelitian Sastra*. Yogyakarta: Media Pressindo.
- _____. 2008. *Metode Penelitian Psikologi Sastra: Teori, Langkah, dan Penerapannya*. Yogyakarta: Media Pressindo.
- _____. 2003. *Metode Penelitian Sastra: Epistimologi Model Teori dan Aplikasi*. Yogyakarta: Pustaka Widyatama.
- Freud, Sigmund. 1984. *Memperkenalkan Psikoanalisa (terjemahan oleh ertens)*. Jakarta: PT. Gramedia.
- Hidayah, Murniatun. 2014. *Konflik Psikologis Paragatama Wanita wonten salebeting Cerbung Ara-Ara Cengkar Tanpa Pinggir anggitanipun Adinda AS ing Kalawarti Djaka Lodhang edisi 31 Juli-20 November 2010*. Yogyakarta: UNY.
- KBBI. 2002. *Kamus Besar Bahasa Indonesia Edisi Ketiga*. Jakarta: Departemen Pendidikan Nasional, Balai Pustaka.
- Minderop, Albertine. 2010. *Psikologi Sastra: Karya Sastra, Metode, Teori, dan contoh Kasus*. Jakarta: Yayasan Pustaka Obor.
- Moesono, Anggadewi. 2003. *Psikoanalisis Dan Sastra*. Depok: Pusat Penelitian Kemasyarakatan dan Budaya Lembaga Penelitian UI.

- Nurgiyantoro, Burhan. 2005. *Teori Pengkajian Fiksi*. Yogyakarta: Gadjah Mada University Press.
- Poerwadarminta. 1939. *Baoesastra Djawa*. Batavia: J. B. Wolters' Uitgevers. Maat Schappij. N. V.
- Puspitaningrum, Mila. 2012. *Perwatakan Tokoh Ermawati dalam Novel Emprit Abuntut Bedhug Karya Suparto Brata*. Yogyakarta: UNY.
- Ratna, Nyoman Kutha. 2009. *Teori, Metode, dan Teknik Penelitian Sastra*. Yogyakarta: Pustaka Pelajar.
- Ryan, Michael. 2011. *Teori Sastra Sebuah Pengantar Praktis*. Yogyakarta: Jalasutra.
- Semi, M. Atar. 1993. *Metode Penelitian Sastra*. Bandung: Angkasa.
- _____. 1988. *Anatomi Sastra*. Padang: Angkasa Raya
- Semiun, Yustinus. 2006. *Teori Kepribadian dan Terapi Psikoanalitik Freud*. Yogyakarta: Kanisius.
- Staton, Robert. 1965. *Teori Fiksi Robert Staton (diterjemahkan oleh Sugihastuti dan Rossi Abi Al Irsyad)*. Yogyakarta: Pustaka Pelajar.
- Sudjiman, Panuti. 1986. *Kamus Istilah Sastra*. Jakarta: Gramedia.
- Tim TAS Fakultas. 2013. *Panduan Tugas Akhir*. Yogyakarta.
- Tim TAS Jurusan. 2012. *Panduan Penulisan Tugas Akhir Skripsi (TAS)*. Yogyakarta.
- Wiyatmi. 2011. *Psikologi Sastra*. Yogyakarta: Kanwa Publisher
- Wallek & Warren. 1990. *Teori Kasusasteraan (terjemahan oleh Melanie Budianta dkk)*. Jakarta: Gramedia.
- Yusuf, Syamsu dan Juntika Nurihsan. 2007. *Teori Kepribadian*. Bandung: PT. Remaja Rosdakarya.

LAMPIRAN

Tabel 1. Data wujud perwatakan paraga Wiradi ingkang wonten ing trilogi novel *Kelangan Satang* anggitanipun Suparto Brata.

No. Data	Nukilan data	Irah-irahan cariyos	Kaca	Wujud perwatakan paraga Wiradi	Struktur kepribadian perwatakan		
					Id	Ego	Super ego
1.	Kabar saka kutha mratelakake yen wongtuwane sakloron wis bali saka pengungsan lan bisa ngenggoni daleme maneh. Amung Ibune kacaritakake nandhang gerah maras, bias uga ngrasakake barang-barange diadul-adul wong nalika ditinggal ngili. Nanging saka pamikire Wiradi, gerahe ibune marga ngrasakake dene bubar geger dhor-dhor kok putra-putrane telu pisan ora ana sing padha katon. Sebab yen mung barang wae, wiwit biyen, satekane Jepang biyen, wongtuwane nandhang kemlaratan sakatoge, nyatane ibune ya seger meger-meger wae, bagus kuwarasan.	<i>Buku I:</i> Lara Lapane Kaum Republik	1	<i>Prasangka buruk</i>	√		
2.	“Kepriye Dhimas, apa ora prayoga yen kita ngaton ing ngarsane sibu sedhela, supaya sibu tentrem penggalih?” pitakone Wiradi marang adhine.	<i>Buku I:</i> Lara Lapane Kaum Republik	1	Wicaksana		√	

No. Data	Nukilan data	Irah-irahan cariyos	Kaca	Wujud perwatakan paraga Wiradi	Struktur kepribadian perwatakan		
					Id	ego	Super ego
3.	<p>“Pakewuh, Kangmas. Marga kahanan kutha saiki, panjenengan midhanget piyambak, saben dina Landa nganakake pembersihan. Wong lanang sing katon sajak sentosa, ora kakehan rembug, terus digawa menyang beteng, ditawan,” wangsulane Wiranta.</p> <p>“Lha ning, kowe ki apa ora mesakake sibu? Kita wong loro genah nglumpuk mrene, dene Jeng Wiras ora karuwan kabare. Rak ya ngenes ngono, penggalihe sibu!” pandheseke Wiradi.</p> <p>“Ha, witekna, yen awake dhewe mlebu kutha, prasasat ula marani gepuk ngono,” wangsulane Wiranta. “ora wurung Landa numpes kita sakloron.”</p>	<p><i>Buku I:</i> Lara Lapane Kaum Republik</p>	2	Keras kepala	√		
4.	<p>“Ora, Kangmas. Aku sing netepake kita ora marak sibu wektu iki. Bapak mesthi bias ngarih-arih sibu yen jamane durung marengake putra-putrane muncul ing ngarsane sibu-bapak. Bapak mesthi pirsane kahanan kang kaya mengkene iki.”</p>	<p><i>Buku I:</i> Lara Lapane Kaum Republik</p>	2	<p>Keras kepala Boten pitados</p>	√		

No. Data	Nukilan data	Irah-irahan cariyos	Kaca	Wujud perwatakan paraga Wiradi	Struktur kepribadian perwatakan		
					<i>id</i>	<i>Ego</i>	<i>Super ego</i>
	“Nanging piye olehku percaya marang Bapak, bias ngarih-arih penggalihe sibu, wong nytane sibu gerah ngono? Yen aku netepake, gerahe sibu kuwi mung bakal bias senggang yen wis pirsu putra-putrane slamet.”						
5.	“La yen tanpa layang tulisane kene, apa ya sibu bapak percaya? Karo maneh gerah maras kaya ngana ora gampang percaya menyang kabar angina, apa maneh sing ngabarake wong tani ala kaya Pak Lodhang. Elinga lo, Dhi, sibu kita ki mung siji. Yen ilang ora bias ditemu maneh.”	<i>Buku I:</i> Lara Lapane Kaum Republik	3	Boten tega	√		
6.	Wiradi durung lega atine. Saploke krungu kabar saka kutha bab kondure wong tuwane saka pangungsen lan ibune nandhang gerah maras, dheweke tansah tomtomen kepengin ketemu ibune wae. Bareng ngreti yen adhine mantep ora gelem marak ibune, dheweke banjur marani Kusnarna, kanca sing wingenane sedina bisa mlebu dhedhelikan	<i>Buku I:</i> Lara Lapane Kaum	3	Boten sabar Boten tega			√

No. Data	Nukilan data	Irah-irahan cariyos	Kaca	Wujud perwatakan paraga Wiradi	Struktur kepribadian perwatakan		
					Id	ego	Super ego
	menyang kutha lan saiki nggawa kabar keluarga-keluarga lan kaanan kutha wektu iki.						
7.	<p>“Mengko bengi cah-cah apa padha mlebu, ya?” pitakone Wiradi. Sing dikarepke mlebu iku mlebu kutha, nganakake serangan gerilya.</p> <p>“Embuh, ya. Dakkira ora, marga Dhik Narna isih kesel.”</p> <p>“Nanging yen kita niat marak sibu dheweke gelem ngeterake, kok, mau.”</p> <p>Wiranta njenggirat atine, mandeng kangmase.</p> <p>“Kok nekat wae, ta, Mas?”</p> <p>“Jarene Dhik Narna yen bengi rada aman kanggo kita mlebu mrana.”</p>	<p><i>Buku I:</i></p> <p>Lara Lapane Kaum Republik</p>	6	Atos/keras kepala	√		
8.	Wiradi sing keplepeg critane Marija manti-manti banget marang adhine, “Sing prayitna, lo, Dhi. Yen ana bebaya ndang sentilen wae karabenmu, ben kene padha ngreti.”	<p><i>Buku I:</i></p> <p>Lara Lapane Kaum</p>	11	Pangerten		√	

No. Data	Nukilan data	Irah-irahan cariyos	Kaca	Wujud perwatakan paraga Wiradi	Struktur kepribadian perwatakan		
					Id	ego	Super ego
9.	Wiradi manut, pandhodhoge rada sora. Bareg didhodhog rada banter, Wiradi krungu swarane krusek-krusek ing njero omah. Jrès! Ana wong nyumet damar, banèke. Lega atine wong loro. Ora muspra anggone padha kethayalan mrono, ana gawene. Luwih maneh Wiradi, adreng anggone selak kepengin ketemu ibu-bapake.	<i>Buku I:</i> Lara Lapane Kaum Republik	18	Boten sabar	√		
10.	Embuh ping pira pitakonan kang mengkono mau keprungu dening Wiradi. Nanging bareng dheweke wis ngulu idu makaping-kaping, wis kedhep ping bola-bali kanyatan yen memedi mau uga manungsa, dheweke banjur umak-umik mocap, “Anu, Bapak Wiradad menapa wonten ngriki?”	<i>Buku I:</i> Lara Lapane Kaum Republik	19	Sopan			√
11.	Isih rongeh pikirane, Wiradi nurut mlebu ngomah. Dheweke wis tau krungu bab wong kalap, jare rasane kaya mlebu kedhaton, kedhatone peri sing nganggu gawe manungsa. Apa dheweke iki saiki ya kalap? Nanging pandulune terang, omah genah omahe, ora lidok maneh. Mung rada peteng	<i>Buku I:</i> Lara Lapane Kaum Republik	19	Prasangka buruk	√		

No. Data	Nukilan data	Irah-irahan cariyos	Kaca	Wujud perwatakan paraga Wiradi	Struktur kepribadian perwatakan		
					id	ego	Super ego
	marga mung dipadhangi damare Pak Naya. Pak Naya kang raine nyureng lan sirahe diblebet putih, kanthi suwara kang serak ngacarani tamune mlebu kamar gedhe, kamar panggonane ibu-bapake Wiradi. Solah lan suwarane Pak Naya nduweni prebawa giris kang ora kabantah dening Wiradi.	Republik					
12.	<p>“Bapak kala menapa kondur?” Pikirane Wiradi isih durung tata.</p> <p>“Wis rong minggu. Omah kene beja enggal ketunggonan Mas Naya. Ora kesuwen suwung ditinggal ngungsi. Upama ora ngono rak....”</p> <p>“Bapak dhahar menapa wonten kitha ngriki samangke?”</p>	<p><i>Buku I:</i> Lara Lapane Kaum Republik</p>	23	Pangerten		√	
13.	Wiradi rumangsa diusir saka omahe dhewe. Ora lila atine. Rupane Pak Naya wis ora medeni kaya wedon maneh, nanging pencerenge mripate lan serake suwarane ngereh atine Wiradi.	<p><i>Buku I:</i> Lara Lapane Kaum Republik</p>	24	Prasangka buruk	√		

No. Data	Nukilan data	Irah-irahan cariyos	Kaca	Wujud perwatakan paraga Wiradi	Struktur kepribadian perwatakan		
					id	ego	Super ego
14.	<p>Sajake ana regune wadyabala Landa sing diebrokake ing kampung kono. Wiradi rumangsa cilaka mencit. Tekane menyang omahe prasasat nglengkara, ora ditrima ibu kanthi seneng. Ndadak saiki kecepit ana panggonan mungsuh. Gek nganti jam pira mengko? Yen nganti kawanen ora wurung bakal ketiwasan. Lha, Dhik Narna? Apa dheweke isih tlaten nggenteni Wiradi? Ah, dheweke mesthi keplayu ngadhepi mungsuh samono akehe. Keplayu banjur ora kober ngglendheng Wiradi oncat saka omah kono. Lha yen mengkono, karo sapa Wiradi mengko bali metu kutha mulih menyang pradesan? Dheweke ra wani bali ijen, apa maneh bengi iki Landa sajake lagi ngetog kadigdayane nguwasani kutha ing wayah bengi. Mengkono pikirane Wiradi nggrambyang ora karuwan.</p>	<p><i>Buku I:</i> Lara Lapane Kaum Republik</p>	25	Bimbang		√	

No. Data	Nukilan data	Irah-irahan cariyos	Kaca	Wujud perwatakan paraga Wiradi	Struktur kepribadian perwatakan		
					<i>id</i>	<i>ego</i>	<i>Super ego</i>
15.	Kajaba pikiran iku, Wiradi mikir kelakuwane Pak Naya. Wong iku mripate mencereng sajak nratas atine wong kang dipandeng. Apa dheweke kena dipercaya? Mengko gek kuwi mata-mata mungsuh? Kena apa Pak Naya mau merlokake nothok lawang kamar supaya Wiradi enggal metu saka ngomah? Ben wiradi ketangkep Landa? Lan kena apa dheweke mateni lampu? Supaya Wiradi kena dicekel sesuk-esuk, lan Pak Naya oleh presen saka Landa? É, wis terang saiki, wong kuwi mata-mata. Wong kuwi kudu disingkirake. Dibedhil wae!	<i>Buku I:</i> Lara Lapane Kaum Republik	25	Prasangka buruk	√		
16	Bu Wiradad kendel wae. Ambegane kempis-kempis. Wiradi welas atine, saka rumangsane ibune saiki kok cilik, pucet, lan gelis timen sepuh. Dheweke arep nyritakake yen Wiranta ketaton pupune, nanging ora sida. Saiki dheweke mikir sekabehe sing sarwa cilaka. Ibune gerah.	<i>Buku I:</i> Lara Lapane Kaum Republik	28	Boten tega			√

No. Data	Nukilan data	Irah-irahan cariyos	Kaca	Wujud perwatakan paraga Wiradi	Struktur kepribadian perwatakan		
					Id	Ego	Super ego
17.	Lan Pak Naya, bisa uga wong sing sirahe blebedan perban putih kuwi wis lapur yen Wiradi esuk iku ana ngomahe! Apes! Dheweke kepengin enggal bengi, ndang oncat saka omah kono. Oncat sadurunge ana penggledhahan!	<i>Buku I:</i> Lara Lapane Kaum Republik	28	<i>Prasangka buruk</i>	√		
18.	Pak Naya ora nyritakake apa sing dikuwatirake bab bapake. Wiradi nggagas gegrayangan, apa bapake ki mbebayani, apa ing sajroning bebaya, kok dikuwatirake. Apa bapake ki mata-mata mungsuh, apa dadi incer-incerane bocah-bocah gerilya? Bisa uga bapake iku mata-mata mungsuh, ndulu gelagate olehe semangat, olehe sregep lan agem-agemane resik. Wiradi isih mokalake yen bapake doyan dhuwite Landa sarana ngedol anake sing wektu iki lagi umpetan ana ngomah. Mosok bapake tega lapur?	<i>Buku I:</i> Lara Lapane Kaum Republik	32	Prasangka buruk	√		
19.	Nanging embuh maneh ya. Wingi dheweke weruh adhine dibedhil mata-mata, begja dene jiwane ora lunas. Bisa uga salah sijine kancane iku sing mbedhil. Bisa uga Marija gombong iku mata-matane.	<i>Buku I:</i> Lara Lapane Kaum Republik	33	Prasangka buruk	√		

No. Data	Nukilan data	Irah-irahan cariyos	Kaca	Wujud perwatakan paraga Wiradi	Struktur kepribadian perwatakan		
					Id	Ego	Super ego
	Ah, gebleg temen, kok ora wingi-wingi njlidhiki kelakuwane Marija. Saiki wis terang, Marija sing bola-bali crita bab mata-mata, Marija ethok-ethok bedhile keru ana njaban pager, sebab bedhil iku mentas dienggo mbedhil Wiranta.						
20.	La yen mata-mata wis wani mateni kancane dhewe, apa isih mokal yen mata-mata wiwit wani mangan anake? Bisa uga bapake budhal esuk-esuk perlu lapur!	<i>Buku I:</i> Lara Lapane Kaum Republik	33	Prasangka buruk	√		
21.	“Pak, menika tetedhan Welandi,” ature Wiradi. “Ning mathuk karo wetengku lan padharane ibumu. Weteng tuwa.” “Nanging wekdal menika, Pak, jaman pergolakan menika, Pak, ingkang menika haram. Nedha roti menika dipunharamaken dening para pejuwang.”	<i>Buku I:</i> Lara Lapane Kaum Republik	44	Teguh pendirian		√	

No. Data	Nukilan data	Irah-irahan cariyos	Kaca	Wujud perwatakan paraga Wiradi	Struktur kepribadian perwatakan		
					Id	Ego	Super ego
22.	<p>Wiradi ngadeg njejer kaya Arya Sena mati ngadeg. Bareng obah tumoleh, dheweke weruh Elok uga njejer ana ngarep lawang kamare mendeng Wiradi kanthi trenyuh. Wiradi tumungkul.</p> <p>Mesthi wae elok krungu kabeh apa sing padha diucapake bapak lan anak kuwi. Wiradi rumangsa isin lan sumpeg. Dheweke arep oncat, arep ndhelikake raine, nanging menyang endi.</p>	<p><i>Buku I:</i> Lara Lapane Kaum Republik</p>	45	Pemalu	√		
23.	<p>“Den Wiranta wilujeng dumugi ing Bekonang. Nanging samenika sakit sanget, benter lan ndleming, Den. Pupunipun tatu kalih panggenan radi sanget. Samenika diupakara Pak Midun, dhukun wingkinge lurahe nika, lo, Den,” kojahe Pak Lodhang.</p> <p>“Mesakaken nggih, Pak, Dhik Ranta.”</p>	<p><i>Buku I:</i> Lara Lapane Kaum Republik</p>	58	Boten tega	√		
24.	<p>“Sokur, yen ngoten. Mergi enten sing criyos gesang enten kitha niki langkung sekeca, napa malih yen purun ngathok Landi...”</p> <p>“Ah, mboten, ta. Mongsok kula kok ngoten.”</p>	<p><i>Buku I:</i> Lara Lapane Kaum Republik</p>	58	Teguh pendirian		√	

No. Data	Nukilan data	Irah-irahan cariyos	Kaca	Wujud perwatakan paraga Wiradi	Struktur kepribadian perwatakan		
					<i>id</i>	<i>ego</i>	<i>Super ego</i>
25.	Weruh gelagate ibune sajak sumeh, sajak wis lali karo ndleminge ngenani Wiranta, Wiradi arep matur yen saiki adhine kuwi awake isih adhem-panas lan ngathang-athang ana Bekonang, kaya sing dimangerteni saka Pak Lodhang, nanging Wiradi kelingan kedadean mau awan kabar bab Wirastuti sing pranyata malah nyuleg atine ibune, mula banjur ora tega matur ngono marang ibune, kuwatir yen salah tanpa maneh.	Buku I: Lara Lapane Kaum Republik	69	Tidak tega			√
26.	Wiradi ndhingkluk meneng wae. Kasenengan sak awan mau kandheg dadi anyel. Anyel, ibune mesthi ngono kuwi. Ngendikan apik-apik menggoke mesthi menyang gawean. Tatu atine Wiradi. Nanging priye maneh, kemrusuka dikaya ngapa suwara atine wong nyatane ya kaya ngono. Dheweke ora bisa mbantah ngendikane ibune. Apa maneh dheweke wis digladhi ngajeni bapa-ibune wiwit cilik. Dheweke uga anyel marang awake dhewe, olehe apes, ora enggal oleh gawean.	Buku II: Kaduk Wani	89	duka			√

No. Data	Nukilan data	Irah-irahan cariyos	Kaca	Wujud perwatakan paraga Wiradi	Struktur kepribadian perwatakan		
					<i>id</i>	<i>ego</i>	<i>Super ego</i>
	Yen dituruti pikiran ngono mau, dheweke terus nyalahake jawatan-jawatan lan kantor pemerintah anggane padha anggak ora gelem nampa Wiradi.						
27.	Dheweke anyel marang masyarakat olehe ora bisa nampung tenaga sing semangat kaya dheweke. Wiradi wis cukup isin, gedhe gerang kaya ngono isih dadi sanggane wongtuwa. Mula wirang banget atine yen ibune pijer miyak-miyak bab gawean kuwi. Nelanga pikire.	Buku II: Kaduk Wani	90	isin	√		
28.	Wiradi gething banget dianggap isih bocah utawa blondho. Marga sangka rumangsane dheweke ki wis tuwa, wis pitulikur taun, wis tau berjuwang. Dene sing ngetok-etoki yen dheweke isih bocah ya mung merga dheweke durung cekel gawe lan isih ndherek wongtuwane kuwi. Mung iku sing gawe nelangsane atine, sebab ya prekara siji kuwi dheweke ora bisa nguwasani.	Buku II: Kaduk Wani	91	duka	√		

No. Data	Nukilan data	Irah-irahan cariyos	Kaca	Wujud perwatakan paraga Wiradi	Struktur kepribadian perwatakan		
					<i>id</i>	<i>ego</i>	<i>Super ego</i>
29.	Wiradi rumangsa ora luput. Dheweke ora kesed. Uga ora kurang weweka, wong wis kirim layang panglamar pirang-pirang menyang ngendi-endi. Malah dalah tlatah njaban Sala, kaya ta Semarang lan Jogja uga ditibani layange. Nanging ya lagi apese awak wae, layang samono akehe ki durung ana sing gelem dadi. Durung ana jawatan sing gelem nampa.	Buku II: Kaduk Wani	92	Sabar		√	
30.	Radione tangga nggaung disetel wayang lulang. Sedhela krungu ger-geran suwarane wong ngguyu, nanging Wiradi ora bisa nyetitekake apa sing padha digeguyu. Ing batin ya ya jengkel, marga kadhang-kadhang, rumangsane, wong-wong kuwi padha nggeguyu dheweke, bocah wis tuwa kok isih ndherek bapa-biyunge. Nanging piye maneh, radio duweke tangga. Lan sanyatane dheweke ya pancen durung bisa pethal karo wongtuwane. Ah, ngisin-isini.	Buku II: Kaduk Wani	92	Prasangka buruk	√		

No. Data	Nukilan data	Irah-irahan cariyos	Kaca	Wujud perwatakan paraga Wiradi	Struktur kepribadian perwata kan		
					<i>Id</i>	<i>Ego</i>	<i>Super ego</i>
31.	<p>“Wo, jakane kerinan, jakane!” aloke Bu Wiradad nalika weruh Wiradi kriyip-kriyip metu saka kamar.</p> <p>Wiradi kapeksa mandheg mesem klincutan ngurmati Elok kang uga wis tumoleh nyawang dheweke.</p>	Buku II: Kaduk Wani	94	Isin	√		
32.	<p>“Sugeng Mas Wi?” suwarane cumengkling.</p> <p>“Éh, Dhik Elok. Sampun dangu rawuhipun?”</p> <p>“Saweg kemawon, kok, Mas. Kursi dereng ngantos anget.”</p> <p>“Nitih menapa menika wau?”</p>	Buku II: Kaduk Wani	94	Ramah	√		
33.	<p>“O, ya sokur, ta, yen ngono. Dadi Ibu ora bakal pijer takon kowe wae. La rancanganmu piye? Apa isih bakal ngabdi ana kaprajuritan?” pitakone Wiradi.</p>	Buku II: Kaduk Wani	105	Pangerten		√	
34.	<p>Wiradi ngekep dhengkule ibune. Saiki ibune ora nginggati kaya rong taun kepungkur nalika Wiradi teka bengi-bengi dieterake Narna. Saiki ibune ngelus-elus rambute anak pembarep kang lagi teka saka paran.</p>	Buku II: Kaduk Wani	111	Sopan			√

<i>No. Data</i>	<i>Nukilan data</i>	Irah-irahan cariyos	Kaca	<i>Wujud perwatakan paraga Wiradi</i>	<i>Struktur kepribadian perwatakan</i>		
					<i>Id</i>	<i>Ego</i>	<i>Super ego</i>
35.	Wiradi krasa yen anggone blas-blasan adhine ora gawe mangkele ibune. Uga anggone nganggur ana ngomah, ora marakake dukane. Beda karo dheweke biyen, pijer-pijer diwaoni wae. Lunga diarani kluyuran, ana ngomah jarene ngeset! Wiradi nelangsa atine, kok beda timen sikepe ibune karo nalika dheweke nganggur ana ngomah biyen. Biyen Wiradi nganti ora krasan ana ngomah merga kerep disemoni utawa dithok-leh disaru terang-terangan dening ibune. Nanging saiki Wiradi rumangsa sokur, dene wis oleh gawean lan ra diujeg-ujeg ibune wae.	Buku II: Kaduk Wani	113	Meri	√		
36.	Nganti bengi Wiranta ora teka. Sawise dhahar bengi, wong saomah banjur padha mapan turu. “Dhik Ranta mangke yen mantuk kadospundi, Pak?” “Ya mengko, rak dhodhog-dhodhog.” “Adatipun konten pundi ingkang dipundhodhog?”	Buku II: Kaduk Wani	115	Pangerten		√	

No. Data	Nukilan data	Irah-irahan cariyos	Kaca	Wujud perwatakan paraga Wiradi	Struktur kepribadian perwatakan		
					<i>id</i>	<i>ego</i>	<i>Super ego</i>
37.	Atine Wiradi wiwit sumelang. Apa adhine kena kacilakan? Dhek isih padha kumpul sekolah jaman <i>Dai Tōo-A</i> (zaman Jepang) biyen adhine kuwi dudu bocah sing dhemen ngluyur. Klebu bocah sing sregep, taberi lan gathekan. Apa kalakuan dhasar kang mangkono kuwi bisa owah marga zaman? Utawa marga cacating badan?	Buku II: Kaduk Wani	116	Prasangka buruk	√		
38.	Atine Wiradi ngloro. Ya talah timen. Dheweke kaningya mikir gentayangan kaya ngono, jebul dianggep ngglethek wae karo ibune. Gagasan mblakrak mau bengi pancen nggegirisi. Wiradi rumangsa nelangsa, merga upama Wiradi sing duwe pokal kaya ngono, yaiku nganggur ora cekel gawe sing tetep, banjur mblayang ora pamitan nganti sawengi, ibune mesthi duka banget. Wiradi dielok-elokake ora karuwan sing sarwa salah, luput, ora genah. Bareng Wiranta sing nglakoni kaya ngono, la kok ibune sajak ayem ora ngrewes! É, ya awak ki yen urip lagi beja, ya kaya Wiranta ngono. Piye wae tingkah polahe ya tiwas kebeneran terus.	Buku II: Kaduk Wani	118	Meri	√		

<i>No. Data</i>	<i>Nukilan data</i>	Irah-irahan cariyos	Kaca	<i>Wujud perwatakan</i> paraga Wiradi	<i>Struktur kepribadian perwatakan</i>		
					<i>id</i>	<i>ego</i>	<i>Super ego</i>
	Beda banget karo nasibe Wiradi. Sarwa cilaka, tandang gawe ora kebeneran, jare luput, jare or genah. Meneng wae ora lalar gawe, diunek-unekake “kesed”.						
39.	Elok manut. Mlebu ngomah. Wiradi ngreti, Pak Naya mesthi rembugan bab dheweke marang anake. Wiradi ora jenak lungguhe. Marga krasa dadi rerasanan. Dheweke kepengin krungu sing padha dirembug. Kepengin weruh polatane Elok. Dheweke arep menyat, nanging dikuwat-kuwatake ora oncat saka kursine. Embuh pira suwene wong-wong mau pdha rembugan ana njero omah. Wiradi ra bisa ngetung klawan cetha. Marga atine dhewe congkreh dhewekan. Mengko gek Pak Naya ngadani anake supaya nampik dheweke? Blai, yen ngono! Gek raine bakal didhelikake ngendi, yen nganti kedadean mangkono?	Buku II: Kaduk Wani	123	Prasangka buruk	√		

No. Data	Nukilan data	Irah-irahan cariyos	Kaca	Wujud perwatakan paraga Wiradi	Struktur kepribadian perwatakan		
					<i>id</i>	<i>ego</i>	<i>Super ego</i>
40.	Wiradi ngenteni kanthi sareh. Nanging batine wiwit congkreh. Aneh! Aneh, yen Elok ora ngira Wiradi duwe milik marang Elok. Apa Elok ki ora duwe perasaan? Langka ta, yen wong lanang gelem sesrawungan akrap kaya ngono tanpa pamrih? Apa Elok ki wanita sing nakal, wani mbeda atine jaka mung kanthi karep nelukake atine wong lanang ben nyembah marang dheweke? Aneh! Aneh! Wiradi ora tau mikir nganti samono biyen. Wiradi ora tau mikir yen bakal disiyasati. Saiki dheweke mangkel, duwe pangira kaya mangkono sawise mbabar uneg-uneg atine marang Elok. Mangkel. Jengkel. Malah wiwit thukul rasa gething marang Elok..!	Buku II: Kaduk Wani	126	Prasangka buruk	√		
41.	“Kowe saiki nyoba nggodha Dhik Elok. Kowe rak ngerti, rong taunan saprene wiwit ketemuku karo kenya kuwi, aku tansah nggunem lan ngrasani Dhik Elok. Ngelem gandese, ngelem patrape, ngelem bektine! Kuwi kabeh teges aku duwe krenteg ati marang kenya kuwi.	Buku II: Kaduk Wani	137	Duka	√		

No. Data	Nukilan data	Irah-irahan cariyos	Kaca	Wujud perwatakan paraga Wiradi	Struktur kepribadian perwatakan		
					<i>id</i>	<i>ego</i>	<i>Super ego</i>
	Kowe ngerti dhewe aku runtang-runtung karo Dhik Elok karo tengah sasian kepungkur, tilik kowe. La kok saiki ndadak kowe arep cawe-cawe nggrumut pacanganku?!”						
42.	“Nyebut ora nyebut, ora teges dheweke kothong atine! Wong wadon yen ora diwiwiti mesthi ora kobong atine. Aku ora nyalahake Dhik Elok yen dheweke gelem mangsuli layangmu. Nanging kowe, pikiranmu sing julig kuwi sing ora genah. Ora teges! Rumangsamu apa kowe terus bisa dadi pahlawan yen wis ngrebut kekasihe liyan, hèh?”	Buku II: Kaduk Wani	137	Duka	√		
43.	“Pamer inggih boten. Nanging sarana wonten cecepengan ingkang mekaten menika ateges kula gadhah tanggung jawab, Bu. Boten ngrusa-ngrusu ala nganggur mbeda anakipun tiyang.”	Buku II: Kaduk Wani	139	Mandiri		√	

No. Data	Nukilan data	Irah-irahan cariyos	Kaca	Wujud perwatakan paraga Wiradi	Struktur kepribadian perwatakan		
					<i>id</i>	<i>ego</i>	<i>Super ego</i>
44.	“Kula ngertos, sibu mesthi ngrencangi Dhik Ranta. Margi Dhik Ranta putra panjenengan ingkang pinter, ingkang wasis. Nanging sakmenika menika Dhik Ranta salah, Bu. Dhik Ranta ingkang ngrebat kekasih kula!”	Buku II: Kaduk Wani	139	Duka	√		
45.	“Dhik Ranta. Aku njaluk keputusanmu. Aku wis nembung Pak Naya lan Pak Naya wis marengaken Dhik Elok dadi sisihanku. Dene Dhik Elok durung bisa mutusi. Isih ndelok ngiwa-nengen. Tegese miling-miling. Saka kiraku isih ngenteni tangkepmu. Priye saiki karepmu? Yen koe ora cawe-cawe, Dhik Elok mesthi gelem takrengkuh dadi sisihanku”.	Buku II: Kaduk Wani	139	Keras kepala	√		
46.	Seminggu bethethet Wiradi ngenteni wangsulan kanthi adreng. Wangsulan saka adhine apa dene saka Elok. Nanging ora ana layang kumleyang. Mula atine saya usreg. Saya ora kepenak lan ngengira kang ora-ora. Dheweke kaya-kaya krasa yen wong-wong sing dikarepake iku padha rembugan sesidheman. Lan ngremehake tindake Wiradi. Wiradi anyel banget.	Buku II: Kaduk Wani	141	Prasangka buruk	√		

No. Data	Nukilan data	Irah-irahan cariyos	Kaca	Wujud perwatakan paraga Wiradi	Struktur kepribadian perwatakan		
					<i>id</i>	<i>ego</i>	<i>Super ego</i>
	Dheweke rumangsa kepencil adoh kanca sanak kadang, dene wong-wong sing kudune ngrujuki karepe ora maelu babar pisan! Mula dheweke nedya arep menyang Sala dina setune, golek kabar keputusane wong-wong mau.						
47.	<p>“Bapak ketiwasan, Mas. Kala wingi siyang, ing Dhusun Jemawan. Ketiwasan nalika wonten ing Jip dipunbedhil tiyang...!”</p> <p>“Lo! Wong ngendi kok duwe bedhil...?”</p> <p>“Mbok sing sareh, ta, Nang. Aku rak ya kepenging krungu critane,” ngendikane Pak Wiradad. “Aku ya durung mudheng tenan, jare.”</p>	Buku II: Kaduk Wani	144	Boten sabar	√		
48.	<p>“Wong ingkang tepang rumiyin menika kula, Pak. Lan ingkang rumaos kecanthol rumiyin inggih kula. Dene katresnan kula dhumateng Dhik Elok ugi dereng surut. Mula menawi Dhik Elok sampun nggadhahi tekat bekti mekaten, Dhik Elok tetep kula suwun dados sisihan kula gesang, Pak.”</p>	Buku II: Kaduk Wani	151	Keras kepala	√		

No. Data	Nukilan data	Irah-irahan cariyos	Kaca	Wujud perwatakan paraga Wiradi	Struktur kepribadian perwatakan		
					<i>id</i>	<i>ego</i>	<i>Super ego</i>
49.	“Nanging kanyatan ing sesrawungan urip rak kaya ngono, ta? Tau benthikan tatu, benthikan maneh tatu lawas godras getih maneh,”. Suwarane atine Wiradi kang drengki. Yen Elok ana Widuran, Elok mesthi kapeksa ngladeni Wiranta, olah-olah, tata dhahar, laden wedang. Sesrawungan rumaket kaya mangkono tanpa pengawasan sing lanang, mesthi gampang ketrucut ing polah. Ora mung ngladeni dhahar yen ati kepecut, gampang wae ngladeni....ing peturon!	Buku III: Ketanggor	160	Prasangka buruk	√		
50.	Pikirane Wiradi ora uwal saka ngetutake solah tingkahe kenya klambi abang mau. Kenya sulistya iku mesthi lagi berjuwang nemtokake pilihan nasib. Dheweke kepengin berjuwang ijen, dadi ora gelem digridhuhi liyan. Nanging pantoge perjuwangan mau mung bisa nangis. Tangis iku ateges pasrah. Mula bareng kenya mau nangis ngguguk, Wiradi krasa yen saiki kenya iku butuh pitulungan. Wiradi menyat nyedhaki kenya mau.	Buku III: Ketanggor	170	Boten tega			√

No. Data	Nukilan data	Irah-irahan cariyos	Kaca	Wujud perwatakan paraga Wiradi	Struktur kepribadian perwatakan		
					id	ego	Super ego
51.	Wiradi rumangsa diasorake budine, nanging tujune bisa ngempet muringe atine, sanajan clathune isih meksa sengol, “Ugi boten leres! Boten angger tiyang jaler sing kekesahan dalu niku tiyang mblakrak!”	Buku III: Ketanggor	173	Sabar		√	
52.	Wiradi bingung. Saiki dheweke ngreti tenan apa prekarane wong ayu kuwi. Ilang keprawanane ing omah gedheg cilik kana mau! Kana mau panggonan sewan ngonoan! Ngreti perkarane, malah muncul welas asihe. Mesakake marang bocah ayu kuwi. Nanging priye carane arep tetulung? Arep oncat, ora tega, malah kepengin arih-arih. Arep ndemk ki wong genah ditundhung, dikon nyingkir. Bocahe kepengin ijen.	Buku III: Ketanggor	174	Boten tega			√
53.	“Dhik, kula boten ngretos prekarane sampeyan. Kula boten ajeng tumut cawe-cawe. Ning kula kepengin ngancani sampeyan sakniki. Jare sampeyan wau butuh kanca, kanca ngomong. Nggih kula niki. Kula sanes tepangan sampeyan, sanes keluarga sampeyan. Kula kuwatos...!”	Buku III: Ketanggor	174	Baik hati			√

No. Data	Nukilan data	Irah-irahan cariyos	Kaca	Wujud perwatakan paraga Wiradi	Struktur kepribadian perwatakan		
					<i>id</i>	<i>ego</i>	<i>Super ego</i>
54.	Wiradi mandeng kenya iku, ora mangsuli. Kenya iku mandeng Wiradi, saiki kanthi esem, esem kang ngajak ngrujuki karepe. Wiradi banjur ngadeg, mretandhani yen saguh ngleksanani panjaluke si kenya ayu.	Buku III: Ketanggor	179	Baik hati		√	
55.	Wiradi manthuk. Kenya iku ngadeg ngresiki rereget kang nempel ing roke abang, banjur mlaku ndhisiki marani dalan. Wiradi ngetutake kanthi ati mongkok. Weruh awake kenya kang gedhe nanging singset iku, Wiradi ngudarasa maneh, “Bocah iki pancen gandes temenan.”	Buku III: Ketanggor	179	Pangerten		√	
56.	“Dhik Manik iku jenenge arekmu? La Dhik Gatot apa ora rumangsa duwe kesalahan apa-apa kang kira-kira nglarani atine? Mbok coba diurus mbok menawa kelingan. Wong wadon iku pancen aneh, Dhik, sok ora gelem ngandhakake tatune atine, banjur mara-mara njothak. Kamangka kene ora rumangsa gawe salah. Nanging yen Dhik Gatot ngreti gawe tatu, luwih becik ngalah njaluk ngapura wae, congkrehe ben ora ginawe dawa.”	Buku III: Ketanggor	195	Baik hati			√

No. Data	Nukilan data	Irah-irahan cariyos	Kaca	Wujud perwatakan paraga Wiradi	Struktur kepribadian perwatakan		
					<i>id</i>	<i>ego</i>	<i>Super ego</i>
57.	“Lo, ya aja nyepelekake lelara, lo, Dhik. Lelara sing kk kira ora mbebayani, bisa uga mutawatiri kanggone wong kang ngreti kaya dhokter ngono...”	Buku III: Ketanggor	198	Baik hati		√	
58.	“La yen bener kandhamu jiwane lagi kisruh, pacanganmu kuwi butuh kanca sing kena kanggo ngesokake gagasan kang ruwet kuwi. Kanca mau dudu ibune, dudu keluargane lan dudu kowe. Dheweke butuh uwong kang pinercaya kapasrahan wewadine. Mbok coba golekana kanca kuwi, kanca-kancane sekolaj apa ngono, mbokmenawa bisa ngudhari atine Dhik Manik kang ruwet kuwi.”	Buku III: Ketanggor	198	Pangerten			√
59.	Wiradi dudu bangsane wong g umedhe kang anggak batine. Wiradi dudu wong degsiya. Dheweke ora nduweni trah hadigang-hadigung ngendelake dupeh menang. Ora. Wiradi wong kang trenyuhan aten. Dheweke ora bisa nyawang wong sapadha-padha iku luwih asor tinimbang dheweke. Mula dikrungkepi kenya kang ora duwe	Buku III: Ketanggor	213	Boten tega			√

No. Data	Nukilan data	Irah-irahan cariyos	Kaca	Wujud perwatakan paraga Wiradi	Struktur kepribadian perwatakan		
					<i>id</i>	<i>ego</i>	<i>Super ego</i>
	daya kuwi rasa batine sumyur tan kena diklumpukake. Dheweke ora kuwat. Awake kaya dilolosi balunge, nglumpruk trenyuh banget. Wiradi kecipuhan anggone narik lengene Manik, dikon ngadeg wae. Nanging Manik kaku ora gelem nuruti pakone Wiradi. Ora bisa. Mula Wiradi ngalah, linggih njengkeng ana sangarepe Manik. Marga Manik ora bisa lungguh jejeg, mula Wiradi kepeksa melu nglesot lan nyumadiyakake awake kanggo njagangi awake Manik kang kudu nglendot wae.						
60.	“Ora! Ora! Isih akeh uwong sing kepengin weruh sulistyamu, akeh uwong sing bakal kasmaran mambu gandamu. Ora, Jeng Manik, kowe isih tetep dadi wewangining jagad uga. Kwe isih aji. Ajine dhiri ora mung diukur nganggo cara rena siji kaya sing kokpikir kuwi. Ora. Wong ing donya isih akeh sing sulap lan ngukur ajine uwong nganggo ukuran kasugihan, ukuran pangkat, ukuran kapinteran, ukuran bagus lan ayu. Aku ngukur ajine uwong sarana kabecikan, niat gawe becik, niat berbedi...”	Buku III: Ketanggor	214	<i>Baik hati</i>			√

No. Data	Nukilan data	Irah-irahan cariyos	Kaca	Wujud perwatakan paraga Wiradi	Struktur kepribadian perwatakan		
					<i>id</i>	<i>ego</i>	<i>Super ego</i>
61.	“Dhik Gatot. Kowe kliru pangira. Dudu aku sing ngrusak pacanganmu, nanging uwong lanang liya. Aku mung kebeneran dadi seksi. Kowe ora kena nesu kaya ngono. Kowe kelingan nalika aku lunga mlaku-mlaku tekan bengi, padhang rembulan? Aku liwat dhaerah Lurung Dhokter Sutomo, banjur mrngguli Dhik Manik karo wong lanang... Ah kowe ora percaya! Kepenakna anggane maca, lan tentremna pikirmu. Aku arep lunga nnton bioskop, nonton Liz Taylor yen oleh karcis. Dudu aku sing ngajak menyang daleme Bu Murakap mau. Dudu aku sing kepengin ketemu Dhik Manik. Iku piiren Dhik Gatot. Aku ora niat seja ala marang kowe lan Dhik Manik.”	Buku III: Ketanggor	218	Sabar		√	
62.	“Nanging miturut panemuku Dhik Manik kuwi isih kena didandani. Anggere olehe ngemong bisa wae, dheweke bakal dadi wanita kang tuhu. Malah yen disingkur ngono kuwi, dheweke mesthi bakal cilikan aten, ora becik kanggo tutuge uripe.”	Buku III: Ketanggor	222	Baik hati		√	

No. Data	Nukilan data	Irah-irahan cariyos	Kaca	Wujud perwatakan paraga Wiradi	Struktur kepribadian perwatakan		
					<i>id</i>	<i>ego</i>	<i>Super ego</i>
63.	Priyayi sepuh mau gugup, raine abang mangar-mangar. Tujune Wiradi enggal ngacarani Pak Murakap kanthi ramah, “Mangga, Bapak. Kula aturi lenggah. Lenggah kursi mriki.”	Buku III: Ketanggor	224	Ramah	√		
64.	Priyayi mau nurut, nanging sajak tanpa pangreten waskitha. “Sabar, Bapak. Dhik Gatot pancen saweg muring manahipun margi kedadosan kala wingi menika.”	Buku III: Ketanggor	224	Pangerten			√
65.	“Dhik Gatot,” tuture. “ Turuten kersane bapak kuwi. Saiki iki kowe nuruti kersane bapak kuwi ora marga tanggung jawabmu marang Dhik Manik, nanging merga sih welasmu marang manungsa sapatadha-padha. Apa kowe ora mesakake bapak kuwi mbrebes mili kaya ngono?”	Buku III: Ketanggor	224	Boten tega			√

No. Data	Nukilan data	Irah-irahan cariyos	Kaca	Wujud perwatakan paraga Wiradi	Struktur kepribadian perwatakan		
					<i>id</i>	<i>ego</i>	<i>Super ego</i>
66.	<p>“Dhik Gatot. Pikiren, ta. Wektu iki ing daleme Pak Murakap iki ana kenya lara klisikan, kaya sekarat arep koncatan nyawa. Jiwane kesiksa. Yen ora enggal ketulungan mesthi ora ketutupan. Kamangka kang bisa nambani mung kowe, kowe kang saiki ana kene lagi mrina, nesu, dhendham. Atimu mung panas thok. Apa tindakanmu mengkono kuwi ora kliru? Apa tindakanmu kang mengkono iku ora jeneng nungkak kamanungsan lan nggugu karepmu dhewe? Aku pancen ora tau sembahyang, Dhik. Nanging naluri bab kamanungsan mesthi takduweni uga. Apa coba tegese sembahyang yen kowe tega nyiksa lan degsiya marang liyan?”</p>	Buku III: Ketanggor	225	Baik hati			√
67.	<p>“Pancen mas. Kapercayanku yen aku iki isih n... bakune nerusake urip mung kari marang sampeyan. Yen sampeyan ora merduhi aku maneh, Mas, u wis ora bisa urip nyawang ndonya iki. Isin, Mas.”</p> <p>“Dhik Manik. Manikingtyas. Aja kokpilara dhewe atimu.”</p>	Buku III: Ketanggor	232	Sabar		√	

No. Data	Nukilan data	Irah-irahan cariyos	Kaca	Wujud perwatakan paraga Wiradi	Struktur kepribadian perwatakan		
					<i>id</i>	<i>ego</i>	<i>Super ego</i>
	<p>“Ora njarak, Mas, nanging pangrasa iki pijer eling wae.”</p> <p>“Iya, iya! Aku ngreti. Nanging aku rak ya kudu mikir liyane?”</p>						
68.	<p>Sajrone mlaku sempoyongan kuwi dheweke golek panglipur dhewe. Panglipur murah kang metu saka dhasar ati keduwung. Saka rumangsane sajrone ana Sala Elok tansah sesrawungan karo Wiranta, adhine. Mangka Wiranta karo Elok biyen padha tresna-tinresnan. Kumpul maneh mengkono, tanpa diawasi Wiradi, tresnane wong loro mau mesthi murub maneh, kaya geni kasiram bensin. Apa maneh yen padha ngreti Wiradi duwe bojo anyar ana Surabaya. Saora-orane Elok ngumbar kanepsone minangka piwales. Lan Wiranta ngladeni. Saka pamikiran culika mengkono mau thukul gagasane Wiradi nglipur ati.</p>	Buku III: Ketanggor	235	Prasangka buruk	√		
69.	<p>Tekan ngomah dheweke kekancingan lawang. Kepeksa dhodhog-dhodhog. Atine saya anyel. Nesune kudu muntab wae. Nalika Manik mbukak lawang,</p>	Buku III: Ketanggor	236	Pangerten			√

No. Data	Nukilan data	Irah-irahan cariyos	Kaca	Wujud perwatakan paraga Wiradi	Struktur kepribadian perwatakan		
					<i>id</i>	<i>ego</i>	<i>Super ego</i>
	dheweke arep kumecap kasar, nanging ora sida. Manik ora kena dikasari, mengkono dhawuhe dhokter.						
70.	Nalika mangan Manik crita ngecipris bab tangga-tangga kiwa-tengen. Crita mengkono iku ora ngarem-arem atine Wiradi kang isih rumangsa dosa. Manik ora bisa ngreti yen bojone sedhik, anyel lan keduwung. Dadi sakabehing kesedhikan iki kepeksa dirasakake Wiradi dhewe. Atine nalangsa, rumangsa ijen tanpa rowang. Manik kang cedhak dheweke, Manik kang dadi sisihane, ora bisa melu ngrasakake kasedhikan mau...	Buku III: Ketanggor	236	Sabar		√	
71.	Wiradi pancen wis sinau urip sabar, sanajan kepidak ing kahanan kang abot sanggane. Urip telung taun karo Manik prasasat urip ketindhahan watu item. Diongkek ora kuwat nyirnakake, ditogake saya menyet awak. Momong Manik padha karo momong wng lara, pancen akeh rubedane, jalaran awake ringkih ndadak cilikan aten.	Buku III: Ketanggor	241	Sabar		√	

Tabel 2. Data wujud konflik psikis, penyebab konflik Psikis, lan kupiya ngudhari konflik psikis paraga Wiradi wonten ing *trilogi novel Kelangan Satang anggitanipun Suparto Brata*.

No. Data	Nukilan data	Irah-irahan cariyos	Kaca	Wujud konflik psikis	Penyebab Konflik	Perkawis ing kang dadosaken konflik	Kupiya ngudhari konflik	Struktur kepribadian konflik		
								Id	Ego	Super ego
1.	Wiradi durung lega atine. Saploke krungu kabar saka kutha bab kondure wong tuwane saka pangungsen lan ibune nandhang gerah maras, dheweke tansah tomtomen kepengin ketemu ibune wae. Bareng ngreti yen adhine mantep ora gelem marak ibune, dheweke banjur marani Kusnarna, kanca sing wingenane sedina bisa mlebu dhedhelikan menyang kutha lan saiki nggawa kabar keluarga-keluarga lan kaanan kutha wektu iki.	<i>Buku I:</i> Lara Lapane Kaum Republik	3	Was sumelang	Ibu gerah maras lan kahanan kutha ingkang boten aman	Wiradi, bapak ibu	Represi	√	√-	
2.	Wektu Narna arep menyat, Wiradi takon maneh, “Ora, Dhik Narna. Kahanane kutha priye?”	<i>Buku I:</i> Lara Lapane Kaum Republik	5	Bimbang	Ibu gerah maras lan kahanan kutha ingkang boten aman	Wiradi, kahanan kitha	Projeksi	√	√-	

No. Data	Nukilan data	Irah-irahan cariyos	Kaca	Wujud konflik psikis	Penyebab Konflik	Perkawis ingkang dadosaken konflik	Kupiya ngudhari konflik	Struktur kepribadian konflik		
								Id	Ego	Super ego
	Upama aku nlusup mulih ngendhangsi sibu ngono apa bias kira-kira?"									
3.	Krungu crita kang mengkonon mau, Wiradi geter atine, pucet guwayane. "Kena apa, Mas?" pitakone Narno bareng weruh Wiradi sajak dheleg-dheleg. "Ora apa-apa, Dhik. Anu, mung, sajatine aku ya kepengin sowan sibu. Kira-kira apa bias, ya?"	Buku I: Lara Lapane Kaum	5	Bimbang	Ibu gerah maras lan kahanan kutha ingkang boten aman	Wiradi, kahanan kitha	Projeksi		√	√-
4.	Wiradi sing keplepeg critane Marija manti-manti banget marang adhine, "Sing prayitna, lo, Dhi. Yen ana bebaya ndang sentilen wae karabenmu, ben kene padha ngreti."	Buku I: Lara Lapane Kaum Republik	11	Was sumelang	Mbok menawi kenging bebaya	Wiradi, Wiranta	Projeksi	√	√-	
5.	Karepe Wiradi ngelikake supaya Sukardiman aja ngomong seru-seru.	Buku I: Lara Lapane	17	Ajrih	Wedi kaliyan memedi	Wiradi, Sukardiman, memedi	Regresi	√-	√	

No. Data	Nukilan data	Irah-irahan cariyos	Kaca	Wujud konflik psikis	Penyebab Konflik	Perkawis ingkang dadosaken konflik	Kupiya ngudhari konflik	Struktur kepribadian konflik		
								Id	Ego	Super ego
	Nanging bareng ngreti sing dikarepake Sukardiman wulu kalonge ya njegrig. Wiradi pancen ya tau krungu critane bab wedon ngisor wit sawone kuwi, mulane nganti gedhe dheweke ora tau wani liwat cedhak kono ijen bengi-bengi. Dene saiki bareng wis kebacut liwat lagi kelingan, githoke terus mengkirig. Lakune banjur setengah mlayu digandoli Sukardiman sing wis ngoplok.	Kaum Republik								
6.	Nalar sing kaya ngono mau ndilalah kok ya kecandhak saiki, bareng dheweke wis rekasa nyabrang bebaya udan pelor, bareng adhike wis nandhang ketaton, bareng kelingan yen ing ngisor wit sawo ana memedine. Upama kang mengkono mau kagraita	Buku I: Lara Lapane Kaum Republik	17	Penyesala n	Boten dawa pikiripun	Wiradi, kahanan dalem	Pemindahan Objek	√-	√	

No. Data	Nukilan data	Irah-irahan cariyos	Kaca	Wujud konflik psikis	Penyebab Konflik	Perkawis ingkang dadosaken konflik	Kupiya ngudhari konflik	Struktur kepribadian konflik		
								Id	Ego	Super ego
	mau esuk, mbokmenawa ora kaya ngene lelakone wengi iki. La upama suwung, gek mengko omah kuwi mung isi memedi thok? Wah, priye, ya?!									
7.	Bareng lawang menga, Wiradi agahan methukake wong sing ngengani lawang nganggo tembung, “Pak, kula...eh, kul-kul...!?!?” Ora tutug ukarane. Kaget, njenggirat! Klokup-klakep, gupuh!	<i>Buku I:</i> Lara Lapane Kaum Republik	18	Ajrih	Wedi kaliyan tiyang ingkang mbikak kori	Wiradi, Pak Naya	-	√-	√	
8.	Isih rongeh pikirane, Wiradi nurut mlebu ngomah. Dheweke wis tau krungu bab wong kalap, jare rasane kaya mlebu kedhaton, kedhatone peri sing ngangu gawe manungsa. Apa dheweke iki saiki ya kalap? Nanging pandulune terang,	<i>Buku I:</i> Lara Lapane Kaum Republik	19	Bingung	Ngraos kalap nanging sejatosipun boten	Wiradi, Pak Naya, kahanan dalem	Regresi		√	√-

No. Data	Nukilan data	Irah-irahan cariyos	Kaca	Wujud konflik psikis	Penyebab Konflik	Perkawis ingkang dadosaken konflik	Kupiya ngudhari konflik	Struktur kepribadian konflik		
								Id	Ego	Super ego
	omah genah omahe, ora lidok maneh. Mung rada peteng marga mung dipadhangi damare Pak Naya. Pak Naya kang raine nyureng lan sirahe diblebet putih, kanthi suwara kang serak ngacarani tamune mlebu kamar gedhe, kamar panggonane ibu-bapake Wiradi. Solah lan suwarane Pak Naya nduweni prebawa giris kang ora kabantah dening Wiradi.									
9.	“Piyambak, Pak. Dhik Ranta.....,” Wiradi kelingan adhine nandhang tatu iki mau. Saiki atine trenyuh dene adhine ora bisa ketemu wong tuwane kaya dheweke. Saiki dheweke gela dene kok nganti tega ninggal adhine kang lagi ketaton ora bisa ngglawat. Tatune Wiranta mesthi gedhe,	<i>Buku I:</i> Lara Lapane Kaum Republik	20	Penyesala n	Nilar adhikipun	Wiradi, Wiranta	Pembentukan Reaksi	√	√-	

No. Data	Nukilan data	Irah-irahan cariyos	Kaca	Wujud konflik psikis	Penyebab Konflik	Perkawis ingkang dadosaken konflik	Kupiya ngudhari konflik	Struktur kepribadian konflik		
								Id	Ego	Super ego
	merga getihe ngeprehi tangan lan clanane. Bisa uga bener kandhane Marija, <i>sing mbedhil adhine iku mata-mata mungsuh</i> . Bisa uga sing dadi mata-mata iku salah siji saka kanca-kancane. Ah! “Anu, Pak. Dhik Ranta kantun wonten dhusun.”									
10	Wiradi wis nyoba ngetog upaya supaya tekane iku nggawa kesenangan kang njalari ibune senggang. Mulane dheweke ngrangkul-ngrangkul dhengkul supaya ketara katresnane. Nanging saiki dheweke ngreti yen dudu dheweke sing kecanthol atine ibune, nanging Wirastuti, adhine ragil.	<i>Buku I:</i> Lara Lapane Kaum Republik	21	Pertentan gan batin	Pepenginan boten trep kaliyan kasunyatan	Wiradi, bu Wiradad, Wirastuti	Pembentukan Reaksi	√-	√	
11	Kena apa ibune kok ntuh dheweke sing ngajak Wiras? O, iya, dhek sepisanan lunga	<i>Buku I:</i> Lara Lapane Kaum	21	<i>penyesala n</i>	Wiradi ngeteraken Wirastuti ing	Wiradi, Wirastuti, bu Wiradad	Represi	√-	√	

No. Data	Nukilan data	Irah-irahan cariyos	Kaca	Wujud konflik psikis	Penyebab Konflik	Perkawis ingkang dadosaken konflik	Kupiya ngudhari konflik	Struktur kepribadian konflik		
								Id	Ego	Super ego
	menyang Biro Perjuwangan Putri, Wiradi sing ngeterake. Ibune ora akur karo karepe Wiras, bocah wadon mbiyantu tenaga ana badan perjuwangan kuwi, marga bocah wadon ki ya kudu ngugemi kewadonane, ora kok melu perang. Dhek samana Wiras nekad njaluk dieterake Wiradi, nanging Wiradi ora ngajak utawi ngajani.	Republik			biro					
12	“O, Dhik Ranta, kena apa kowe mau kok kacilakan? Kowe mesthi ngreti carane nyenengake sibu,” klesik-klesik atine Wiradi nyawang polahe ibune. Dheweke ngadeg njejer kaya reca.	<i>Buku I:</i> Lara Lapane Kaum Republik	22	Kuciwa	Adikipun ketaton	Wiradi, Wiranta, bu Wiradad	Regresi	√-	√	
13	Wiradi kreggosan ambegane, kringete dleweran. Atine giris, merga ngreti yen	<i>Buku I:</i> Lara Lapane Kaum	25	Ajrih	Wedi kaliyan serangan mungsu	Wiradi, tentara Landa	Regresi	√-	√	

No. Data	Nukilan data	Irah-irahan cariyos	Kaca	Wujud konflik psikis	Penyebab Konflik	Perkawis ingkang dadosaken konflik	Kupiya ngudhari konflik	Struktur kepribadian konflik		
								Id	Ego	Super ego
	ora bakal kengguh nanggulangi kridhane mungsuhe, pasukan Landa. Kamangka tantangan iki pati totohane! Dheweke bingung. Luwih bingung maneh bareng kelingan ora nggawa gegaman apa-apa. Dheweke lali ana ngendi pustule mau. Digrayangi ngiwa-nengen ora ketemu.	Republik								
14	“Haning, piye?” pangundikane Wiradi judheg akale. “Saiki aku ora bisa polah, aku kecepit. É, ya talah, endi ta, ya, pistolku mau?”	Buku I: Lara Lapane Kaum Republik	26	Was sumelang	Kelangan pistol rikala wonten mungsuhe	Wiradi, pistol	Regresi	√	√-	
15	Wiradi grayang-grayang kiwa-tengene maneh. Suwe- suwe duwe pokal arep nggrumut Pak Naya saiki wae, menang cacak kalah cacak. Tinimbang dheweke	Buku I: Lara Lapane Kaum Republik	26	Bingung	Pengin mejahi Pak Naya ananging wedi dipunpejahi	Wiradi, Pak Naya	Regresi		√	√-

No. Data	Nukilan data	Irah-irahan cariyos	Kaca	Wujud konflik psikis	Penyebab Konflik	Perkawis ingkang dadosaken konflik	Kupiya ngudhari konflik	Struktur kepribadian konflik		
								Id	Ego	Super ego
	mengko mati nglempara divedhil Landa, luwih becik dheweke ngrampung Pak Naya dhisik wae. Dadi mati-matia ya wis kasil mbekuk gulune mata-mata! Wiradi krengkang-krengkang metu saka ngisor dhipan. Nanging greg, mandheg mangu. “mengko gek pistulku mau wisana tangane Pak Naya? Wé, blaiane!” Apa saiki tindakane Wiradi? Ora wani! Sarana jengkel marang kalicikane atine, dheweke tlusur-tlusur mlebu ngisor longan maneh.									
16	Wiradi kepengin mikir liyane. Dheweke kepengin nyritakake kahanane pradesan anggone berjuwang bela nagara karo kanca-kancane marang ibune, nanging ibune	<i>Buku I:</i> Lara Lapane Kaum Republik	28	Pertentan gan batin	Pepenginan boten trep kaliyan kasunyatan	Wiradi, bu Wiradad, Wirastuti	Pembentukan Reaksi	√-	√	

No. Data	Nukilan data	Irah-irahan cariyos	Kaca	Wujud konflik psikis	Penyebab Konflik	Perkawis ingkang dadosaken konflik	Kupiya ngudhari konflik	Struktur kepribadian konflik		
								Id	Ego	Super ego
	sajak isih purik ra kersa ndangu apa-apa.									
17	Apa dheweke mengko sedina ana ngomah, ta? Dheweke dhewe ora ngerti. Mesthine ya ana ngomah. Nanging dheweke kuwatur yen Landa awan iki bakal nggropyok omahe. Dadi becike dheweke oncat sadurunge digropyok. Nanging menyang endi? Kepriye metune saka kutha lan kepriye playune?	Buku I: Lara Lapane Kaum Republik	29	Bingung	Wedi dipungropyok Landa	Wiradi, tentara Landa	Represi		√	√-
18	Wiradi arep ngleremake penggalihane ibune, nanging weruh ibune krengkang-krengkang ngunggahah gerdin terus breg mapan sare, ora sida. Ing batin Wiradi rumangsa yen dheweke ora luput banget-banget anggone ngomong blaka, nanging ibune pancen ora gampang	Buku I: Lara Lapane Kaum Republik	30	Pertentan gan batin	Sikapipun ibu	Wiradi, bu Wiradad	-	√	√-	

No. Data	Nukilan data	Irah-irahan cariyos	Kaca	Wujud konflik psikis	Penyebab Konflik	Perkawis ingkang dadosaken konflik	Kupiya ngudhari konflik	Struktur kepribadian konflik		
								Id	Ego	Super ego
	percaya marang dheweke. Tingkahe ibune kang nyepelekake Wiradi kaya ngono kuwi wis kerep diprangguli Wiradi.									
19	Wiradi gumun. Bapake kok katon semangat banget. Saiki wis ngagem sepatu lan kaos kaki barang. Dhek jaman Republik yen tindak kantor trima ngagem sepatu srandhal. Saiki rasukane sarwa anyar lan resik. Wiradi mangkel marang polahe wong tuwa-tuwa. Olehe padha ora ngajeni marang wong enom sing berjuwang kanggo Republik!	Buku I: Lara Lapane Kaum Republik	31	Kuciwa	Tiyang sepuh ingkang boten ngormati tiyang enem	Wiradi, tiyang sepuh	Pembentukan Reaksi	√-	√	
20	Wiradi mikir liya. Yen Wiranta dipateni Marija, dheweke wektu iki wis ora duwe sedulur maneh! Apa ya klakon dheweke ora bakal	Buku I: Lara Lapane Kaum Republik	34	Was sumelang	Boten kepanggih adhikipun malih	Wiradi, Wiranta, Marija	-	√	√-	

No. Data	Nukilan data	Irah-irahan cariyos	Kaca	Wujud konflik psikis	Penyebab Konflik	Perkawis ingkang dadosaken konflik	Kupiya ngudhari konflik	Struktur kepribadian konflik		
								Id	Ego	Super ego
	ketemu adhine?									
21	Elok melu nrocos eluhe krungu critane Wiradi iku. Saiki Wiradi krasa yen adhine mesthi kelaran banget wektu iku. Bisa uga sapungkure Wiradi, Wiranta semaput kentekan getih. Iku yen ora dipateni Marija!	Buku I: Lara Lapane Kaum Republik	39	Was sumelang	Kuwatir kahanannipun Wiranta	Wiradi, Wiranta	Projeksi	√	√-	
22	Atine Wiradi trataban kelingan kok tegel ninggalake adhine nandhang tatu kaya mengkono. Saiki dheweke kesusu wae arep weruh priye kedadeane adhine lanang kuwi. Nanging kepriye? Priye-priyea dheweke kudu sabar ngenteni wengi.	Buku I: Lara Lapane Kaum Republik	39	Bingung	Pengin mangertos kahanannipun adhikipun	Wiradi, Wiranta	Represi	√		√-
23	“Mboten ngaten. Keng rayi wau, mangke gek criyos yen kula wonten mriki?” “Ah, mboten.” Nanging	Buku I: Lara Lapane Kaum Republik	41	Ajrih	Wedi kaliyan serangan mungsu	Wiradi, tentara Landa	-	√-	√	

No. Data	Nukilan data	Irah-irahan cariyos	Kaca	Wujud konflik psikis	Penyebab Konflik	Perkawis ingkang dadosaken konflik	Kupiya ngudhari konflik	Struktur kepribadian konflik		
								Id	Ego	Super ego
	pikirane Elok ya sumelang. Mulane terus menyat undang-undang, “Bat! Hebaat! Aja dolan nyang rattan!”									
24	<p>“Nanging kekesahan mangke dalu prasasat pados pejah. Welandi badhe tata baris nganglangi kitha kanthi senjata pepak,” wangsulane Pak Wiradad ngotot.</p> <p>Wiradi ora ngreti apa sing arep dibantahake, nanging dheweke sakjane wegah manut karepe bapake.</p> <p>“La yen dipunpikir kepregok Welandi wonten ngriki, inggih nyawa tohipun. Kula kinten arak langkung prayoga nyobi ikhtiyar nylundup-nylundup watawisipun penjagen Welandi,” ujure Pak Naya.</p>	Buku I: Lara Lapane Kaum Republik	43	Pertentan gan batin	Boten kersa manut dhawuhipun bapak	Wiradi, Pak Wiradad, Pak Naya	Pembentukan Reaksi	√	√-	

No. Data	Nukilan data	Irah-irahan cariyos	Kaca	Wujud konflik psikis	Penyebab Konflik	Perkawis ingkang dadosaken konflik	Kupiya ngudhari konflik	Struktur kepribadian konflik		
								Id	Ego	Super ego
25	“Mesthi kemawon, Pak. Margi ingkang badhe nemtokaken zaman menika rak lare-lare enem. Dados pantes yen para nem-neman nemtokaken tetedhan ingkang bakal kaulu bangsanipun. Tiyang enem-enem kuwatos kemawon margi tetedhan roti ingkang eca menika bakal ngracuni gagasan bab kamardikaning Negara...”	Buku I: Lara Lapane Kaum Republik	44	Was sumelang	Roti saged ngracuni kamardikan	Wiradi, Pak Wiradad	-	√	√-	
26.	Wiradi anyel banget atine. Kebacut ora bisa mendha. “Pak, tiyang Jawi, tiyang Indonesia ingkang nedha roti menika namung mata-mata mengsah!” Wiradi setengah njerit muni mengkono mau.	Buku I: Lara Lapane Kaum Republik	45	Kanepson	Tiyang ingkang dhahar roti naming mata- mata	Wiradi, Pak Wiradad	-	√-	√	
27	Suwarane Elok alus kemrisik. Dudu suwara kuwi sing njalari atine Wiradi wutah badhar saka karupegan,	Buku I: Lara Lapane	47	Kekagum an	Elok saged ngerem-erem dukanipun Wiradi	Wiradi, Elok	-	√	√-	

No. Data	Nukilan data	Irah-irahan cariyos	Kaca	Wujud konflik psikis	Penyebab Konflik	Perkawis ingkang dadosaken konflik	Kupiya ngudhari konflik	Struktur kepribadian konflik		
								Id	Ego	Super ego
	nanging adrenge Kenya kuwi lan niyate kang suci ngerem-erem kurdhaning nepsune Wiradi. Dene aluse suwarane Elok kaya dayaning ki dhalang nyuwuk sampak, banjur rengeng-rengeng nyritakake taman kembang lan wanodya kang lagi lelenggahan ing taman kono, 'ngombak-ombak ati, bening lan mirasa'	Kaum Republik								
28	Ing ndhuwur wuwung Wiradi nggagas-nggagas. Iki mau kabeh wis padha mbuktekake yen wong ing omahe tresna marang dheweke, lan ora nyenengi tentara mungsuh tumindak sakarepe dhewe. Dheweke rumangsa dosa ngarani bapak dadi mata-mata mungsuh.	Buku I: Lara Lapane Kaum Republik	50	Penyesalan	Ngira menawi Pak Naya lan bapakipun menika mata-mata mungsuh	Wiradi, keluarga	Rasionalisasi	√	√-	

No. Data	Nukilan data	Irah-irahan cariyos	Kaca	Wujud konflik psikis	Penyebab Konflik	Perkawis ing kang dadosaken konflik	Kupiya ngudhari konflik	Struktur kepribadian konflik		
								Id	Ego	Super ego
29	Krungu suwarane Elok pikirane nyleweng liya, “Cah kuwi ora ayu. Nanging gedhe lelabuhanane, ngreti migunakake kawanitane. Bocah apik kuwi,” Wiradi ketok-ketoken dhek mau esuk, Elok nimba, dhadhane sentik-sentik tanpa rumangsa dosa yen tingkahe kuwi natah atine liyan. “Hm, jenenge Elok!”	<i>Buku I:</i> Lara Lapane Kaum Republik	50	Kekaguman	Remen kaliyan kawanitaanipun Elok	Wiradi, Elok	-	√	√-	
30	Bengi iku Pak Naya kandha marang Elok yen sirahe saya banget olehe senut-senut. Elok samar atine. Nanging ora ana sing bisa ikhtiyar apa-apa bab sirah sing dibuntel kuwi kajaba ngenteni esuk lan diparakake menyang rumah sakit. Krungu bab iki Wiradi saya ngenes atine, marga krasa dheweke kang njalari	<i>Buku I:</i> Lara Lapane Kaum Republik	52	Penyesalan	Wiradi ingkang jalari kasedhihan	Wiradi, Pak Naya	Rasionalisasi	√-	√	

No. Data	Nukilan data	Irah-irahan cariyos	Kaca	Wujud konflik psikis	Penyebab Konflik	Perkawis ingkang dadosaken konflik	Kupiya ngudhari konflik	Struktur kepribadian konflik		
								Id	Ego	Super ego
	sakabehe kasedhihan mau.									
31	Wiradi welas weruh ibune kaya mengkono, nanging uga kelara-lara dene ibune isih nggagas yen ilange Wirastuti kuwi Wiradi sing tanggung jawab. Wiradi sing marahi. Pancen kerep ibune kurang pitaya lan salah nudhing marang dheweke ngono kuwi. Nanging saiki iki ditutuh kaya mengkono kuwi luwih dening gedhe nggawe karantantane atine Wiradi.	Buku I: Lara Lapane Kaum Republik	52	Pertentan gan batin	Welas pirsakahanan ibu Wiradad ananging kelara menawi mangertos sikepipun sibumarang Wiradad	Wiradi, bu Wiradad, Wirastuti	Pembentukan Reaksi	√-	√	
32	Elok kang wektu kuwi uga wis adus resik, ngetok Wiradi, sajak mbagekake. Kenya iku saiki nganggo rok biru kembang-kembang ora anyar nanging wutuh, rambute diklabang loro tekan geger, kandel wiwit epok	Buku I: Lara Lapane Kaum Republik	53	Kekaguman	Dandanannipun Elok nengsemaken	Wiradi, Elok	-	√	√-	

No. Data	Nukilan data	Irah-irahan cariyos	Kaca	Wujud konflik psikis	Penyebab Konflik	Perkawis ingkang dadosaken konflik	Kupiya ngudhari konflik	Struktur kepribadian konflik		
								Id	Ego	Super ego
	nganti pucuke, ateges rambute ketel wiwit bongkot tekan pucuke. Klabangane papag tekan pucuke, nengsemake sinawang dening Wiradi.									
33	“Wonten menapa? Panjenengan ngendika yen kanca-kanca ing padesan remen angsal serat saking kanca-kanca ingkang dereng dipuntepangi. Mila kula lajeng nyariosaken....” “Ah! Ketiwasan, menika mangke!”	<i>Buku I:</i> Lara Lapane Kaum Republik	61	Was sumelang	Cemas wonten mata-mata	Wiradi, mata- mata	Fiksasi	√	√-	
34	“Tiyang-tiyang menika dipungledhah mlebet-medal kitha. Yen serat menika dipunsita, oh, rak bilai kula mangke. Wlandi ngretos menawi kula umpetan wonten ngriki..”	<i>Buku I:</i> Lara Lapane Kaum Republik	61	Was sumelang	Layangipun dicepeng Landa	Wiradi, Elok	-	√	√-	

No. Data	Nukilan data	Irah-irahan cariyos	Kaca	Wujud konflik psikis	Penyebab Konflik	Perkawis ingkang dadosaken konflik	Kupiya ngudhari konflik	Struktur kepribadian konflik		
								Id	Ego	Super ego
35	“Mboten kepanggih, Mas Wi.” “Cilaka mencit!” Wiradi gumremeng dhewe. Wis genah saiki! Kari ngenteni dicekel cek-gemek wae. Wiradi wis ora bisa obah apa-apa maneh.....	Buku I: Lara Lapane Kaum Republik	63	Ajrih	Pak Lodhang boten kepanggih	Wiradi, Elok, layang	Rasionalisasi	√-	√	
36	Sajrone meneng pangudarasane Wiradi saya ribut ora karuwan. Dheweke kepengin srengengene enggal lingsir, enggal surup, lan yen wis ngono dheweke enggal bisa oncat saka ngomah kono. Nanging dheweke wedi yen sadurunge surup serdhadhu-serdhadhu Landa padha teka, kang ateges dheweke ilang kamardikane kang saiki iki.	Buku I: Lara Lapane Kaum Republik	67	Ajrih	Ical kamardikannipun menawi dipuncepeng Landa	Wiradi, tentara Landa	Represi	√	√-	
37	Weruh patrape Elok iku, atine Wiradi sumedhot. Saiki dheweke krasa abot pisah	Buku I: Lara Lapane Kaum	68	Pertentangan batin	Boten purun pisah kaliyan Elok	Wiradi, Elok	Pembentukan Reaksi	√-	√	

No. Data	Nukilan data	Irah-irahan cariyos	Kaca	Wujud konflik psikis	Penyebab Konflik	Perkawis ingkang dadosaken konflik	Kupiya ngudhari konflik	Struktur kepribadian konflik		
								Id	Ego	Super ego
	karo Elok, pisah karo kasenangan kang dirasakake dhek wingi, karo esem lan pleroke Elok. Malah tangis tandha bektine ya ora bakal dilalekake.	Republik								
38	Nalika isih cilik Wiradi dhemen banget jelungan, lan ngece nglimpe bocah-bocah sing padha nggoleki, mlayu slinthat-slinthut tanpa wedi. Saiki ki ndadak dheweke lumpuh atine, ora wani nyoba nglimpekake mungsuh nlusup mbobl barisan. Ya sapa ta sing kumendel, la wong yen konangan ora mung dielokake kaya bocah dolanan, nanging dibedhil nganggo mimis kang njalari pati!	<i>Buku I:</i> Lara Lapane Kaum Republik	71	Ajrih	Wedi kaliyan serangan mungsuh	Wiradi, tentara Landa	Regresi	√-	√	
39	Nalika Wiradi njedhul saka sawenehe omah kampong kang wis suwung, ndadak	<i>Buku I:</i> Lara Lapane Kaum	71	Ajrih	Dipunudani peluru dening Landa	Wiradi, tentara Landa	Regresi	√-	√	

No. Data	Nukilan data	Irah-irahan cariyos	Kaca	Wujud konflik psikis	Penyebab Konflik	Perkawis ingkang dadosaken konflik	Kupiya ngudhari konflik	Struktur kepribadian konflik		
								Id	Ego	Super ego
	konangan sagrombolan regu Landa kang lagi jaga-jaga. Terus wae dheweke disoroti lampu lan diudani peluru. Wiradi mlayu slinthutan sipat kuping lan dadi buron. Tujune dheweke rada apal kahanane kampong kono, dadi cepet mblusak-mblusuke. Dheweke ora wani suwe-suwe mandheg umpetan ana dhaerah kono, yen weruh dalan aman, dheweke enggal nggeblas ngadoh liwat dalan mau.	Republik								
40	“ <i>Aku kudu mulih sadurunge semaput,</i> ” pikire. Dheweke mlayu maneh. Saiki playune ngulon. Saiki playune ora nginggati bedhil. Saiki playune ora merga kepengin cedhak lan krungu kabare adhi-adhine. Saiki playune	<i>Buku I:</i> Lara Lapane Kaum Republik	72	Ajrih	Menawi boten diupakara saged semaput	Wiradi, tentara Landa	Regresi	√	√-	

No. Data	Nukilan data	Irah-irahan cariyos	Kaca	Wujud konflik psikis	Penyebab Konflik	Perkawis ingkang dadosaken konflik	Kupiya ngudhari konflik	Struktur kepribadian konflik		
								Id	Ego	Super ego
	kepengin enggal ambyuk ing pangkone wong-wong sing padha tresna marang dheweke ing ngomah. Saiki playune kanthi niat yen dheweke kudu ditulungi, diupakara, dimesakake.							√	√-	
41	Wiradi mung ngrujuki apa ngendikane ibune wae, sanajan ing batin rada nalangsa bab olehe kasoran ajine dhuwit bangsa dhewe, dhuwit ORI. Nanging kepriye maneh, kanyatane ngono. Lan upama Wiradi njlentrehake larah-larahe bab iku ya mung kuwatir yen njodherake katentreman atine ibune wae. Dadi Wiradi ya mung monthak-manthuk tanpa niyating ati.	Buku I: Lara Lapane Kaum Republik	77	Pertentan gan batin	Ibu ngasoraken ajining arta ORI	Wiradi, bu Wiradad	Pembentukan Reaksi	√	√-	

No. Data	Nukilan data	Irah-irahan cariyos	Kaca	Wujud konflik psikis	Penyebab Konflik	Perkawis ingkang dadosaken konflik	Kupiya ngudhari konflik	Struktur kepribadian konflik		
								Id	Ego	Super ego
42	Jenggirat! Wiradi menyat byayakan. Dheweke kedandapan golek dhelikan. Ora bisa! Ora nemu panggonan kang primpen. Dheweke bingung golek gegaman, nggoleki pistule, dipriksa isine. Nanging ya ora jenjem, banjur njranthal ngancing lawang gedhe.	Buku I: Lara Lapane Kaum Republik	78	Ajrih	Wedi kaliyan serangan mungsuh	Wiradi, tentara Landa	Fiksasi	√-	√	
43	Wiradi gemeter awake, luwih-luwih bareng weruh ibune sing cilik pucet lenggah anteng mandeng dheweke, sajak ora mbiyantu ndhrodhoge astane kaya wong kadhemen. Wiradi saya ora karuwan atine.	Buku I: Lara Lapane Kaum Republik	78	Ajrih	Wedi kaliyan serangan mungsuh	Wiradi, tentara Landa	Fiksasi	√-	√	
44.	Wiradi mongkok atine. Wiwit nalika sesrawungan karo Elok dhek biyen dheweke pancen wis krasa yen Elok ki bocah wadon kang merakati. Ora	Buku II: Kaduk Wani	85	Kekaguman	Kesengsem sikapipun Elok ingkang becik, bekti, gumati	Wiradi, Elok	Rasionalisasi	√	√-	

No. Data	Nukilan data	Irah-irahan cariyos	Kaca	Wujud konflik psikis	Penyebab Konflik	Perkawis ingkang dadosaken konflik	Kupiya ngudhari konflik	Struktur kepribadian konflik		
								Id	Ego	Super ego
	ayu, uga ora kemayu, ning atine becik, bekti lan gumati. Maca layange wae dheweke wis seneng, mendah yen ketemu bocahe maneh.									
45	“Anu kemawon, Bu. Kajengipun tilem wonten bilik ageng, kamar panjenengan.” “La yen ngono dhipane adhimu Wirastuti kae resikana.”	Buku II: Kaduk Wani	87	Kepuasan batin	Ibu sarujuk kaliyan pepenginan wiradi	Wiradi, bu Wiradad	Rasionalisasi	√-	√	
46.	Nalikane mapan turu gagasane sangsaya ruwet. Dheweke kepengin ketemu Elok, nanging ya riuh, isin, yen diwalehake ibune ana ngarepe kenya iku. Ibune sok kebacut yen ngendikan. Wiradi dielokake wis gerang isih nyusu wongtuwane. Ngono iku sok dingendikakake ana ngarepe	Buku II: Kaduk Wani	91	Isin	Wadi dipunngendikak aken sengajengipun tiyang sanes	Wiradi, bu Wiradad, Elok	-	√	√-	

No. Data	Nukilan data	Irah-irahan cariyos	Kaca	Wujud konflik psikis	Penyebab Konflik	Perkawis ingkang dadosaken konflik	Kupiya ngudhari konflik	Struktur kepribadian konflik		
								Id	Ego	Super ego
	dhayoh. La yen ngono mau disebut ana ngarepe Elok, saiba isine Wiradi! Kepriye mengko tangkepe Elok marang dheweke? Elok dhewe ora apa-apa mesthi, ora takon-takon, ora nyacat.									
47.	Wiradi adus. Ing batin isin. Isin kok kerinan. Nanging sing paling dianyeli ki ngendikane ibune olehe ngetok-etokake yen dheweke kesed. “ <i>Jakane kerinan!</i> ” ngendikane mau. Ah! Rak onya, ta, kuwi? La piye panengkepe Elok marang Wiradi krungu tembung mengkono kuwi?	Buku II: Kaduk Wani	94	Isin	Wadi dipunngendikak aken sengajengipun tiyang sanes	Wiradi, bu Wiradad, Elok	-	√-	√	
48.	Sing saliyane wirang, Wiradi uga nduweni rasa seneng. Elok katon manis, ulate padhang, grapyak-semanak ngresepake. ‘ <i>Saiki kok gedhe,</i>	Buku II: Kaduk Wani	95	Kekaguman	Sengsem kaliyan pawakanipun Elok	Wiradi, Elok	Rasionalisasi	√	√-	

No. Data	Nukilan data	Irah-irahan cariyos	Kaca	Wujud konflik psikis	Penyebab Konflik	Perkawis ingkang dadosaken konflik	Kupiya ngudhari konflik	Struktur kepribadian konflik		
								Id	Ego	Super ego
	ya, <i>Dhik Elok katone!</i> ' pikirane Wiradi. ' <i>Suwarane njengek ucul-udhar ora seret kandheg kaya dhek lagi padha weruh biyen. Dhik Elok ora mbaleni kenalan anyar, nanging nutugake memitran kang wis raket, sesrawungan sing kapungkur!</i> '. Krungu guyune Elok, Wiradi kelingan impene mau.									
49.	Wiradi sok-sok kepengin ngelehake ibune kang ora adil kuwi. Saiki putrane sing ditresnani ora nyambutgawe. Wiranta pincang. Apa bisa wong kaya ngono ditampa nyambut gawe?	Buku II: Kaduk Wani	113	<i>Pertentang an batin</i>	Ibu boten adil marang Wiradi	Wiradi, bu Wiradad, Wiranta	-	√-	√	
50	Atine Wiradi wiwit sumelang. Apa adhine kena kacilakan? Dhek isih padha kumpul sekolah jaman <i>Dai Tōo-A</i>	Buku II: Kaduk Wani	116	Was sumelang	Wiranta sampun dalur dereng kondur	Wiradi, Wiranta	Projeksi	√	√-	

No. Data	Nukilan data	Irah-irahan cariyos	Kaca	Wujud konflik psikis	Penyebab Konflik	Perkawis ingkang dadosaken konflik	Kupiya ngudhari konflik	Struktur kepribadian konflik		
								Id	Ego	Super ego
	(zaman Jepang) biyen adhine kuwi dudu bocah sing dhemen ngluyur. Klebu bocah sing sregep, taberi lan gathekan. Apa kalakuan dhasar kang mangkono kuwi bisa owah marga zaman? Utawa marga cacating badan?									
51.	..... Wiradi ketantingan mlayu-mlayu menyang Biro Perjuangan Putri, karepe mapag adhine. Pranyata Wirastuti wis mulih, jarene wong sing keru ing Biro. Mulih menyang endi? Ilang! Sidane Wirastuti ilang nganti saprene! Wiradi tansah tutuhan marga ilange Wirastuti kuwi. Wiradi sing ngeterake, Wiradi sing njalari ilange adhine! Ibune tansah nutuh ngono!	Buku II: Kaduk Wani	117	Was sumelang	Sumelang Wirastuti ical	Wiradi, Wirastuti	Projeksi	√	√-	

No. Data	Nukilan data	Irah-irahan cariyos	Kaca	Wujud konflik psikis	Penyebab Konflik	Perkawis ingkang dadosaken konflik	Kupiya ngudhari konflik	Struktur kepribadian konflik		
								Id	Ego	Super ego
52.	Saiki adhine liya. Wiranta. Wiranta ora mulih sawengi. Nginep ngendi? Wiradi ndadak tratapan atine. Mengko gek adhine sing kari siji kuwi ya ilang? Sanajan saiki ora kuwatir diterka melu tanggung jawab kaya dhek ilange Wirastuti, nanging ilange Wiranta iya nggawe kothonge isi dhadhane. Kothong, ilang, ngono rasane isi dhadhane.	Buku II: Kaduk Wani	117	Was sumelang	Wiranta sampun dalur dereng kondur	Wiradi, Wiranta	Projeksi	√	√-	
53.	Wiradi mungga-mangu arep medharaken karepe. Dheweke gojag-gajeg marang sapa karepe mau diwedharake, marang bocahe dhisik, apa marang bapake? Manut grapyake wong sing kagungan dalem, loro-lorone ora bakal nampik upama Wiradi nguculake rembug.	Buku II: Kaduk Wani	120	Bingung	Gojag-gajeg maring sinten pepenginannipu n dipunwedharake n	Wiradi, Elok, Pak Naya	-		√	√-

No. Data	Nukilan data	Irah-irahan cariyos	Kaca	Wujud konflik psikis	Penyebab Konflik	Perkawis ingkang dadosaken konflik	Kupiya ngudhari konflik	Struktur kepribadian konflik		
								Id	Ego	Super ego
54.	Dheg, atine Wiradi tratapan, “Eh, ana letnan saba omahe Elk, ya?” Yen kurang prayitna utawa kalah cepet, ora wurung Wiradi kadhisikan! Atine Wiradi kaya disereg wae! Ora mikir dawa maneh, dheweke banjur matur. Matur glogap-glagep. “Anu, Pak. Waleh-waleh menapa, Pak, anggen kula mriki menika, kajawi namung sanja lan ngabaraken kawilujenganipun bapak sabrayat, kula gadhah perlu wigati sanes.”	Buku II: Kaduk Wani	121	Was sumelang	Kasoran tiyang sanès	Wiradi, Letnan	-	√	√-	
55	Atine Wiradi wiwit angglong sangka sethithik. Lambene bisa mesem. Gagasane padhang. Yen jumurung marang Elok, sajake wis ora ana alangan maneh ngridhuhi karepe. Marga sajake Elok ora kisenan apa-apa lan	Buku II: Kaduk Wani	122	Kepuasan batin	Kekudangannipun kasembadan	Wiradi, Elok	-	√-	√	

No. Data	Nukilan data	Irah-irahan cariyos	Kaca	Wujud konflik psikis	Penyebab Konflik	Perkawis ingkang dadosaken konflik	Kupiya ngudhari konflik	Struktur kepribadian konflik		
								Id	Ego	Super ego
	patrape marang Wiradi kaya mangkono semanake. Padhas gedhe kang nutupi kalonggarane ati, wis kabengkas!									
56	Wiradi saya mantep nepsune. Adreng olehe kepengin weruh. Graitu pikire grayangan ngambra-ambra. Dheweke kelingan letnan sing marahi Wiradi brangasan kesusu ngetokake rembug mau. Kelingan bab letnan mau siraha Wiradi krasa puyeng. Gagasan buyar ora karuwan. Letnan! <i>Letnan tepungane Elok dhek wingi mreng, menyang omah iki, sambang Elok sajak akurumaket!</i> Oh, apa Elok wis nalené janji karo letnan kuwi bakal dadi sisihane? Wiradi kalah dhisik? Lan Pak Naya	Buku II: Kaduk Wani	128	Kanepson	Kalah kaliyan tiyang sanes anggenipun badhe nalené janji kaliyan Elok	Wiradi, Elok, Letnan	Projeksi	✓-	✓	

No. Data	Nukilan data	Irah-irahan cariyos	Kaca	Wujud konflik psikis	Penyebab Konflik	Perkawis ing kang dadosaken konflik	Kupiya ngudhari konflik	Struktur kepribadian konflik		
								Id	Ego	Super ego
	rujuk yen Elok dadi nyonya letnan tinimbang dadi bojo pegawe DPU?									
57.	“Wonten tiyang sanes ingkang kasmaran dhumateng kula.” Prepet, peteng pandelenge Wiradi. Dheweke ora ngreti! Dheweke mlongo. Tangane Elok banjur diculake sak kal. “Letnan?” lambene clumak-clumik takon.	Buku II: Kaduk Wani	133	Kuciwa	Wonten tiyang sanes ingkang kasmaran marang Elok	Wiradi, Elok, Letnan	-	√-	√	
58.	Wiradi menyat. Sanajan sing dicritakake Elok iku nresep atine Wiradi sarana ngrembes alon-alon, nanging kari-karine dheweke ya kaget banget. Kaget dene kok adhine dhewe sing dadi tandhingane ngrebut kasmaraning kenya kang dadi cong-congane atine!	Buku II: Kaduk Wani	135	Emosi	Wiranta ngrebut manahipun Elok	Wiradi, Elok, Wiranta	-	√-	√	

No. Data	Nukilan data	Irah-irahan cariyos	Kaca	Wujud konflik psikis	Penyebab Konflik	Perkawis ingkang dadosaken konflik	Kupiya ngudhari konflik	Struktur keprib adian konflik		
								Id	Ego	Super ego
	<i>"Hmm. Dhik Ranta! Dadi Dhik Ranta, ta, wonge!"</i>									
59.	Wiwit ana bis wis dirancang nepsune. Saka rumangsane adhine ki saya suwe saya kurangajar. Dupeh wong pinter biyen dhek perang ngereh Wiradi. Saiki ndadak wano-wani ngrebut kekasihe! Ora pakra! Apa kaya ngono kuwi wis ora mulang sarak jenenge?	Buku II: Kaduk Wani	136	Kanepson	Wiranta ngrebut manahipun Elok	Wiradi, Wiranta, Elok	Projeksi	√-	√	
60.	<i>"Ora! Dhik Elok ora bakal dakuculake! Dhik Elok mung bakal manut wae, dadi duwekku ya gelem, dadi duweke Ranta....! kurangajar! Ranta sing kudu diajari! Kudu dirangket wong kaya mengkono kuwi! Ya wis ben sanajan sibu ngrewangi Ranta, nanging bab Dhik Elok, aku ora wedi. Ora bakal</i>	Buku II: Kaduk Wani	136	Emosi	Wiranta ngrebut manahipun Elok	Wiradi, Elok, Wiranta	Projeksi	√-	√	

No. Data	Nukilan data	Irah-irahan cariyos	Kaca	Wujud konflik psikis	Penyebab Konflik	Perkawis ingkang dadosaken konflik	Kupiya ngudhari konflik	Struktur kepribadian konflik		
								Id	Ego	Super ego
	<i>mundur! Aku wis ora dadi sanggane wongtuwa wae, kok. Aku kudu wani nanggulangi apa-apa sing dadi alangane karepku.</i> ” Mengkonono kemrungsunge atine Wiradi, sawirama karo nggerenge mesin bis.									
61.	Nanging Wiradi wis kebacut muring atine, nepsune muntap. “Dhik Ranta! Kowe ki saiki kurangajarmu kok saya ndadra!”	Buku II: Kaduk Wani	137	Kanepson	Wiranta ngrebut manahipun Elok	Wiradi, Wiranta, Elok	-	√-	√	
62.	Tekan Surabaya kisruhe atine ora enggal mari. Yen kelingan anggone diwaoni sing wadon bab olehe ndeleh sepatu ora prenah, utawa laline dheweke nglumbrukake pantalon ana kursi, anyele atine tuwuh maneh. Ngono wae kok dielokake dawa-dawa. Mula supaya kedadean-kedadean	Buku III: Ketanggor	156	Emosi	Dipunwaoni Elok	Wiradi, Elok	Pembentukan Reaksi	√-	√	

No. Data	Nukilan data	Irah-irahan cariyos	Kaca	Wujud konflik psikis	Penyebab Konflik	Perkawis ingkang dadosaken konflik	Kupiya ngudhari konflik	Struktur kepribadian konflik		
								Id	Ego	Super ego
	kang lagi nyuleg ati enggal keplawur, dheweke banjur ngenggar-enggar ati kanthi seseneng nonton kutha.									
63.	<i>Hem. Ayu. Roke abang mangar-mangar, kulite kuning mripate....hm, mripate kuwi lo sing ngajak rembugan!"</i> Wiradi mbatin.		158	Kekaguman	Kesengsem Kenya klambi abang	Wiradi, Manik	-	√	√-	
64.	Wiranta tresna karo Elok. Yen Elok dititipake ing Sala, Wiranta bakal kumpul karo Elok. Iki ndrawasi. Wong tau ketaton mesthi godres getih maneh yen senggolan. Mengkono uga tatu-tresna. Tatu ki yen disenggol malane mesthi getihen maneh. Yen senggolan karo sing ditresnani mesthi mremen maneh, kobong kasmaran maneh atine.	Buku III: Ketanggor	160	Was sumelang	Tuwuh tresna antawisipun Elok lan Wiranta	Wiradi, Wiranta, Elok	Projeksi	√	√-	

No. Data	Nukilan data	Irah-irahan cariyos	Kaca	Wujud konflik psikis	Penyebab Konflik	Perkawis ingkang dadosaken konflik	Kupiya ngudhari konflik	Struktur kepribadian konflik		
								Id	Ego	Super ego
65.	.... Kenya klambi abang sumringah iku wong sing numpak becak ana dalam jembar mau nalikane padhange srengenge isih gemilang. Saiki srengenge wis sumurup, nanging candhikayu mudal mencorong madhangi jagad, alam dadi abyor sarwa kuning. Pakulitane kenya klambi abang sing dhasare wis resik kuning iku, saiki saya katon gumrining. Lambene tipis, pipine alus, rambute ireng ketel dikethok cendhak modhel anyar. Wiradi sumlengeren nonton kaelokane kenya kang merak ati iku.	Buku III: Ketanggor	165	Kekaguman	Kaelokanipun Kenya klambi abang	Wiradi, Manik	-	√	√-	
66.	Wiradi wis ngancik undhakan. Karepe ngono arep terus wae mlebu kamar. Nanging Gatot ngadeg, ngadhang lakune, lan	Buku III: Ketanggor	190	Keterpaksa an	Wegah kepanggih kaliyan tiyang sugih nanging	Wiradi, Gatot, Pak Likipun Gatot	Pembentukan Reaksi		√-	√

No. Data	Nukilan data	Irah-irahan cariyos	Kaca	Wujud konflik psikis	Penyebab Konflik	Perkawis ing kang dadosaken konflik	Kupiya ngudhari konflik	Struktur kepribadian konflik		
								Id	Ego	Super ego
	meksa-meksa dheweke dikon kenalan karo dhayohe. Sakjane Wiradi rada wegah yen dikon tepungan karo wong sugih-sugih sing duwe sekuter barang ngono kuwi. Nanging kanggo nggrapyaki karepe kancane nunggal kamar, Wiradi iya banjur melu njagongi dhayohe Gatot.				tetep dipunlampahake n					
67.	Wiradi njegreg. Arep jumangkah abot. Arep kumecap nulak diajak mlebu mokal. Nanging priye? Omah kuwi omahe kenya klambi abang sing ing bengi padhang rembulan diterake Wiradi mulih saka pinggire Kali Brantas!	Buku III: Ketanggor	201	Bingung	Ketemu Kenya klambi abang	Wiradi, Manik	Pembentukan Reaksi		√	√-
68.	“Dhik. Aku ora sida melu wae.” “E! Piye, ta, kuwi? wis	Buku III: Ketanggor	202	Was sumelang	Ndadosaken bendrong	Wiradi, Gatot, Manik	-	√	√-	

No. Data	Nukilan data	Irah-irahan cariyos	Kaca	Wujud konflik psikis	Penyebab Konflik	Perkawis ingkang dadosaken konflik	Kupiya ngudhari konflik	Struktur kepribadian konflik		
								Id	Ego	Super ego
	kentheng-kentheng dirancang saka ngomah jare, tekan parane arep wurung. Ayo, ta, mlebu wae!” “Aku wedi, Dhik. Aku kuwatir yen marakake dadi bendrong iki mengko.”									
69.	Dene Wiradi pakewuh nampani pandeleng kang kaya mengkono mau, arep kaya mesem, ethk-ethok lali, wong nyatane Manik kaya ngono pasemone. Arep terus terang yen dheweke isih kelingan kabeh kedadean kang uwis-uwis, uga ora wani. Marga tepunge karo kenya kuwi kepanjangan wewadi kang wigati banget. Mula Wiradi iya ora bisa nata ulate, dheweke pringis-pringis kaya wong kelaran.	Buku III: Ketanggor	203	Bimbang	Sikepipun Manik ingkang kaget pirsu Wiradi	Wiradi, Manik	-		√	√-

No. Data	Nukilan data	Irah-irahan cariyos	Kaca	Wujud konflik psikis	Penyebab Konflik	Perkawis ingkang dadosaken konflik	Kupiya ngudhari konflik	Struktur kepribadian konflik		
								Id	Ego	Super ego
70.	Wiradi njegreg ketutupan lawang ana njero kamar. Gatot amblas lunga. Wiradi bingung. Arep menyang ngendi? Arep ngancani Gatot wong mitrane kuwi lagek peteng pikire. Arep kari ana njerone kamar dheweke wis ora ngreti maneh perlune. Ora ngreti maneh patrape. Dheweke isih rumangsa liya banget – liya karo kamar uwi, liya karo wong-wong kono! O, ya talah timen, dadi seksi wae seksi lelakon sedhih kang ora kena ora dheweke mesthi katut kagubel-gubel. Awak yen lagi apes!	Buku III: Ketanggor	212	Bimbang	Bingung badhe tetep wonten kamar Manik menapa nderek kancanipun medal	Wiradi, Gatot, Manik	-	√	√-	
71.	Diwaca maneh surasane layange Elok kok sajak girang. Wiradi banjur kelingan tresnane Elok marang Wiranta. Saiki wong lro mau	Buku III: Ketanggor	226	Was sumelang	Elok setunggal dalem kaliyan Wiranta	Wiradi, Wiranta, Elok	Projeksi	√	√-	

No. Data	Nukilan data	Irah-irahan cariyos	Kaca	Wujud konflik psikis	Penyebab Konflik	Perkawis ingkang dadosaken konflik	Kupiya ngudhari konflik	Struktur kepribadian konflik		
								Id	Ego	Super ego
	kumpul saomah. Hm, ya gendheng banget yen dheweke – Wiradi – ngongkon bojone sandhing karo adhine! Niyat menehi dhendheng marang kucing! Kelingan kang kaya mengkono iku, Wiradi banjur wegah nutugake nulis layang. Dheweke pancen ora tau duwe niat nulis layang marang Elok. Bosen. Surasane padha wae, sing dicritakake ora ana. La iya apa ta sing arep dicritakake marang Elok?									
72.	<p>“Mas. aku wis matur bapak lan bapak pareng.”</p> <p>“Matur apa?”</p> <p>“Aku melu manggn kene.”</p> <p>“Ah!”</p> <p>“Ah, piye, ta, Mas?”</p> <p>“Tangga-tangga kampung mengko rak padha cluluk ala.”</p>	Buku III: Ketanggor	232	Was sumelang	Dipunwaoni ala dening tangga teparo	Wiradi, Manik, tangga teparo	Sublimasi	√	√-	

No. Data	Nukilan data	Irah-irahan cariyos	Kaca	Wujud konflik psikis	Penyebab Konflik	Perkawis ing kang dadosaken konflik	Kupiya ngudhari konflik	Struktur kepribadian konflik		
								Id	Ego	Super ego
73	Nyut! Wiradi kelingan Elok. Elok kang pipine bengap, pawakane mbembeng, gek sajroning sesrawungan jejodhoan karo Wiradi iku akeh waonane. Yen dibanding karo Manikingtyas, rupane Elok wis dudu jejere. La nanging Elok iku bojone, wis genah dadi sisihane! Priye? Yen nganti nyingkirke Manik, Wiradi ya eman-eman banget karo ayune! Wong lanang normal mesthi kepengin ngrengkuh wong wadon ayu. Ayu kaya Manik.	Buku III: Ketanggor	233	Bingung	Wiradi boten kersa kelangan Elok ananging boten kersa nyingkiraken Manik	Wiradi, Elok, Manik	-	√	√-	
74.	Nanging bareng layang wis klakon mlebu pos, jebul atine saya ora karuwan. Gagasane kumrungsung nggladrah ngambra-ambra. Dheweke rumangsa dosa gawe pitenah	Buku III: Ketanggor	235	Penyesalan	Megat merga mitenah Elok	Wiradi, Elok	Pembentukan Reaksi	√-	√	

No. Data	Nukilan data	Irah-irahan cariyos	Kaca	Wujud konflik psikis	Penyebab Konflik	Perkawis ingkang dadosaken konflik	Kupiya ngudhari konflik	Struktur kepribadian konflik		
								Id	Ego	Super ego
	kaya mengkono. Dheweke eling Elok kuwi wong saapik-apike wong wadon. Ngono kok Wiradi mentala duwe pokal megat bojone iku. Gek apa dosane Elok?									
75.	Yen pikirane tekan kono, atine Wiradi rada seneng. Nanging yen mikir bab klakuwane dhewe olehe tega megat Elok kuwi, sir! Atine geter rumangsa dosa. Dosa tenan!	Buku III: Ketanggor	235	Penyesalan	Megat merga mitenah Elok	Wiradi, Elok	Pembentukan Reaksi	√	√-	
76.	“Rak iya dimanggakake dhisik!” sentake Wiradi rada kasar marang sing wadon. Saka rumangsane, Manik pancen rada ora ngreti tata-cara. Ngreti tamu teka mung diinguk wae. Karo dene tembung <i>sampeyan</i> sing bola-bali dielokake iku pijer-pijer diucapake. Keri rasane nyang kuping!	Buku III: Ketanggor	237	Kanepson	Manik boten ngertos tata cara panampaning tamu	Wiradi, Manik	Pembentukan Reaksi	√-	√	

No. Data	Nukilan data	Irah-irahan cariyos	Kaca	Wujud konflik psikis	Penyebab Konflik	Perkawis ingkang dadosaken konflik	Kupiya ngudhari konflik	Struktur kepribadian konflik		
								Id	Ego	Super ego
77.	Wiradi thenger-thenger. Adhine mati! Adhine sing mentas wae dibutarepake, nanging sing wis diarah bakal nulungi Elok, saiki dikbarake mati! Kamangka mentas wae layang talake menyang Elok dikirimake! Hm! Lelakon, lelakon! Kabeh mau lagi dadi lelakon! La mbok ya telegram iku katampan dhek wingi ngono wae, dheweke mesthi wurung ngirimake layang talak espres mau!	Buku III: Ketanggor	239	Penyesalan	Nyanka boten sae marang Elok lan Wiranta	Wiradi, Wiranta, Elok	Pembentukan Reaksi	√-	√	
78.	“Dhik Ranta, Dhik Ranta! Tega kowe ninggal kahanan kaya mengkene!: clathune Wiradi. “Oh Dhik Elok. Aku njaluk pangapura!”	Buku III: Ketanggor	239	Penyesalan	Nyanka boten sae marang Elok lan Wiranta	Wiradi, Wiranta, Elok	-	√	√-	
79.	Esuk-esuk Wiradi wis ngadeg ana peron stasiyun Balapan Sala, ngenteni sepur sing bakal nggawa dheweke menyang	Buku III: Ketanggor	239	Keterpaksa an	Wiradi nitih sepur unyel-unyelan supados saged tindak	Wiradi, Elok, kahanan sepur	Pembentukan Reaksi		√-	√

No. Data	Nukilan data	Irah-irahan cariyos	Kaca	Wujud konflik psikis	Penyebab Konflik	Perkawis ingkang dadosaken konflik	Kupiya ngudhari konflik	Struktur kepribadian konflik		
								Id	Ego	Super ego
	Sragen. Sepur saiki mesthi suk-sukan, mlebone rebut dhucung, yen tekan njero uyel-uyelan. Sejatine Wiradi wegah nyawang kahanan kang mengkonono. Apa maneh dikon melu suk-sukan.				Sragen pados Elok					
80.	Saiki dheweke kepengin lunga menyang Sragen. Kudu numpak sepur. Kepeksa numpak sepur. Saiki iki dheweke melu-melu dhesekan rebutan enggon. Kepeksa rebutan. Dene anggane kepeksa kaya ngono mau uga merga adreng atine sing wis ora kena ditata. Dheweke kesusu kepengin kepethuk Elok. Kepengin enggal ngandhakake nalangsane ati, kepengin enggal nyemburake karep balen karo tilas bojone kuwi.	Buku III: Ketanggor	240	Keterpaksaan	Wiradi nitih sepur unyel-unyelan supados saged tindak Sragen pados Elok	Wiradi, Elok, kahanan sepur	Pembentukan Reaksi		√-	√

No. Data	Nukilan data	Irah-irahan cariyos	Kaca	Wujud konflik psikis	Penyebab Konflik	Perkawis ingkang dadosaken konflik	Kupiya ngudhari konflik	Struktur kepribadian konflik		
								Id	Ego	Super ego
81.	“O, Dhik Elok. Takparani kowe. Apuranen dosaku. Tampanen maneh wong kang kijenan ana ndonya iki! Dhik Elok. Idinana aku ngrungkepake raiku kang ora bisa nonton gambar kabecikan iki ing pangkonmu! Ukara kang kaya ngono ambal makaping-kaping gereng-gereng ing atine Wiradi. Wiradi nandhang papacintraka.”	Buku III: Ketanggor	241	Penyesalan	Megat merga mitenah Elok	Wiradi, Elok	Pembentukan Reaksi	√-	√	
82.	Larane Manik ngentekake dhuwit dienggo ongkos dhokter lan tuku obat. Larane Manik saya mbubrahake atine Wiradi. Wiradi anyel karo bojone, nanging anyel iku kudu diempet, disamudana, dheweke kudu tetep ethok-ethok mbutuhake Manik lan	Buku III: Ketanggor	243	Keterpaksaan	Kahanannipun Manik	Wiradi, Manik	-		√-	√

No. Data	Nukilan data	Irah-irahan cariyos	Kaca	Wujud konflik psikis	Penyebab Konflik	Perkawis ingkang dadosaken konflik	Kupiya ngudhari konflik	Struktur kepribadian konflik		
								Id	Ego	Super ego
	ngajeni tindak tanduk lan kahanane wng ayu mau.									
83.	“Dhik Manik. Uwong ora bakal bisa ngajeni wong lara. Wong lara mung bakal ngrusuhi liyan kang kepengin urip seneng. Ngretia, aku ra bisa, Dhik, tansah ethok-ethok ngajeni kowe. Ora bisa!”	Buku III: Ketanggor	243	Kanepson	Manik boten saged ngregani garwanipun	Wiradi, Manik	-	√-	√	
84.	Sapungkure dhokter Manik banjur turu les, turu kepati. Candrane putih sajak ora ngemu dosa. Wiradi nyawang bojone, olehe nyawang diematake. Manik, Manikingtyas, pancen sulistya. Wiradi trenyuh atine, dheweke krasa yen kelakuwane dhek mau sore kebangeten dhegsiyane. Marang wong ringkih kaya bojone ngono satemene ora kena tumindak kasar. “Dhik Manik, apuranen	Buku III: Ketanggor	244	Penyesalan	Sampun ndukani Manik	Wiradi, Manik	Pembentukan Reaksi	√-	√	

No. Data	Nukilan data	Irah-irahan cariyos	Kaca	Wujud konflik psikis	Penyebab Konflik	Perkawis ingkang dadosaken konflik	Kupiya ngudhari konflik	Struktur kepribadian konflik		
								Id	Ego	Super ego
	aku, ya,” Wiradi umak-umik kaya wong memuji.									
85.	Durung nganti selawe dina geblake Manik, Wiradi nampa telegram saka bapake, ngabarake yen ibune seda. Nyut, kaya wong krasa disebrot, Wiradi kedandapan golek silihan dhuwit lan mlayu ketantingan menyang Sala. Dheweke rumangsa kelangan saiki. Kelangan ibu! Yen wong disebrot mung kelangan bandha, dene Wiradi saiki kelangan mustika, kedandapane laku ora karuwan nere. Mustika sing ilang genah ora bisa bali! Ilang ora ilang lumrah. Rasaning ati iki melu kalong, kurang. Anggone kedandapan iku marga Wiradi ora gelem ketilapan nemoni ibune kang pungkasan. Ibune kang wis dadi jisim.	Buku III: Ketanggor	246	Penyesalan	Wiradi mbalela, diken sowan sibu boten kersa	Wiradi, bu Wiradad	Sublimasi	√-	√	